

ODBRANA ZEMLJE— NEOTUĐIVO PRAVO I DUZNOST SVIH NARODA JUGOSLAVIJE

Obrana slobode i nezavisnosti i zaštita vlastitog puta društvenog razvitka svakog naroda na današnjem stepenu razvoja su odlučujući faktori daljeg progressa u svetu i sastavni deo borbe za jedan trajniji svetski mir. Sve se to odvija u veoma složenim uslovima opterećenim mnogim protivrečnostima koje mogu dovesti do konflikata kobnih po sudbinu današnjeg sveta. No bitno je da je pozitivan ishod te borbe objektivno mogućan i da samo od subjektivnih snaga zavisi da li će dalje kretanje biti usmereno u pravcu progressa ili razaranja. Stoga su progressivne snage dužne da, vodeći borbu za ravnopravnost naroda i miroljubivo rešavanje svih spornih međunarodnih problema, istovremeno budu spremne i da brane mir od svih onih snaga koje bi pokušale da ga naruše. To je zadatak i obaveza svih miroljubivih zemalja.

U svojoj spoljnoj politici Jugoslavija je uvek išla putem borbe za mir i odbranu prava naroda. U tom duhu ona je izgrađivala i oružane snage koje su časno branile slobodu i nezavisnost svojih naroda i postala nepokolebljivi oslonac dosledne borbe za mir i progres u svetu. Primer Jugoslavije potvrđuje da uspeh u tom pogledu ne zavisi samo od veličine jedne zemlje i

njenih oružanih snaga, već pre svega od toga da li su vodeće subjektivne snage uspele da nađu rešenje koje će, u skladu sa opštim i posebnim uslovima zemlje, omogućiti da se mobilišu i aktiviraju sve odbrambene snage naroda.

Narodi Jugoslavije su uvek pružali punu podršku svim merama namenjenim jačanju odbrane svoje otadžbine. U njenoj snazi oni su videli osnovnu garantiju i sigurnu zaštitu mira i izgradnje svoje lepše budućnosti. Zato je narodnoj odbrani dato odgovarajuće mesto i u Prednacrtu ustava FSRJ.

Obrana — neotuđivo pravo i osnovni društveni interes naroda Jugoslavije. Po Prednacrtu ustava FSRJ odbrana nezavisnosti i slobode utvrđena je kao *neotuđivo pravo* svih naroda Jugoslavije.

Međunarodna situacija traži da odbrana zemlje bude sve snažnija i sastavni deo izgradnje socijalizma i borbe za mir. Snage napretka su već dobile odlučujuću bitku u svetu, ali snage prošlosti i reakcije su još veoma snažne. Njihova snaga je u vojnoj i ekonomskoj sili kojom nastoje da zadrže svoje pozicije i spreče, ili bar zaustave, savremeni razvoj. Razne objektivne teškoće, ostaci prošlosti, nasleđena zaostalost i druge nepovoljne okolnosti u vlastitim zemljama, samo njima idu u prilog. I teškoće razvitka, naročito u zaostalim zemljama, mogu dovesti do krupnih deformacija koje vuku nazad.

Čitav razvoj savremenog društva prate pojave koje prete miru. Sukob uskih blokovskih interesa, rešavanje spornih problema sa pozicije sile, nastojanja nekih krugova da oslobodilačke pokrete ocenjuju sa stanovišta »ravnoteže« i da ih iskoriste za ciljeve svoje reakcionarne političke strategije, tvrdoglavo održavanje kolonijalne vladavine i nastojanja kapitalista da oružjem sputaju narasle snage i progresivne oslobodilačke težnje još porobljenih na-

roda, pokušaji da se pomoću kontrarevolucionarnih snaga povrate već izgubljene pozicije; spoljne intervencije protiv prava koje su narodi izvojevali; sve forme pritiska i političke ucene u međusobnim odnosima, kao i svako mešanje u unutrašnje stvari druge zemlje itd. su, neosporno, pojave koje u sebi neprekidno nose opasnost rata. Među njima, po mir je naročito opasno nacionalno i kolonijalno ugnjetavanje i ostale forme potčinjavanja naroda. Ono pothranjuje stare i budi nove apetite agresora, naročito prema malim i zaostalim zemljama.

Sve ove pojave i tendencije prati i veliki porast vojne sile čija je uloga u savremenim međunarodnim odnosima sve veća. Ona je vrlo često bila odlučujuću instrumenat u rešavanju pojedinih problema. Sila je našla svoje opravdanje u teorijama o modernom bonapartizmu. To su poznate teorije o »političkom sa pozicijom sile«, o »strategiji snage« i teze o mogućnosti pa čak i neizbežnosti lokalnih i ograničenih ratova u savremenim uslovima i sl. One su postale političko shvatanje određenih krugova na Zapadu i osnova njihovih stavova da je svaki miroljubivi akt izraz slabosti i da ga treba vojnički iskoristiti ako se pojavi na drugoj strani. Do sličnih opasnih zaključaka vode i kineske teze o »neizbežnosti rata« u današnje vreme i njegovoj opravdanosti kao sredstva za nametanje socijalizma drugim narodima. Ovakve i slične teorije polaze pri tome od svoje ocene strategijskog i političkog značaja nuklearnog rata. Kineski rukovodioci ga čak smatraju isplativim jer bi, navodno, doveo do likvidacije kapitalizma.

S druge strane, još veoma uticajni, najreakcionarniji krugovi smatraju da baš progresivna težnja sveta da se ne dozvoli izbijanje svetskog nuklearnog sukoba, pruža mogućnost da se, brzim osvajanjem, oružanom intervencijom i drugim oblicima agresivnog pritiska.

iznude ustupci od drugih manjih naroda i postignu željeni ciljevi.

Sve to mora da opominje, pogotovo što je i iskustvo ovih 17 posleratnih godina potvrdilo da je svet bremenit ratnom opasnošću i da su narodi često s oružjem u ruci morali da se brane od agresora. Pa i mi smo za to vreme, ne jednom, bili meta napada i pritisaka sa raznih strana, koji su i te kako ugrožavali našu slobodu i socijalistički razvitak. Stoga, kako je to podvukao drug Gošnjak u svom referatu povodom 20. godišnjice JNA:

»...jedna realna politika, ma koliko duboko verovala da su sazreli svi uslovi za izbegavanje rata i na tome zasnivala svoju borbu za mir, ne sme gubiti iz vida ni sve one činioce koji ohrabruju razne reakcionarne, revanšističke i avanturističke krugove i čine opasnost rata stalno prisutnom i ozbiljnom. Otuda uporedo sa borbom za mir, ona mora da misli i o problemima svoje odbrane...«

Protivrečnosti savremenog sveta su, dakle, takve da se progresivno društveno kretanje uopšte i izgradnja socijalizma moraju odvijati u uslovima koji su bremeniti mnogim opasnostima po nezavisnost i slobodu naroda. Zato, uporedo sa borbom za mir, narodi moraju da misle i o svojoj odbrani.

To najbolje shvata narod koji je teškom revolucionarnom borbom izvojevao svoju slobodu i pravo da sam upravlja svojom sudbinom, kao što je to slučaj sa našim narodima. Oni su se na svom vlastitom iskustvu uverili da su samo zahvaljujući odlučnoj borbi, pod rukovodstvom druga Tita i KPJ, uspeli da se spasu od fašističkog uništenja i da su im sopstvene snage, u prvom redu, bile osnovna garancija slobodnog posleratnog razvitka. Da nije bilo jedinstvene i čvrste odlučnosti svih naših naroda, da zbijeni oko druga Tita i SKJ i u sigurnom osloncu na svoju JNA, pruže nekompromisan otpor svim spoljnim pritiscima, ne bi bilo moguće

ostvariti takve uspehe u socijalističkoj izgradnji i sačuvati nezavisnost.

Nezavisnost Jugoslavije bila je preduslov slobode naših naroda, ali i brana kontrarevolucionarnoj restauraciji klasnog ugnjetavanja i nametanju odnosa koji bi sprečavali oslobođenje svih potencijalnih i stvaralačkih snaga u širokim narodnim masama. Svako ugrožavanje naše nacionalne nezavisnosti bila je i pretnja našem socijalističkom razvitku. I obratno, svaki pokušaj uplitanja u naše unutrašnje stvari i nastojanje da se naša socijalistička izgradnja skrene »drugim putevima«, nosili su opasnost po nezavisnost naše zemlje. To je pretilo vitalnim interesima naših naroda i svih naših građana i osnovnim tekovinama revolucije i socijalističke izgradnje. Stoga je odbrana tih tekovina postala društveni interes i pravo svih naroda Jugoslavije i svakog njenog trudenika. Zato Prednacrt i podvlači da je to pravo »neotuđivo«.

Pravo na odbranu zemlje je utvrđeno i kao jedno od osnovnih prava čoveka i građanina kao i svih njegovih društveno-političkih i društveno-ekonomskih organizacija i zajednica. Na taj način Prednacrt usvaja princip po kome odbrana ima karakter integralnog društvenog prava.

Opštenarodni karakter odbrane. U savremenim uslovima odbrana male zemlje nužno mora da dobije svenarodni karakter. Na to, pored već pomenutog, utiče i karakter savremenih borbenih dejstava. Razvoj ratne tehnike doveo je rat do apsurdna, a mir učinio objektivno neophodnim i osnovnim preduslovom svakog daljeg razvitka. Posledice upotrebe ABH sredstava u eventualnom nuklearnom sukobu su nesagledive i teško bi pogodile čitav svet.

Mir je objektivni interes čak i onih krugova koji su aktivni nosioci ratne politike i ratnih pretnji, jer bi u nuklearnom ratu i oni mogli samo da iz-

gube sva svoja dobra pa čak da dovedu u pitanje i egzistenciju čitave svoje klase. Svetski mir je opšti i neposredni interes svih zemalja koje grade socijalizam, svih novooslobođenih naroda i progresivnih društveno-političkih pokreta, a i svih radnih ljudi u svetu. Znači, postoje uslovi, a i snage, koji bi mogli da ga sačuvaju. Time je data i osnovna mogućnost odbrane protiv agresora uopšte, koja podjednako važi za sve, pa i za relativno male zemlje.

Sve progresivne kao i sve druge snage kojima je svetski mir u interesu, prirodno moraju biti zainteresovane za odbranu zemlje koja stvarno nikog ne ugrožava, jer ona predstavlja područje gde je mir već pobedio i gde njegove snage jačaju. S time mora da računa i agresor, pogotovo što napad na takvu zemlju teško može maskirati smišljenim provokacijama i izmišljenim optužbama i sl. čime se agresija uvek pokušavala pravdati. Nesumnjivo je da i to već znači mnogo. Otuda u aktivnoj i dosledno miroljubivoj politici jedne zemlje treba videti značajan faktor stvaranja povoljnih preduslova za njenu odbranu. No sve to još nije dovoljno. Objektivne snage mira nisu neka organizovana oružana snaga spremna da odmah stupi u dejstvo. U tom pogledu, eventualni agresor će uvek imati prednost. Snage mira objedinjuje opšti interes za mirom, što ne znači da ih ne razdvajaju i mnoge suprotnosti. Stoga napadnuta zemlja treba da računa da podrška koju s pravom očekuje, ne mora doći automatski i istog momenta. Zato se ona ne sme osloniti samo na tu podršku već, u prvom redu, na svoje sopstvene snage. Na to je upućuje njen vlastiti, a i opšti interes.

Svaka agresija preti da preraste u svetski sukob. Stoga opšta potreba za mirom traži da se učini sve kako bi se agresija sprečila i pre no što do nje dođe. Agresora bi, dakle, trebalo dovesti u situaciju da sam odustane od rata

kojim nastoji da ostvari svoje ciljeve. Agresor se uvek kolebao kada je računao sa snažnim otporom branioca. Pogotovo je to slučaj danas, kada agresor zasniva uspeh svoje strategije »proračunatog rizika« na brzom slomu zemlje koju napada. Ali on se mora duboko zamisliti pre nego što odluči da napadne zemlju koja je spremna da ga dočeka i koja je u stanju, čak i ako je mala, da mu plan munjevitog vojničkog uspeha pretvori u dugotrajan rat u kome bi vreme bilo na strani branioca. Pred tom dilemom se mora naći svaki agresor. Ukoliko je snaga odbrane ugrožene zemlje jača, utoliko će i dilema agresora biti veća. A u tome se upravo nalazi i šansa da se agresor zaustavi i mir sačuva.

Napori uloženi za jačanje vlastitih snaga odbrane još u vreme mira, neće biti uzaludni ako, i pored svega, dođe do agresije. One su preduslov neprekidne i beskompromisne borbe kojom je jedino moguće obezbediti vreme potrebno da se postepeno aktiviraju sve one snage sveta koje osuđuju agresiju i koje bi, i u svom interesu, morale pomoći da se ona suzbije. Otpor tih snaga i pomoć braniocu bi bili raznovrsni i kretali bi se od veoma komplikovanih do radikalnih. No, bitno je da bi otpor morao da raste i dobija u intenzitetu ukoliko otpor branioca ne bi popuštao.¹ Radi toga napadnuta zemlja mora biti spremna da i godinama vodi borbu bez predaha.

U tom cilju branilac mora biti tako organizovan da ga agresor ne može iznenaditi, a tako sposoban da uspešno može da brani svoju teritoriju, da je kao nedeljivo ratište održi do kraja i da nigde i nikad ne prekine sa oružanom borbom i otporom. Branilac mora da bude sposoban da u svim uslovima održi visoku pokretljivost svojih snaga

¹ Nesumnjivo je da bi svaka agresija u onim područjima sveta koja su veoma osetljiva, nužno izazvala brže intervencije u korist branioca.

i da u svakom trenutku rata raspolaže svim svojim ljudskim i drugim potencijalima i da ih vešto i planski angažuje u borbi protiv neprijatelja.

Ove zahteve moguće je ostvariti samo organizovanom pripremom celokupnog naroda i teritorije i masovnim učesćem celokupnog stanovništva kroz odgovarajuće oblike oružane borbe i napora čitave zajednice koji će razviti odbrambene snage ugroženog naroda i iskoristiti sve povoljne mogućnosti za odbranu zemlje.

To su veoma krupni i teški zadaci, ali koje mi u našoj zemlji možemo realizovati. Mi raspolažemo dragocanim iskustvom oslobodilačkog i revolucionarnog rata i velikom tradicijom narodne borbe. Naši materijalni potencijali su danas veoma znatni i, što je od presudnog značaja, raspolažemo društvenom osnovom koja podstiče svakog našeg građanina da beskompromisno brani svoju socijalističku otadžbinu.

Novi društveni odnosi u našoj zemlji zasnovani na društvenoj svojini nad sredstvima proizvodnje i samoupravljanju razvili su stvaralačku inicijativu u našim radnim masama i stvorili uslove da svaki naš građanin postane aktivni činilac našeg daljeg kretanja.

Na toj osnovi mi smo i uspeli da vlastitim snagama izgradimo našu narodnu odbranu. Njena organizacija obezbeđuje da »sredstva rata« dođu neposredno u ruke naroda i da se razviju svi oni oblici dejstava kojima se podstiče njegova borbena inicijativa i borbena stvaralaštvo. To nam omogućava da snaga naših naroda u slučaju potrebe postane realna protivteža privremenoj i relativnoj nadmoći eventualnog neprijatelja, a time i odlučujući faktor ishoda rata. Stoga s pravom možemo podvući da je »integracija problema odbrane sa ostalim problemima društveno-političkog i privred-

nog života omogućena i novim društveno-političkim položajem našeg građanina i proizvođača«. To sistemu naše narodne odbrane daje široku i stabilnu društvenu osnovu i pruža mu nepresušni izvor snage. Po Prednactru ustava priprema i organizacija odbrane i njeno izvođenje, nije zadatak samo armije već i celokupne naše društvene zajednice.

Armija je osnovna snaga naše odbrane koja će, zahvaljujući svojoj stalnoj gotovosti, onemogućiti agresora da u punoj meri iskoristi prednosti iznenadnog napada. Njen je zadatak da stvori vreme za aktiviranje svih ostalih snaga naroda i da u toku čitavog rata bude okosnica njihovog neprekidnog otpora. Ona je u tom smislu glavni, ali ne i jedini, organizator i svih drugih oblika borbe naoružanog naroda, koji će doprineti silini njenih udara u postepenom, a i konačnom razbijanju vojne sile neprijatelja.

Armija je stručni organizator svih odbrambenih mera. Međutim, iskorišćavanje svih neiscrpnih rezervi i svih mogućnosti sa kojima zemlja raspolaže, kao i pokretanje celokupnog stanovništva nije zadatak samo Armije već celokupne naše zajednice, i svih njenih delova.

U Prednactru ustava ovo je izričito utvrđeno stavom da je »Jugoslovenska narodna armija osnovna oružana snaga naroda za odbranu Jugoslavije« koja štiti nezavisnost zemlje, njen socijalistički ustavni poredak, nepovredivost i celokupnost teritorije FSRJ, a da je odbrana zemlje ne samo pravo već i »... dužnost svakog građanina, kolektiva, ustanove i organizacije, kao i federacije, republike, sreza, opštine i drugih društveno-političkih zajednica«.

Odbrana je pravo ali i dužnost. Izražavajući interese slobodnog i nezavisnog socijalističkog razvoja na-

roda Jugoslavije u savremenim uslovi-
ma, Prednacrt ustava FSRJ je utvrdio
da je odbrana zemlje integralno dru-
štveno pravo celokupne naše zajednice.
Prednacrt je bio, međutim, dužan i da
osigura realizaciju tog prava. On je to
učinio tako što je opštenarodni karak-
ter odbrane Jugoslavije obezbedio i
ustavno obaveznim učešćem svih nosi-
laca prava na odbranu u pripremi i iz-
vršavanju tog zadatka. To je takođe
posledica zakonite potrebe vremena u
kome živimo.

Nužnost za dobro organizovanom
odbranom, za snažnom i monolitnom
oružanom silom, još je veoma očita. U
prelaznom periodu koji obiluje protivu-
rečnostima, takva organizovana sila
društva je neophodna ne samo kao
»babica« porađanja novog, već i kao
garancija nesmetanog razvitka novih,
socijalističkih društvenih odnosa, koji-
ma će postepeno biti prevaziđena i sva-
ka, danas još uvek nužna, forma pri-
nude.

Ta karakteristika progresivnih kre-
tanja u savremenoj fazi razvoja izraža-
va se u poznatom procesu odumiranja
države. Država mora da »odumire« u
onim funkcijama čije bi dalje zadrž-
vanje u njenim rukama moglo dovesti
do krupnih birokratskih deformacija, a
mora još da »traje« u onim koje su nu-
žne za održavanje poretka, zaštitu teko-
vina revolucije, kao i za usmeravanje,
regulisanje i usklađivanje onih kreta-
nja koja su od bitnog interesa za zajed-
nicu. To postaje još jasnije »... ako i-
mamo u vidu međunarodnu sredinu u
kojoj živimo sa svim njenim reakcio-
narnim uticajima i tendencijama, sit-
nosopstveničku stihiju u našoj sopstve-
noj zemlji, razne pojave zaostale dru-
štvene svesti kao i negativne tenden-
cije koje zakonito prate protivrečnosti
i teškoće socijalističkog društva« (Kar-
delj). U takvim unutrašnjim i spoljnim
uslovima zbog kojih je »određen odnos
između samoupravljanja i državnog

autoriteta još uvek neophodan objek-
tivni zakon društvenog života« (Kar-
delj), sve mere nužne za realizaciju po-
menutih i još neizbežnih funkcija dr-
žave, moraju imati obavezni karakter
i biti obezbedene pravom zajednice da
u slučaju potrebe primeni silu.

To pogotovo važi za mere donesene
u cilju izgradnje i funkcionisanja usvo-
jenog sistema odbrane. S obzirom na
svoju namenu i zadatke, odbrana mora
da bude elastičan, ali i do tančina us-
klađeni mehanizam, sposoban da uspe-
šno i neprekidno dejstvuje bez obzira
na uslove u kojima se vodi. Sve to za-
hteva da svi organi našeg društva
striktno ispunjavaju sve zadatke i to
ne samo u slučaju rata, već i u vreme
mira, u toku priprema odbrane. To je
preduslov ne samo da borbena i druga
inicijativa koje koriste odbrani budu
jedinstveno usmerene, već i izgradnje
jedinstvene materijalne, organizacione
i druge baze, nužne da bi se takva ini-
cijativa razvila u što većem obimu.

Nužnost da se ustavom i zakonima
obezbedi obavezno izvršavanje svih za-
dataka u pripremi i izvođenju odbrane
proizilazi i iz same prirode društvenog
interesa da se odbrana zemlje utvrdi
kao pravo i to specifičnog karaktera.
Svaki subjekt prava zainteresovan je
za odbranu zajednice koja mu ta prava
obezbeđuje i to utoliko više ukoliko su
ona šira, odnosno njegov društveni po-
ložaj povoljniji. U društvenoj zajednici
kakva je FNRJ u kojoj sva prava pro-
izilaze iz pojedinačnog i opšteg nepo-
srednog društvenog interesa radnog
čoveka i građanina i radi njega se utvr-
đuju, odbrana zemlje postaje do te
mere neposredan interes svakog gra-
đanina i svih društvenih organizacija
da mora biti i njihovo pravo.

Jugoslavija obezbeđuje svim svojim
narodima nesmetan razvoj nacionalnog
života i kulture i najpovoljnije uslove
slobodnog socijalističkog razvitka na
bazi nesebične i uzajamne međusobne

pomoći i podrške. Osnova njihovog društvenog i materijalnog interesa je da žive u bratskoj jugoslovenskoj zajednici ravnopravnih naroda i da ta zajednica bude branjena. To je interes i svakog građanina naše zemlje. Njemu su ustavom zagarantovana jednaka društveno-ekonomska i politička prava² i mogućnost da ih ostvaruje na celokupnoj teritoriji FSRJ, i to ne samo posredstvom svoje uže i šire zajednice već i pojedinačno kao neposredni proizvođač i građanin. Svako sužavanje te baze predstavljalo bi povredu navedenih interesa, uskraćivanje objektivno optimalnih uslova razvoja, a time bi slabilo i neposredno ugrožavalo i osnovu punopravne, društvene i nacionalne pojedinačne egzistencije. Prema tome, osnovni društveni interes svih subjekata prava na odbranu zemlje je da odbrana jugoslovenske državne zajednice bude neprekidna i da je niko i ni po kom osnovu ne može obustaviti sve do konačne pobeде. U duhu tog interesa, odbrana i zaštita nezavisnosti i teritorijalne celokupnosti FSRJ je Prednactom utvrđena kao »neotuđivo pravo« svih njenih naroda uzetih (isključivo) u nedeljivoj celini njihove bratske i ravnopravne zajednice.

U savremenim uslovima, pravo zajednice na odbranu celine svoje teritorije može biti »neotuđivo« i dosledna garancija svih pojedinačnih i opšteg društvenog interesa samo ako je zasnovano na učešću naroda u pripremi i odbrani zemlje. U opštem interesu zajednica je dužna da to osigura. To, međutim, zahteva da i svi subjekti prava na odbranu budu dužni da preuzmu i izvrše određene zadatke od interesa za zajedničku odbranu. Prednact je u tom cilju utvrdio da je »pravo« u svim slu-

čajevima u isto vreme »i dužnost na odbranu zemlje«.

Tako je jasno istaknuto da pravo na odbranu, iako izražava opšti, pojedinačni i individualni društveni interes svih građana FSRJ, nikako nije pojedinačno, a još manje fakultativno pravo bilo kojeg njegovog subjekta. Nemoguće je, naime, da bilo koji od njih zanemari to svoje pravo, a da ne ošteti ne samo sebe, već i sve ostale. Stoga je svako zanemarivanje ustavnog prava u isto vreme i prekršaj ustavne dužnosti odbrane, odnosno povreda ustava. Time su »neotuđivo« pravo i dužnost zajednice da zaštiti i brani opšti i pojedinačni interes svih svojih delova osigurani njihovom »neotuđivom« obavezom da učestvuju u odbrani tog interesa — uvek, svuda i u svim, pa i najtežim uslovima. U tome i jeste osnovni smisao utvrđenog jedinstva prava i dužnosti na odbranu zemlje.

Pojedini građani, na primer, mogu zbog zdravstvenih razloga biti i oslobođeni opšte vojne obaveze, koja je takođe utvrđena Prednactom, ali se ni oni — kao uostalom ni jedna od njihovih društvenih organizacija i zajednica — ne mogu osloboditi drugih obaveza u odbrani. Doktrina opštenarodnog odbrambenog rata, čije su principijelne osnove utvrđene Prednactom, pruža obilje mogućnosti, kako u toku priprema, tako i u toku borbe i otpora protiv eventualnog agresora, da svaki građanin nađe svoje mesto i ispuni svoj patriotski dug. To nije samo moralna, već i zakonska obaveza zasnovana na ustavu.

U duhu sa iznesenim bilo je sasvim prirodno da Prednact izričito zabrani bilo kome da u ime FSRJ »potpiše ili prizna kapitulaciju ili okupaciju zemlje«. Takav akt je proglašen protivustavnim i kažnjivim po zakonu. Ovde je bilo dovoljno naglasiti zabranu takvog akta »u ime FSRJ«, jer je po čitavom duhu Prednacta, a posebno po

² Po Prednactu subjekti prava na odbranu su svi narodi Jugoslavije, svi građani, radni kolektivni, sve društvene organizacije i institucije i sve društveno-političke zajednice od komune do federacije.

odredbama koje se tiču narodne odbrane, nedopustivo pojedinačno ili delimično činjenje ili priznavanje ovakve povrede ustava.

Kapitulacija u bilo kom obimu i priznanje okupacije na bilo kom delu teritorije značili bi faktički prestanak borbe, razbijanje borbenog jedinstva i slabljenje narodnih snaga, a time i akt odricanja od odbrane nacionalne slobode i nezavisnog socijalističkog razvitka naroda Jugoslavije. Onaj koji bi to počinio, ugrozio bi osnovna ustavna prava bez čijeg oživotvorenja nema perspektive za jugoslovenske narode, i stoga bi — s obzirom na društvene posledice tog čina i tendenciju koja se u njemu objektivno sadrži, u stvari izvršio delo ne samo protivustavnog već i kontrarevolucionarnog karaktera.

Kapitulacija i priznavanje okupacije su istorijski prevaziđeni i sa vojno-strategijskog stanovništa. Iskustvo iz našeg kao i drugih revolucionarnih i oslobodilačkih ratova, pokazuje da uvek postoji izlaz, ali da on nikad nije bio priznanje okupacije i kapitulacije. Oni koji su u tome tražili rešenje bili su unapred poraženi, dok je uporna borba, i pored neizbežnih žrtava, vodila ka konačnom uspehu. Kategorička zabrana potpisivanja kapitulacije i priznavanja okupacije odnosi se ne samo na vojne starešine i druge pripadnike oružane sile, već i na sve ostale građane, njihove izabrane predstavnike i druge društvene organe. To je imperativ uporne i beskompromisne opštenarodne odbrane od agresora, jedan od faktora mobilizacije svih njenih snaga i održavanje celovitosti i neprekidnosti udara svih njenih efekтива na celokupnoj teritoriji FSRJ, pa i na onim delovima koji bi eventualno i privremeno bili okupirani. Interes naroda Jugoslavije i svih njenih građana zahteva da i okupirani deo zemlje ostane integralni deo jedinstvene jugoslovenske teritorije i da se borba za njegovo oslobađanje nikad i nikako

ne prekida. Zajednica i svi njeni organi, pa i oni na privremeno okupiranom delu teritorije, i dalje su dužni da ispunjavaju sve svoje ustavne obaveze prema stanovništvu tog dela zemlje. A pre svega imaju obavezu da ga oslobode organizovanom borbom vođenom kako s »fronta«, tako i na samom okupiranom delu. Sve stanovništvo privremeno okupiranog dela teritorije bilo bi, u istom cilju, oslobođeno svake obaveze pokoravanja zahtevima okupatora. Ono bi i dalje bilo dužno da izvršava naloge i direktive centralnih i drugih nadležnih organa zajednice sa slobodne teritorije, kao i svojih vlastitih rukovodećih organa otpora, uključujući tu obavezu i ovlašćenje da svim sredstvima produži borbu i diže ustanke protiv snaga agresora i njegovog okupacionog aparata.

Nadležnost federacije na području narodne odbrane. Opštenarodna odbrana mora da se zasniva na jedinstvenoj koncepciji. Sve pripreme moraju biti izvršene po jedinstvenom planu, a sve njene akcije koordinirane i jedinstveno vođene. Zbog toga je neophodno da federacija zakonima i drugim propisima na jedinstven način reguliše odbrambene mere na celokupnoj jugoslovenskoj teritoriji. U tu svrhu Prednacrt utvrđuje da »zaštita nezavisnosti i teritorijalne celine zemlje; organizovanje oružanih snaga i odbrane zemlje« kao i »pitanje rata i mira« spadaju u isključivu nadležnost federacije.

Pored sveopšte obaveznosti zakona i drugih propisa federacije na čitavoj teritoriji FSRJ, jedinstveno i koordinirano sprovođenje potrebnih mera obezbeđeno je i, drugim ustavom regulisanim, pravima i dužnostima federacije. Tako se npr. pojedini poslovi iz nadležnosti federacije mogu prenositi u nadležnost drugih organa, pa čak i propisivati obaveze društveno-političkih zajednica da formiraju organe uprave

za vršenje pojedinih upravnih poslova iz okvira isključive nadležnosti federacije. No ovim ne prestaje odgovornost saveznih organa za puno ostvarenje prava i dužnosti federacije. Za nas su od posebnog značaja odredbe Prednacrta ustava po kojima federacija može na osnovu zakona utvrđivati radnim organizacijama i društveno-političkim zajednicama obaveze u pogledu narodne odbrane.

Odgovornost za pripremu i organizaciju JNA je po Prednacrta isključiva obaveza federacije i ona se ne može preneti na druge organe. To je i prirodno, jer se radi o posebnoj organizaciji za koju operativno-strategijske potrebe iziskuju jedinstveno rukovođenje i akcije na čitavoj teritoriji. Otuda je neophodno da se pitanja takve organizacije i posebno regulišu zakonom.

U skladu sa operativnim zahtevima, komandovanje, vojna obuka i administracija u JNA vrše se samo na srpsko-hrvatskom jeziku. To je izuzetak u odnosu na druge odredbe Prednacrta. Van toga svi pripadnici JNA imaju pune mogućnosti korišćenja svojih nacionalnih jezika što, s druge strane, samo još više potvrđuje njihovu punu ravnopravnost. Vojničke biblioteke su pune knjiga na svim jezicima jugoslovenskih naroda. Vojnici dobijaju štampu svojih republika, a na vojničkim priredbama podjednako dolazi do izražaja kulturno stvaralaštvo svih naših naroda. Pored toga jedinice JNA najtešnje saraduju sa društveno-političkim i kulturnim ustanovama i organizacijama u svim garnizonima širom zemlje. Tim putem i međusobnim zbližavanjem mladih ljudi svih naših nacija u toku zajedničkog života u armiji, samo još više jača bratstvo i jedinstvo u redovima armije, u kojoj je ono i inače u centru pažnje celokupnog vaspitnog rada i predstavlja jedan od stubova njene moralne snage.

Izneseno pokazuje da su, kada se radi o problemima narodne odbrane, kompetencije federacije unekoliko šire no što je to slučaj sa drugim područjima. To je prirodno jer se drugačije, u slučaju potrebe, ne bi mogla obezbedivati realizacija jedinstvene doktrine opštenarodnog odbrambenog rata.³ U tom smislu treba gledati i na neke druge odredbe Prednacrta.

Pri razmatranju zahteva koji se postavljaju pred narodnu odbranu u savremenim uslovima, bilo je nužno, pored ostalog, realno sagledati koje bi sve mere trebalo preduzimati u slučaju rata ili neposredne opasnosti po bezbednost FSRJ. Dobar deo tih mera je takve prirode da su neke od njih morale biti utvrđene i ustavom. U društveno-političkom pogledu one predstavljaju proširenje kompetencija najviših organa samoupravljanja radi uspostavljanja nužnog mehanizma samoodbrane društvene zajednice i njegovog obezbeđenja. Zajednica je u tom cilju dužna da spreči sve ono što bi se moglo negativno odraziti na odbranu i da privremeno centralizuje sve one društvene kompetencije koje bi bile u interesu narodne odbrane. Tako se, na primer, zabranjuje iskorišćavanje klasičnih političkih sloboda (štampe, zborna i slično) ugrožavanje mira i nezavisnosti zemlje. Kada to traže interesi odbrane zemlje, može se zakonom ograničiti kretanje i nastanjanje građana i raspolaganje društvenim sredstvima.

Naročito su značajna ustavna ovlašćenja predsednika Republike koja stupaju na snagu ukoliko dođe do izuzetnih i ustavom predviđenih situacija. Tako, on može sa Saveznim izvršnim većem donositi uredbe sa zakonskom

³ Radi se o području i mehanizmu koji su na datom stepenu nužni i na koje se u punoj meri mogu primeniti Engelsove reči da je »...apsurdno postaviti princip autoriteta kao apsolutno loš, a princip autonomije kao apsolutno dobar. Autoritet i autonomija su stvari relativne; njihove sfere menjaju se različitim fazama društvenog razvitka«. (Marks-Engels: Izabrana dela, Kultura, 1949, str. 582).

snagom. U vreme rata, a u interesu odbrane, »mogu se izuzetno i privremeno« takvim uredbama »obustaviti pojedine odredbe ustava Jugoslavije koje se odnose na pojedine slobode i prava« građana i svih samoupravnih organizacija, kao i na kompetencije svih izvršnih i upravnih organa. To je nužno, jer moderan rat iziskuje brze mere i akcije. Prednacrt je, imajući u vidu takvu situaciju, ipak dovoljno snažno podvukao da su takve mere dopustive samo *izuzetno*, a da mogu biti na snazi samo *privremeno*, tj. samo dok to situacija iziskuje. Sve ovo, kao i druge uredbe sa zakonskom snagom, mora se podneti na potvrdu Saveznoj narodnoj skupštini čim se ona sastane.

Kompetencije društveno-političkih zajednica i organizacija u pogledu narodne odbrane. Prednacrt je dao osnove za jedinstveno odvijanje priprema usmerenih na dalje organizovanje i učvršćenje sistema narodne odbrane. Treba očekivati da će republički ustavi i statuti drugih društveno-političkih zajednica tim pitanjima takođe posvetiti odgovarajuću pažnju. Pogotovu što je Prednacrtom izričito utvrđeno da su pored federacije »... za pripremanje i organizaciju narodne odbrane odgovorne i republike, srezovi i opštine«.

S tim u vezi treba naglasiti da je Prednacrt tako postavio opšte okvire obaveza u pogledu narodne odbrane, da mere koje zakonski budu iz njih proizlazile budu sprovedene najekonomičnije podstičući i podržavajući pri tom neophodnu inicijativu bez koje koncepcija opštenarodnog odbrambenog rata nije izvodljiva. U tom pogledu on pruža široku osnovu, tim pre što daje konstitutivni značaj nekim opštim principima čiju smo primenu već proverili u našoj praksi.

Neke poslove vojnih odseka, na primer, mi smo već preneli na odeljenja narodne odbrane, formirana u sastavu

narodnih odbora. To se pokazalo mnogostruko korisnim. Po Zakonu o narodnoj odbrani, a u duhu saveznih propisa, narodni odbori organizuju predvojničku obuku i civilnu zaštitu, obrazuju straže i druge jedinice teritorijalne odbrane kojim i rukovode. Sve organizacione jedinice ovih, u stvari društvenih službi, predstavljaju oblike »naoružavanja naroda«.⁴ Ovo ukazuje na sadržajno nove zadatke organa komune koje oni obavljaju u interesu zajednice, kao i na mogućnost njihove inicijative u pogledu narodne odbrane. U tom cilju nije na odmet podvući da se načela naše odbrane konkretizuju i u *komuni, radnom kolektivu, školi, fabrici itd. i da snaga narodne odbrane dobrim delom i na njima počiva.*

Dosledno shvatanje odredbe o ustavnoj odgovornosti svih naših društveno-političkih zajednica za pripremu i organizaciju narodne odbrane, trebalo bi da se izrazi i odgovarajućom društvenom aktivnošću i u drugim oblastima. Jedna od osobina narodne odbrane u savremenim uslovima sastoji se, naime, u tome što se njena čvrstina posredno gradi i preko drugih područja društveno-političkog života. Vaspitanje u duhu našeg novog jugoslovenskog socijalističkog patriotizma kroz sve institucije i organizacije u kojima živi i deluje naš čovek, uporan rad na podizanju političke svesti masa i njihovom svesnom angažovanju u borbi za prevazilaženje protivurečnosti našeg razvitka, faktori su od nesumnjivo velikog značaja za izgradnju i jačanje moralno-političkih snaga narodne odbrane. Pored toga, orijentacija najsvesnijih snaga našeg društva u pravcu podsticanja omasovljenja sporta i fiskulture, povećana briga za organizacije izvidnika, planinki i mladih gorana, klubova narodne tehnike, a naročito za organizovanje streljačkih družina i dr. nesumnjivo bi sa-

⁴ I važeće međunarodne konvencije im daju status »narodne milicije« tj. priznatih ratnika.

mo doprinosili odbrambenoj snazi zemlje. Isto tako, normalno je što u širokim masama raste interes za probleme narodne odbrane. Naši ljudi su njena osnovna snaga i utoliko su to više ukoliko im ona bude bliža, tj. ukoliko više upoznaju njena načela i usvoje ih kao svoju vojnu i ratnu vještinu. Na tome bi se, pored Armije, naročito morale angažovati naše boračke organizacije, udruženje rezervnih oficira i podoficira i Socijalistički savez. U tu svrhu potrebno je obezbediti još više pogodne literature, a i drugih nužnih sredstava i uložiti još napora da se pronađu najpodesniji oblici rada.

Forme društvenog upravljanja narodnom odbranom. I pored svih svojih posebnih i specifičnih zahteva, područje narodne odbrane je Prednacrtom u osnovi tretirano kao i sva ostala područja našeg društveno-političkog života. Jedini izuzetak je unekoliko izdvojeni status JNA kao organizacije u isključivoj nadležnosti federacije. No, i taj izuzetak samo otkriva da odbrambena funkcija nije više zadatak samo Armije, već i čitavog društva. Sa dužnim obzirom prema organizacionim posebnostima i potrebi za čvrstim razgraničenjem nadležnosti prava i obaveza na tom području društvo, ostvaruje rukovođenje i kontrolu nad čitavim kompleksom narodne odbrane, a u njenom okviru i njenim najvažnijim instrumentom — JNA. To se na nivou federacije ostvaruje određivanjem osnova politike i pretresanjem opštih pitanja iz oblasti narodne odbrane kao i odobravanjem i kontrolom njenog budžeta, postavljanjem najviših resornih rukovodilaca i njihovom odgovornošću za rad organa savezne uprave na području narodne odbrane. Ovi organi su obavezni da Saveznom izvršnom veću podnose izveštaje, da na zahtev veća, odbora i komisija veća daju obavešte-

nja objašnjenja o svom radu i odgovore na pitanja poslanika.

Od velikog značaja je praktično integriranje zadataka narodne odbrane sa ostalim poslovima društveno-političke zajednice. Na tome rade svi u datom momentu neophodni organi uprave pod punim uvidom predstavničkih tela i uz punu mogućnost angažovanja, podrške, a i kritike od strane društvenih organizacija i drugih organa društvene samouprave. Daljim razvojem našeg društva, podizanjem društvene svesti i usavršavanjem sistema narodne odbrane, ovo će dobijati sve više u značaju. To je u potpunom skladu sa osnovnim intencijama našeg ustava, koje su društvena osnova sistema narodne odbrane.

Ustav utvrđuje društveno-politički položaj građana naše zemlje kao slobodnih graditelja svog života i svoje sudbine. Odražavajući na taj način već postojeće društvene odnose i ocrtavajući još svetliju perspektivu, ustav nije samo najviši normativni akt, već i faktor formiranja moralno-političke svesti, a time i odnosa prema zadacima koji su od interesa za narodnu odbranu.

Neka od najvažnijih obeležja neprikosnovenog društveno-političkog položaja jugoslovenskog građanina, branioca svoje zemlje, po Prednacrtu su: društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju; ravnopravnost ljudi u radu i odlučivanju o raspodeli; pravo radnog čoveka da uživa plodove svog rada i obaveze da svojim radom doprinosi zajednici koja se o njemu stara. Pored toga tu su demokratski politički odnosi koji omogućavaju građanima da iznose svoje mišljenje i daju predloge po svim pitanjima našeg života itd. Odbrana takvog društveno-političkog položaja je i društveni i materijalni interes svakog građanina i svih društveno-političkih organizacija i zajednica. U tome se nalazi i osnovni izvor odnosa našeg čoveka prema zadacima odbrane

zemlje i realna, društvena osnova njegove motivacije da u njih uloži sebe ce- log, kao i sve snage svojih organizacija i zajednica.

»Za odbranu zemlje, za očuvanje nacionalne nezavisnosti i naših socijalističkih tekovina, za obezbeđenje srećne budućnosti svakog našeg radnog čovjeka neposredno su zainteresovani svi naši građani. Briga o odbrani zemlje stvar je svih državnih i društvenih organa, svih organizacija, svih naših ljudi«.

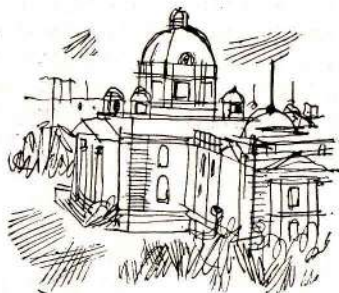
Na tome se temelji moralno-politička snaga, jedinstvo i monolitnost sistema jugoslovenske narodne odbrane. To je od ogromnog značaja i, kako drug Tito ukazuje, »jedini spas u... jednom savremenom ratu...⁵ gde narod ne sme da gubi vjeru u svoje sposobnosti već da bude monolitan (podvukao A. K.) a svaki vojnika da bude sposoban da se sam snađe na svakom mjestu.

Iz ovog proizilaze i određene obaveze za sve organe i organizacije koje rade na izgradnji i usavršavanju sistema narodne odbrane. Razvijanje naše vojne veštine mora, imajući u vidu prirodu specifičnosti odbrambenog sistema i njegovih organizacija, na odgovarajući način da reflektuje i društvene osnove svoje moralne snage. Tako će se najsigurnije izvršiti obaveza koju je drug Tito, govoreći o koncepciji odbrane u savremenim uslovima, stavio u zadatak svim odgovornim organima i organizacijama naše zajednice:

»Zato, ako danas-sutra i to bude trebalo, a ja vjerujem da do toga neće doći, morate i vi biti sposobni da iskoristite sve mogućnosti odbrane koje nam i u takvom ratu pruža naša zemlja svojim geografskim položajem i svojom moralno-političkom snagom.«⁶ (Podvukao A. K.)

⁵ Tito — povodom 20-godišnjice JNA.

⁶ Tito: »Vojna djela«, VIZ. Vojno delo, knj. III, str. 183.

ИНТЕГРАЦИЈА ЗДРАВСТВЕНЕ СЛУЖБЕ У ОДБРАНИ ЗЕМЉЕ

Многобројни су проблеми и задаци које би евентуални нуклеарни рат поставио пред здравствену службу било које земље. Но предузимање различитих превентивних мера, снабдевање санитарским материјалним средствима, а нарочито збрињавање рањеника и болесника, свакако ће бити међу најкомпликованијим и најтежим. То долази не само због тешке опште ситуације у којој ће се одвијати делатност здравствене службе (оскудица кадрова, краткоћа времена у коме се многобројни рањеници и болесници морају збринути, огромних тешкоћа у снабдевању санитарским материјалом) већ и због разноврсности болести и повреда, од којих ће неке, као оне које настају од радиоактивног зрачења, бити потпуно нове. Евентуална употреба биолошких средстава само ће отежати ситуацију. Постоји могућност да се у масовним размерама појаве не само уобичајена заразна обољења, већ и различите егзотичне заразе, које данас не постоје у земљама са високом хигијенским стандардом (куга, папагајска болест, сакагија, итд.). Ако овоме додамо огромне губитке које би могао донети један хемијски рат са употребом нервних и других савремених бојних отрова, пораст ратних психонеуроza, те да ће се многе познате болести појавити у измењеном виду итд., видећемо сву сложеност и тежину задатака здравствене службе у данима рата.

Јасно је да би овако обимне и сложене задатке у рату са успехом могла да обавља једино служба у којој су обједињене — интегриране, све снаге и средства једне земље. Тако интегрирана здравствена служба би обухватала јавну здравствену службу заједно са службом цивилне заштите и санитарску службу армије. Одмах да напоменемо да интеграција, како је ми замишљамо, не значи никакво организацијско јединство, нити какву милитаризацију здравствене службе, иако има и таквих предлога у неким земљама. Интеграција здравствене службе значи првенствено јединство погледа једне и друге службе по задацима који их очекују у рату, док оне и даље остају потпуно самосталне. Интеграција значи уску сарадњу у мирнодопским припремама и заједнички рад у рату, са поделом задатака између једне и друге службе. Овај заједнички рад у рату морао би се обезбедити преко одговарајућих координационих тела на свим нивоима (савезном, републичком итд.). Тежиште задатака овако интегриране здравствене службе било би на цивилној — јавној здравственој служби. Ово је сасвим разумљиво кад се зна да су најразорнија нуклеарна и термонуклеарна оружја, па и биолошка и хемијска средства рата у основи намењена управо позадини — густо насељеним великим градовима, важним управно-политичким центрима, саобраћајним чворовима, индустријским рејонима итд. Према томе и губици међу ци-

вилним становништвом биће знатно већи¹. То намеће потребу да се створи снажна и јединствена здравствена служба која ће бити у стању да у рату збрине све рањенике и болеснике из редова цивилног становништва и армије и предузме све потребне мере да би заштитила здравље грађана. Наравно, за то је потребна најужа сарадња свих одговарајућих органа армије и цивилног сектора и то на свим степенима. Међутим, док је организациона структура санитетске службе армије, па и њени задаци, још у миру у извесној мери прилагођена ратним потребама, то се не би могло рећи и за јавну здравствену службу која се бави првенствено мирнодопском проблематиком. Значи, неопходна је преоријентација и предузимање одговарајућих мера како би она са што мање потреса могла прећи на извршавање својих задатака у евентуалном рату. Зато је неопходно, у првом реду, да сви здравствени радници као и руководећи органи уопште имају јединствен поглед на нека основна питања која су од битног утицаја на рад ратне здравствене службе, као што су схватање карактера будућег рата, улоге здравствене службе у миру и рату, њене организације, методике рада итд. Та јединствена војномедицинска доктрина је значајна за решавање свих наведених проблема, посебно за збрињавање масе рањеника и болесника. За успешно функционисање ове компликоване организације, у којој рањеник односно болесник, пролази кроз већи број етапа него у миру, потребно је јединствено гледиште по низу питања. Исти критеријум морао би да постоји код свих, нпр. за тријажу — разврставање рањеника и болесника на одређене категорије према природи повреде, изгледима на излечење и другом.² Потребни су јединствени ставови о приоритету указивања медицинске помоћи, њеном опсегу на појединим етапама и сличном. Њих је могуће постићи још у току школовања кроз јединствене наставне програме на свим медицинским, фармацеутским, стоматолошким факултетима, сличним установама и средњомедицинским школама који треба да обухвате и одређени ратни медицински минимум — као и накнадним упознавањем већ готових кадрова са тим минимумом и јединственим ставовима.

Сарадња у предохрани. Најужа сарадња свих заинтересованих и читаве здравствене службе је неопходна већ у предузимању различитих превентивних мера у миру, а нарочито у рату. То нарочито долази у обзир код заразних обољења која у нашој мирнодопској патологији заузимају знатно место, а у рату треба рачунати и са њиховим порастом. Знатни физички и психички напори којима је у рату изложено како цивилно становништво тако и људство јединица, слабија исхрана итд. доводе до смањивања отпорности организма и погодују појави заразних болести. Ако томе додамо огромна разарања која прате савремене ратове, уништавање стамбених блокова, водовода

¹ По Герису, од једне 40. КТ бомбе у граду ће бити око 80% губитака, док ће код развијеног пешадијског батаљона губици износити свега 45% (Војносанитетски преглед бр. 10/61).

² Данас је у низу земаља, па и код нас, прихваћена подела рањеника и болесника на четири основне категорије: лаки рањеници и болесници који се након указане прве помоћи враћају на своју дужност; они којима је потребна хитна хируршка помоћ са добрим изгледима на спасавање живота; они који могу извесно време да чекају на указивање хируршке помоћи и на крају група оних код којих су изгледи на излечење минимални, те им се, док то ситуација не дозволи, указује само елементарна медицинска помоћ.

и канализације, отежано одржавање личне и колективне хигијене и сл. видећемо због чега су готово сви ратови у прошлости били праћени озбиљним порастом заразних обољења. Пегавац нас је нпр. пратио у свим досадашњим ратовима. Епидемија из првог светског рата, која је однела око 200 000 људи и четвртину лекара мале Србије, ушла је у историју ратних зараза. Потешкоће са пегавцем из народноослободилачког рата још су нам у свежој успомени. Читаве јединице су обележавале и дуже време биле неспособне за извршење ма каквих задатака. Врховни штаб је морао одвојити целу дивизију за ношење оболелих пегавичара. Имамо много разлога да се плашимо пегавца и у евентуалном будућем рату и поред савремених инсектицида који ће, без сумње, много значити за ефикаснију борбу против њега и поред знатно већег хигијенског стандарда и других повољних околности. Ми још нисмо успели ни у миру да ликвидирамо ендемска жаришта пегавца у централним областима наше земље, а знамо како је тешка борба са вашљивошћу у току рата.

И заразна жутица (*hepatitis epidemica*) спада у групу изразито ратних зараза. После првог светског рата у Европи се јавила права пандемија (нарочито изражена у годинама између 1923—1926). Она се поновила и у току другог светског рата, захвативши нарочито Немачку, Пољску, Румунију, део СССР, Скандинавске земље итд. По неким подацима, крајем 1944. и почетком 1945. године у Грчкој је од жутице боловало око 120 000 немачких војника. Они су ту заразу сејали приликом свог повлачења и преко наше земље. На сремском фронту у јединицама 6. пролетерске дивизије крајем месеца јануара 1945. године регистровано је 1232 оваквих обољења, док је стварни број сигурно био далеко већи. Због дужине трајања болести (4—6 недеља), као и могућности даљег ширења, а поготову у војсци, заразна жутица у рату је од прворазредног значаја. Она и у миру представља озбиљан проблем, као и дизентерија, коју покаткад и данас обуздавамо само са великим тешкоћама. Дизентерија је, међутим, заузимала једно од првих места међу заразним обољењима и у другом светском рату и у рату у Кореји.

Захваљујући савременим тековинама медицине, смишљеним и добро организованим радом могао би се број заразних обољења у миру знатно смањити и побољшати изгледи за успешнију борбу са њима у рату. Због тога је потребно што пре плански приступити раду на санирању хигијенско-епидемиолошког стања на целој територији, а првенствено на оним просторијама које су од посебног значаја за одбрану земље.

Да ли је могуће очекивати да ће евакуација становништва из великих градова, смештај хиљада рањеника и болесника у удаљенија, у хигијенском погледу заосталија подручја, проћи у рату без појаве озбиљних епидемија, ако још данас не предузмемо све мере да се те просторије асанирају, ликвидирају ендемска жаришта, реше бар основна питања снабдевања водом, уклањања отпадних материја, хигијене становања и слично. Са оним што је до сада у овоме погледу постигнуто ни у ком случају не би смели бити задовољни. Средства уложена за асанацију и те како би се брзо исплатила. Смањио би се број оболелих и умрлих. Пример маларије, која је данас практично

искорењена у нашој земљи, то јасно показује. Од неколико хиљада оболелих код нас, пре и непосредно после другог светског рата, — захваљујући предузетим мерама, добро организованом резидуалном прскању са ДДТ, лечењу регистрованих маларичара из ранијих година итд. — у 1960. години имали смо 257, а у 1961. само 48 случајева.³

Предузимањем неких других мера нпр. опште вакцинације становништва, могао би се знатно смањити број извесних зараза или уопште спречити њихова појава (тетанус, цревне заразе и слично). Од тетануса сваке године умире у нашој земљи већи број људи, иако би то могло да се спречи вакцинацијом. Америчка армија нпр. у другом светском рату, на европском бојишту, није уопште имала губитака од тетануса баш захваљујући спроведеној општој вакцинацији.

Постоји још низ заразних обољења (ендемски луес, трахом итд.) код којих би се улагањем већих средстава могао постићи такав успех да би се практично могло говорити о њиховом искорењивању. У крајњој линији нису у питању само заразе. Ендемска гушавост представља важан социјално-медицински проблем у нашој земљи. Пре увођења јодне профилаксе у ФНРЈ, од укупно око 6 милиона становника који живе на струмоменим теренима, око 2 милиона су боловали од струме у мањој или већој мери. Кад узмемо у обзир да као последицу тога имамо око 25 000 ендемских кретена и глувонемих, да је у неким крајевима и до 20% деце ментално заостало и да није способно да прати школску наставу, да гушавост доводи до смањења физичке и менталне способности, па и до неспособности за војну службу, видећемо да ово питање заслужује да се размотри. Пракса показује да се са скромним средствима, која захтева једна профилакса, могу постићи веома добри резултати и да су она увек знатно мања него средства која се дају за лечење, јер се сваке године само оперише 2500—3000 струма.

Посебан задатак у оквиру мера предохране представља упознавање становништва са основним знањима из области хигијене и епидемиологије, као и настајања и ширења зараза које долазе у обзир при употреби биолошких средстава рата.

Оно што треба нарочито нагласити јесте чињеница да би одвајање знатно већих средстава за првенству данас било далеко рационалније него давање милијарди за отклањање последица и лечења оболелих.

Као што се види, задаци јавне здравствене службе у погледу предохране веома су обимни. Међутим, ни оперативна армија не може се сматрати обезбеђеном у хигијенско епидемиолошком погледу, ако није обезбеђена и њена позадина. Према томе, санитарска служба армије веома је заинтересована да се све потребне мере на цивилном сектору спроведу што потпуније и у право време. Одатле и произилази потреба сталне сарадње на свим степенима здравствене службе

³ Према неким подацима између првог и другог светског рата у Југославији је годишње боловало од маларије око 800 000 — 1 000 000 лица. Све до 1947. године, када је отпочела систематска борба са маларијом, она се јављала у ендемском облику на једној трећини територије Југославије. Улагањем знатних материјалних средстава, формирањем посебних јединица — антimalаричних одреда, спровођењем резидуалног прскања са ДДТ као и другим потребним мерама на угроженим теренима, маларији је задат одлучан ударац. Управо рад на искорењивању маларије у нашој земљи представља један од примера веома корисне сарадње између јавне здравствене службе и санитарске службе армије.

армије и јавне здравствене службе на одређеној просторији. Поред обавезе да предузима све потребне мере у свом делокругу рада, хигијенско-епидемиолошка служба армије ће, у случају потребе, прискочити у помоћ и јавној здравственој служби, нарочито кад се ради о сузбијању епидемија опасних зараза, било да оне настају на природан начин или су последица биолошких напада, као и обратно. И вакцинације против неких цревних зараза, тетануса и великих богиња које се у армији редовно спроводе на целокупном саставу, у великој мери олакшавају рад јавне здравствене службе на овим задацима, итд.

Збрињавање рањеника и болесника. Док је у погледу превентиве већи део задатака имала јавна здравствена служба, код збрињавања рањеника и болесника они се деле између ње и цивилне заштите с једне стране и санитетске службе армије с друге стране.

Јавна здравствена служба и у рату наставља са извршавањем оних задатака које је имала за време мира тј. штити здравље и лечи оболеле и повређене. Поред тога она има задатак да збрињава рањенике и болеснике, настале као последица ратних дејстава, из редова цивилног становништва, као и одређене категорије из састава оперативне армије. Треба имати у виду да ће у рату због великих разарања, слабије исхране, миграције становништва и др. број оболелих бити далеко већи него у миру. Да би здравствена служба могла одговорити овим веома обимним задацима, мора ићи на што рационалнији распоред и употребу својих кадрова и установа. Здравствене установе морају бити мање, лако покретљиве, са организационом структуром која ће базирати на екипном саставу. То омогућава издвајање појединих делова — екипа хитне помоћи, хируршких екипа, екипа за опекотине и слично. На тај начин се олакшава маневрисање односно здравствена служба постаје еластичнија.

За извршавање постављених задатака најбоље ће одговарати болнице општег профила, док ће специјализоване мање долазити у обзир. Ипак ће бити неопходно да се формирају и неке од њих као што су, на пример, болнице за опекотине, за лаке рањенике итд. Уосталом и опште болнице па и здравствене станице, чија ће улога такође бити веома значајна, могу по потреби постати и специјалистичке — додавањем одговарајућих специјалистичких екипа и опреме.

У погледу постељне мреже треба имати на уму да највећи број постеља данас отпада на велике градове, а они ће вероватно бити и циљ непријатељских напада. Приликом напада на Хирошиму уништено је 40 од укупно 43 болнице у граду и око 90% лекарског кадра. Према томе, највећу пажњу требало би посветити стварању довољног броја постеља у околини великих градова као и широкој мрежи болничких установа на целој територији земље, а нарочито на правцима који су од оперативно-стратегијског значаја.

Наша мирнодопска постељна мрежа по броју постеља још увек знатно заостаје за нашим потребама. Док је европски просек 8—10

постеља на 1000 становника, догле се наш просек⁴ креће око 4,8. Зато се приликом израде перспективног плана болничке мреже, као и код давања приоритета изградњи појединих установа, мора имати у виду потреба да се нови објекти изграђују и у мањим местима где, истина, данас не би били потпуно искоришћени, али би попунили садашњу осетну празнину.

Реална је претпоставка да ће евакуација великих болница на периферију градова или у унутрашњост земље бити веома отежана. Зато неки аутори⁵ предлажу стварање посебних болничких насеља или територијалних базена (болница) који би у рату служили за прихват и збрињавање рањеника и болесника са одређене територије. Оваква насеља требало би предвидети у свакој комуни, а нарочито оним у близини великих градова и индустријских рејона. У тим насељима све би становништво морало завршити одговарајуће болничарске курсеве, а свака породица требала би да прихвати 10—20 рањеника односно болесника. Ако би се претходно извршила асанација ових рејона и припремила потребна средства за рад, било би довољно упутити у такво насеље, само одговарајући број санитарских кадрова и оно би могло отпочети са радом. Велика предност оваквог начина збрињавања састојала би се у могућности да се за релативно кратко време, због близине таквог насеља, збрину хиљаде рањеника. Истина, о првој болесничкој нези овде би се тешко могло говорити. Али искуства из НОР показују да су наши рањеници и болесници имали веома скромне захтеве кад је био у питању смештај, исхрана па и лечење. Они су били задовољни када су знали да је за њих урађено све што се могло у таквој ситуацији. Са сличним минималним захтевима рачунају, уосталом, данас све земље.

Што се тиче збрињавања масе повређених у бомбардованим насељима данас готово све земље предвиђају да то врши посебна организација — цивилна заштита. Она треба да дејствује на принципу службе хитне помоћи тј. да буде увек спремна за указивање медицинске помоћи. Ради тога она организује (према величини града, насеља) потребан број станица хитне помоћи. Једна станица отприлике би дошла на око 2.500—3.000 становника. Екипе хитне помоћи извлаче рањенике и повређене из рушевина, указују им прву помоћ и евакуишу у станице. За указивање неодложне хируршке помоћи формирају се — било у самом граду, што је ређе или на већој или мањој

⁴ На територији ФНРЈ било је на дан 1. јануара 1961. године укупно 91 599 постеља. Од тога је на опште болнице отпадало 59,3%, специјалистичке 30,9% и ванболничке установе 9,8%. По републикама број болничких постеља био је распоређен на следећи начин :

Србија	35.211 постеља или 4,6 на 1000 становника
Хрватска	23.861 постеља или 5,6 на 1000 становника
Словенија	11.932 постеља или 7,4 на 1000 становника
Босна и Херцеговина	11.430 постеља или 3,3 на 1000 становника
Македонија	6.144 постеља или 4,1 на 1000 становника
Црна Гора	3.021 постеља или 6,1 на 1000 становника

Као што се види из овог прегледа, најразвијенију постелују мрежу, сразмерно броју становника, има Словенија, а најслабију НР Босна и Херцеговина. (Војносанитетски преглед, бр. 1/62.).

Да је често веома тешко не само побољшати однос између постелује мреже и броја становника, него и одржати већ достигнути, показује пример САД у којима је услед бржег повећања броја становника него постелује мреже, број постеља на 1000 становника 1959. године износио 9,1 док је 1952. год. био 10,0 (Војносанитетски преглед, бр. 8/61).

⁵ Проф. др Трујица Жарковић: Како припремити здравствену службу за одбрану земље у случају новог рата с нарочитим освртом на превентивне мере, Београд 1960. год.

удаљености од насеља, што је много чешће (10—15 км ван града) — хируршке станице које уз помоћ једне или више хируршких екипа са потребном опремом, транспортним средствима итд. организују свој рад. Стручни кадар за рад у станицама хитне помоћи даје јавна здравствена служба. По извршеном задатку они се враћају на рад у своје установе.

Због тога би требало још у миру посветити велику пажњу бољој организацији службе хитне помоћи односно трауматолошке службе у већим градовима, као и служби трансфузије крви. Ово је потребно с обзиром да је рад трауматолошке службе најприближнији ратним условима. Формирање екипа хитне помоћи, хируршких екипа као и других у свим одговарајућим установама јавне здравствене службе, за којима се и данас осећа потреба, нарочито приликом различитих елементарних несрећа, допринело би спремности здравствене службе да брже пређе на ратне услове.

Посебно ћемо се задржати на трансфузији крви, јер је она све значајнија за мир и рат. Потребне у крви за трансфузију све су веће. Како су те потребе и код нас нагло расле види се из података према којима је пре другог светског рата, у периоду између 1924—1938. године, на целој територији Југославије трошено свега око 150 литара крви годишње док се данас троши око 70.000 литара крви. Пошто количина добијене крви зависи од броја давалаца, биће од интереса да изнесемо податке и из других земаља. У САД нпр. на сваких 29 становника један даје крв док код нас тај просек износи 87 (у Словенији на 35 становника један даје крв, али зато у НР Босни и Херцеговини на 326 становника један даје крв). Истина, ми не заостајемо много за Енглеском у којој сваки 78 становник даје крв, али и поред преко 200 000 добровољних давалаца повремено нам и за наше мирнодопске потребе недостаје крв неких група.

Ратне потребе у крви за трансфузију су огромне — она се употребљава за лечење рањеника, опечених или озрачених. Међутим, пошто је употребљивост свеже конзервисане крви релативно кратка, око 30 дана, разумљиво што у рату, а и миру (нпр. у случају већих елементарних катастрофа) практично не можемо увек рачунати са употребом свеже крви. Стога међу веома значајне задатке из ове области долази „плазма програм“. Он омогућава стокирање залиха крви у виду сушене крвне плазме која представља крв без њених уобличених састојака (црвених и белих крвних зрнаца итд.). Сушена крвна плазма може се чувати годинама. Данас се сматра да се она може употребљавати 5—7 па и више година, што зависи од начина чувања. Њено транспортовање такође није скопчано са неким тешкоћама, што није случај код свеже крви. Због тога је сува плазма погодна за мирнодопске као и ратне потребе. Њена употреба за време мира је, шта више, веома пожељна, нарочито због обнављања стокова које се мора редовно вршити. Поред тога, плазма се може давати особама свих крвних група, што је предност у односу на свежу крв.

Док је сакупљање и конзервисање крви релативно једноставно, добијање суве крвне плазме је прилично компликовано. Зато је у већини земаља оно централизовано (у Енглеској нпр. постоје свега два

центра за сушење крвне плазме, у Пољској и Чехословачкој по један већи и неколико мањих). Пожељно је да у земљи постоје бар 2—3 таква центра, стабилна или покретна, од којих несумњиво предност имају они са подземним смештајем (Швајцарска нпр. има један такав подземни центар). Код нас је израда суве плазме почела 1953. године са једном апаратом коју је УНИЦЕФ испоручио Заводу за трансфузију НР Србије. Од 1953—1960. године ми смо од укупно прикупљене количине крви одвајали за суву плазму просечно око 15%, а за фракционисање око 8%, што значи осетно заостајање према другим земљама.⁶

Мада је крв незаменљива, опсег овога чланка дозвољава нам само да поменемо, да због великих потреба у миру (о ратним да и не говоримо) готово све земље данас рачунају и са употребом тзв. супституената (замена за крв односно плазму) у виду различитих колонидалних и других раствора — Декстран, Поливинилпиролidon, ПВП, Плазмагел итд. Замена крви омогућавају да се привремено успостави нормална запремина крви у организму и на тај начин одржи крвоток. Због тога би њихова производња у земљи имала велики значај.

Сарадња јавне здравствене и санитетске службе армије у збрињавању рањеника и болесника биће веома значајна. Гломазне и тешко покретне болничке базе армија и фронтова из другог светског рата, оптерећене хиљадама рањеника и болесника, више не одговарају савременим захтевима. Брзим и дубоким продорима непријатељ може да угрози евакуацију рањеника и болесника „по оси“ у дубину територије. Због тога је непожељна концентрација рањеника на било ком делу територије. Намеће се потреба њиховог размештаја по ширини територије („евакуација у страну“), у мањим територијалним болницама. Разумљиво да прихватање извесних категорија рањеника од стране јавне здравствене службе у великој мери олакшава и маневарску способност оперативних јединица. Због тога стварање широке мреже тих установа има велики значај. Она треба да покрије целу територију земље, а посебно правце на којима се може очекивати већи број рањеника и болесника.

Према томе, санитетска служба армије указиваће медицинску помоћ, са лечењем само одређених категорија рањеника и болесника, на одговарајућим етапама санитетске евакуације односно у установама за лечење пољског типа. За остале, а посебно за оне чије ће лечење дуго трајати, бринуће се установе јавне здравствене службе. Али ако се ради о збрињавању масе рањеника из бомбардованих градова, лечењу оболелог становништва код појаве озбиљних епидемија итд. армија ће увек прискочити у помоћ јавној здравственој служби свим расположивим снагама и средствима.

⁶ Напори појединих земаља за добијање што већих количина суве плазме виде се из података према којима је у САД од 1940. до јула 1944. године било сакупљено 8 500 000 боца крви за израду суве плазме. У Швајцарској се сада годишње производи око 14 000 таквих боца.

Од 1952. год. цивилна одбрана у САД је задужена за реализацију „програма крви и деривата крви“ у случају масовног рањавања цивилног становништва. У том програму сарађују и лекарска друштва, Првени крст, установе за трансфузију итд. Локалне, федералне и државне јединице су обавезне да чувају одређене количине различитих продуката крви. Прописи САД из 1952. захтевају да се у сваком моменту у болницама мора налазити 360 000 боца плазме и 142 000 боца крви. На основу тога се онда одређују резерве у појединим јединицама. (Др Паула Лак-Јерина: Наш плазма програм, Медицински гласник бр. 6/61.).

На извесним задацима из овога домена — као нпр. при одређивању крвних група код људства на одслужењу обавезног војног рока, узимању крви за трансфузију, односно суву плазму и слично — још сада сарађују обе службе.

Иако недостатак кадра представља проблем важан за све области рада здравствене службе, он долази највише до изражаја код збрињавања рањеника и болесника. Зато ћемо га овде и поменути. Мора се рачунати с тим да ће се сав рад здравствене службе обављати у условима крајње оскудице лекара, фармацеута и помоћног особља као и материјалних средстава. Кадрови којима данас располаже здравствена служба једва задовољавају, а неких нема ни за мирнодопске потребе.⁷ У појединим смо још и сад веома дефицитарни (хируршка грана, различите специјалности превентивне медицине, средњемедицински кадрови). Из тога произилази потреба њиховог усмеравања још на почетку школовања и специјализације, како би се ове празнине чим пре попуниле. С друге стране осећа се потреба да се сви здравствени кадрови у земљи још сада оспособе за задатке који их чекају у рату. Ово се може унеколико постићи и доквалификацијом здравствених кадрова према улози коју ће имати у рату. Биће нпр. потребно да се сви лекари, како они у армији тако и у јавној здравственој служби, оспособе за указивање хируршке помоћи, без обзира да ли се ради о лекарима опште праксе или разним специјалностима. Кроз посебне курсеве ратног хируршког минимума они би морали да овладају основима ратне хирургије, тако да би у рату, било самостално или под руководством једног хирурга, могли са успехом обављати задатке из ове области.⁸

На сличан начин треба оспособити сав средњи медицински кадар (лекарске и фармацеутске помоћнике, зубаре итд.) за указивање елементарне медицинске помоћи, јер ће у рату они често морати да замењују лекаре. Поред тога, путем курсева, предавања, филмова, штампе итд. потребно је обучити и целокупно становништво у ука-

⁷ Светска здравствена организација сматра да се као оптимална норма за пружање здравствене помоћи народу у савременом друштву може сматрати 1 лекар на 1000 становника. При томе од укупног броја лекара на лекаре неспецијалисте треба да отпадне 67%, на хирурге 10%, очне и ушне лекаре 6,7%, гинекологе 5%, интернисте и педијатре 3,3%, рентгенологе 1,7%, неурологе 1,5%, ортопеди и дерматологе 1% (Војносанитетски преглед број 10/61.).

Према подацима СОЗ објављеним у децембру 1961. године највећи број лекара, сразмерно броју становника, има Израел где на 1 лекара долази 420 становника, а одмах затим СССР са 1 лекаром 550 становника. Од осталих земаља на 1 лекара долази: у САД 790 становника, Француској 930 становника, Савезној републици Немачкој 730 итд. Најтеже стање у овом погледу је у азијско-афричким земљама где, на пример, у НР Кини на једног лекара долази 8700 становника, у Гани 25 000, Авганистану 58 000, Нигеру 96 000 итд.

У Југославији на 1 лекара долази 1500 становника, док је код наших суседа следеће стање: у Италији 690, Аустрији 620, Мађарској 650, Румунији 800, Бугарској 740, Грчкој 830, и Албанији 4600 (Војносанитетски преглед бр. 2/62.).

Код нас знатан проблем представља осетан недостатак средњемедицинских кадрова. Њих имамо колико и високквалификованих, иако знамо да би тај број требало да буде бар два до три пута већи. (Б. Д.).

⁸ „Треба да продеремо у живот са лозинком да је познавање ратне медицине задатак сва ког лекара, без обзира на којој се дужности налазио и без обзира на специјалност којом се бави у миру. Сваки од њих ће бити стављен пред задатак да лечи рану, опекотину, болест ирадијације и да се бори против епидемија. Лекар који ово не познаје мора се сматрати стручно недораслим за време у којем живимо. Потребно нам је много не војних, него ратних лекара“, др Гојко Николић и др Зденко Краус: Национална организација здравствене службе у рату. Координација грађанског и војног санитета. Припрема за време рата — реферат на XIV Међународном конгресу за војну медицину и фармацију у Луксембургу год. 1954. Лијечнички вјесник број 10 — 12, 1955. год., Загреб.

живању самопомоћи, узајамне помоћи и личне заштите од дејства АБХ средстава.

Санитетско снабдевање. Без одговарајуће материјалне базе не може бити ни говора о извршавању задатака који се односе било на предузимање хигијенско-профилактичких мера или збрињавање раника и болесника.

С обзиром да у рату долази до огромних губитака у људству и материјалу, то настају и велике потребе у лековима (антибиотици!), а нарочито завојном материјалу, крви за трансфузију, супституентима за исту итд. При том треба рачунати и са уништавањем санитетског материјала, његовом контаминацијом и сличним, те због тога треба обезбедити не само довољне резерве у миру већ и производњу санитетског материјала у току самог рата. Принцип осамостаљивања појединих просторија и овде је и те како значајан. Апотеке и апотекарске станице у малим удаљеним местима са својим резервама могле би представљати веома погодан систем територијалног снабдевања. Оне могу чувати, а по потреби и занављати и веће количине санитетског материјала, јер таква места вероватно неће бити рентабилни циљеви непријатељског нуклеарног напада.

Према томе, у кључне задатке службе санитетског снабдевања долазе: организована производња, чување и одржавање, благовремен дотур и расподела. Њихов заједнички циљ је да обезбеде непрекидност снабдевања.

Да би се обезбедила непрекидна производња и у току рата биће потребно да се она децентралише тј. да се створи већи број мањих производних погона. Наравно да ће то реализовање зависити од настале ситуације и могућности земље. Производња у току самог рата веома је отежана. Њу прате разарања и потешкоће са набавком сировина, које често морају да се увозе. Производња појединих артикала могла би се обезбедити и преко већих апотека — односно њихових галенских лабораторија. Изградња таквих апотека омогућила би да се створе извесни предуслови за децентрализовану производњу у рату. Ради тога требало би приступити планском избору места за такве апотеке, како би се постепено могло прићи њиховој изградњи заједно са благовременом припремом појединих уређаја, сировина, амбалаже итд. Производњу различитих стерилних отопина могу преузети на себе лабораторије хигијенско-епидемиолошких завода или индустријских погона итд.

На сличан начин, тј. децентрализовано, требало би чувати репродукциони материјал као и финалне производе. Пошто је практично немогуће обезбедити у довољним количинама све врсте санитетског материјала, указује се потреба да се обезбеди бар онај материјал који ће служити за указивање елементарне медицинске помоћи. То значи, да би требало одабрати кључна, најпотребнија средства и материјал, односно установити једну листу приоритетних артикала којима би у довољним количинама морале да располажу све санитетске установе. Резерве оваквих санитетских материјалних средстава неопходне су и у миру, у случају различитих елементарних несрећа (земљотреса,

поплава, железничких катастрофа итд.) док се у већим количинама у нормалним условима овај материјал мање тражи па због тога и не набавља. Уствари свака апотека требала би да располаже са већим количинама оваквог материјала са планом његове евакуације у случају потребе. У неким земљама постоје прописи који обавезују одговорне факторе (кућевласнике, односно станаре) да свака зграда има извесну количину санитарских материјалних средстава потребних за указивање елементарне медицинске помоћи.

Интеграција између јавне здравствене службе и санитарске службе армије код санитарског снабдевања огледала би се у чувању децентрализованих резерви санитарског материјала које би служиле за потребе и једне и друге службе на целој територији земље. Она се огледа и у могућности занављања санитарских материјалних средстава која чува армија за своје потребе (нпр., морфијума, етера за наркозу, серума против тетануса и слично), али које армија сама не може да утроши, па према томе ни да занови, док би се нека од тих средстава могла у целости или бар делимично утрошити у установама јавне здравствене службе и тако занављати. Да би се ова сарадња олакшала било би неопходно да се претходно обезбеди јединствен начин производње као и паковања санитарских материјалних средстава. Укратко, било би потребно ићи, у границама могућности, на стандардизацију и унификацију целокупне опреме санитарских установа и јединица, како оних у армији тако и оних у јавној здравственој служби. Од великог значаја била би, на пример, унификација носила. Разумљиво да је то немогуће спровести у потпуности због различитог карактера и задатака једне и друге службе.

Искуства из народноослободилачког рата. Већ смо навели да ће услед примене АБХ средстава као и усавршеног класичног наоружања губици у евентуалном будућем рату бити веома знатни. Такође ће бити велики губици у здравственим кадровима, болничкој мрежи и материјалним средствима, што ће несразмеру између потреба и реалних могућности здравствене службе још увећати. Искуства наше санитарске службе у току НОР су веома драгоцен и поучан пример како се и у таквим условима ипак може обезбедити оно најнужније. Наша санитарска служба представљала је заиста не само најбољи пример добро организоване службе у условима крајње оскудице, већ и пример одличне сарадње, односно праве интеграције између војно-санитарске службе и јавне здравствене службе. Обе службе су се међусобно допуњавале. Својим кадровима војносанитарска служба је помагала формирање појединих органа јавне здравствене службе, кад год су за то постојали услови. При органима народних власти она је по селима и градовима формирала здравствене секције и организовала болничарске курсеве за потребе јавне здравствене службе. Цивилном становништву војни санитар је указивао медицинску помоћ, прихватао га у случају потребе и лечио и у партизанским болницама. У неким случајевима он је формирао посебне „народне амбуланте“, давао лекове, а кад су постојале могућности предузимао је и извесне хигијенско-епидемиолошке мере као асанацију насеља (Фоча 1942. године) итд.

Санитетска служба у току НОР-а може послужити и као пример одлично организоване територијалне службе. То је нарочито дошло до изражаја на неким просторијама као, на пример, у Словенији, Славонији, Лици, Кордуну, Банији итд. Територијалне болнице — јавне или тајне — свуда расуте, примиле су на себе збрињавање хиљада рањеника, ослобађајући на тај начин јединице великог оптерећења. То је повећавало њихову маневарску способност неопходну за рат какав је био наш. Свака ова болница располагала је и извесним резервама санитарског материјала којим су по потреби снабдеване и околне јединице. Ради што равномернијег снабдевања санитарских установа и јединица на територијама појединих војних подручја формиране су и такозване „централне апотеке“. При командама војних подручја, места и при појединим болницама радионице су производиле најразноврснија санитарска материјална средства, почевши од удлага и носила до дестилационих апарата и аутоклава за стерилизацију санитарског материјала. Од челика са уништених непријатељских тенкова радионице су израђивале сасвим употребљив инструментариј (ножеве, маказе, пинцете). Ткање газе је почело још новембра 1941. године у ослобођеном Ужицу док је производња првих завоја на појединим просторијама потпуно подмиривала потребе. Само једна од радионица б. корпуса је, на пример, у јесен 1944. године израдила за три дана 10 000 првих завоја који су били прописно упаковани, замотани у целофан и стерилисани при болници у Пакрацу. Штедњи, регенерацији санитарског материјала и прикупљању лековитог биља поклоњена је велика пажња.

Сналажљивост наших санитарских радника, њихова способност да користе различите импровизације, показала се и у борби против зараза. У веома тешкој хигијенско-епидемиолошкој ситуацији — као што је била она у току IV и V непријатељске офанзиве, кад се велики број оболелих од пегавца кретао заједно са оперативним јединицама и кад се није располагало никаквим материјално-техничким средствима, сем порушених кућа на које се уз пут наилазило — од приручног материјала изграђиване су суве коморе за масовну депедикулацију људства, које су показале изванредне резултате.

Све то је учинило да је санитарска служба, захваљујући, поред осталог, и подршци коју је имала у војно-политичком руководству и народним масама, са успехом испунила своје задатке.

Разумљиво је да се ова искуства онаква каква јесу не могу једноставно пренети на евентуални будући рат, који ће по своме карактеру бити потпуно другачији. Али ту је битно да су то искуства једне мале земље, која је под ванредно тешким околностима и против неупоредиво надмоћнијег противника успешно водила и завршила рат. Та искуства могу да послуже као путоказ како треба у таквој ситуацији тражити властита решења. Нема никакве сумње да смо ми данас у неупоредиво повољнијој ситуацији. Стога можемо с правом тврдити да, у целини узета, наша искуства показују да и данас постоје реални изгледи за успешну одбрану и против далеко надмоћнијег непријатеља.

На заједничком послу. Свенародни одбрамбени рат претпоставља одбрану сваког дела наше територије. При томе је потребно поћи од тога да сваки тај део буде што самосталнији и припремљен у сваком погледу, па и у погледу задатака који очекују здравствену службу земље, за дуготрајан исцрпљујући рат у условима крајње оскудице санитарских кадрова и материјалних средстава. Према томе, успех се може очекивати једино у случају ако се благовремено приђе не само студиозном разматрању већ и реализацији задатака интегрисане здравствене службе, како у оквиру федерације тако и република, срезова и општина. Том приликом обухватити, по могућности, све проблеме у вези са хигијенско-епидемиолошком ситуацијом на одређеној просторији (евентуално постојање ендемских жаришта појединих зараза, комуналну хигијену, органе и установе хигијенско-епидемиолошке службе) заједно са службом указивања медицинске помоћи. При том размотрити број, врсту и локацију за лечење, средства за евакуацију рањеника и болесника, службу хитне помоћи, трансфузију крви са проценом кадровских и других могућности за извршење свих тих задатака.

За ове задатке потребно је ангажовати и активирати све заинтересоване форуме. Тај рад није задатак само органа управљања већ и друштвених организација, а нарочито Црвеног крста, различитих стручних удружења здравствених радника, друштвено-политичких организација ССРНЈ, Савеза бораца и других, па и сваког појединца. Неопходно је плански приступити овом раду, уочавајући поједине проблеме и решавајући их поступно и у складу са њиховим значајем за народну одбрану. Ово треба нагласити, јер смо склони да често дамо приоритет оним проблемима који нас моментално заокупљају иако по свом значају за народну одбрану далеко заостају од других.

За све то потребно је одвајати знатно већа финансијска средства, ако желимо да у том погледу постигнемо неке озбиљније резултате. И научноистраживачки рад као и образовање здравствених кадрова свих профила треба у већој мери усмерити за потребе одбране земље.

Спроведена децентрализација здравствене службе је од великог значаја за самосталније решавање различитих питања на појединим просторијама. Она је добродошла за извршавање свих тих задатака иако понегде има несхватања озбиљности и значаја тих проблема, па због тога и пропуста у спровођењу потребних мера (нпр. вакцинација за које се у појединим комунама не одвајају довољна средства). Исто тако знатно су ограничене и могућности маневрисања кадровима и средствима здравствене службе, а тај маневар је понекад и те како потребан због неравномерности у развоју појединих покрајина.

Данас је опште усвојено гледиште да добро организована здравствена служба представља значајан фактор одбрамбеног потенцијала једне земље, али је очигледно да ће се о доброј и благовременој организацији моћи говорити једино ако је здравствена служба још у миру припремљена за ратне задатке.

1. — Чернозубов др Никтополион, професор: Процена епидемиолошких проблема са становишта одбране земље, Београд, 1960. године.
2. — Драгић др Ђорђе, санитетски пуковник: Санитетска служба у партизанским условима ратовања, „Војно дело“, Београд, 1959. године.
3. — Фармацеутско друштво НР Србије: Задаци фармацеутске службе у одбрани земље (реферати одржани на Саветовању фармацеута Србије од 20. до 21. јануара 1962. године), Београд, 1962. године.
4. — Каракашевић др Богдан, капетан: Хепатитис епидемика у ЈА, Војносанитетски преглед, бр. 4—6, 1947. године.
5. — Јах-Јерина др Паула: Наш плазма програм, Медицински гласник, бр. 6/1961. године.
6. — Лепеш др Тибор, санитетски потпуковник: Ерадикација маларије, Народно здравље, бр. 2/62, стр. 57.
7. — Мезић др Александар, генерал-мајор санитетске службе: Осврт на службу хитне помоћи, Београд, 1961. године.
8. — Морел М. и Вукшић Јб.: Актуелни проблеми превентивне медицине са гледишта одбране земље — Хигијена, часопис за превентивну медицину и санитарну технику број 1/1958. године.
9. — Николиш др Гојко и Краус др Зденко: Национална организација здравствене службе у рату. Координација грађанског и војног санитета. Припреме за време мира. — Реферат на XIV Међународном конгресу за војну медицину и фармацију у Луксембургу године 1954., Лијечнички вјесник, број 1—12, Загреб, 1955. године.
10. — Папо др Изидор, професор, генерал-мајор санитетске службе: Проблеми хируршке службе у савременом рату, Војносанитетски преглед, бр. 7 — 8/1959. године.
11. — Савез лекарских друштава ФНРЈ: Од нас зависи (Здравствени радник у одбрани земље), Београд, 1959. године.
12. — Жарковић др Грујица, професор: Како припремити здравствену службу за одбрану земље у случају новог рата (с нарочитим освртом на превентивне мјере), Београд, 1960. године.
13. — Војносанитетски преглед, бр. 8 и 10/1961. бр. 1 и 2/1962. године.

АВИЈАЦИЈА У САВРЕМЕНОЈ ОПЕРАЦИЈИ

Реално ценећи све факторе војне науке у техничком и тактичко-оперативном светлу и будући развој и ратне технике и оперативно-стратегијских начела у вези са њеним развојем, може се чврсто тврдити да ће се авион као борбено средство још дуго задржати у наоружању и даље развијати упоредо са ракетама, сателитима, термонуклеарним и биолошко-хемијским оружјем за масовно уништавање. Мишљења да је авион данас неактуелан, да у наоружању треба задржати само неке типове бомбардерске или ловачке авијације, или да га треба потпуно ликвидирати, која се понегде срећу, не усваја их ни једна земља, ни једна армија у свету. Индустијски развијене велике земље троше огромне суме за одржавање и усавршавање десетина хиљада авиона разних типова.

Авион је за сада незаменљив у ваздушном транспорту трупа, ратне опреме и материјала свих категорија, у извијању из ваздуха, у тучењу из ваздуха циљева ситних размера на бојишту — класичним убојним средствима кад се нуклеарна не могу употребити због опасности по сопствене трупе и материјал. Неопходно је учешће авиона у борби за превласт у ваздуху и у борби са покретним циљевима на копну и мору, где ракете заостају од њега у прецизности погађања. Уз то авион је способан за ношење термонуклеарних и хемијско-биолошких убојних средстава. Сигурно је, значи, да у евентуалном будућем рату, нарочито у операцијама на копну, треба рачунати са масовном употребом авиона, упоредо са осталим савременим борбеним средствима, посебно ракетама.

Развој технике, појава пре свега нуклеарног оружја и масовне ракетне технике, довели су до уношења знатних измена у изглед и димензије операција евентуалног будућег рата у односу на оне из другог светског рата. Тиме је био опредељен и даљи развој и усавршавање ваздухопловних средстава. Тај развој не иде у смислу ликвидирања, истискивања авиона, него његовог прилагођавања и усавршавања да може успешно извршавати део — и то не мали — задатака у склопу савремене операције. Зато у сагледавању улоге и задатака авијације треба пре свега поћи од квалитета и особина савременог авиона, као и од општих карактеристика које би имала операција у евентуалном рату.

О САВРЕМЕНОМ АВИОНУ

Авион као борбено средство усавршава се из дана у дан. Основне компоненте које условљавају да је он бољег или слабијег квалитета, нису више оно што су биле на крају другог светског рата или, чак, пре годину дана. Брзина, висина, акциони радијус, способност ношења терета и његова опрема сваке врсте нагло се повећавају.

Данас авиони лете брзином 3400 км на час, на висинама већим од 30 км, са долетом више од 12 000 км и товаром од 50 тона. Пише се о пројектовању авиона са посадом, који ће летети брзином већом од звука више од седам пута и на висини већој од 40 км. Ради се, такође, на ракетопланима који ће летети изван атмосфере, слично као и космички бродови. Уосталом, и лет човека у космос је већ остварен. Космонаути СССР-а и САД-а већ су извршили такве подвиге, што значи да је човек способан за лет и ван атмосфере, да је способан да управља космичким бродом кроз космос, да га усмери одређеним правцем и да га успешно спусти на земљу. То је, заправо, авион ван атмосфере, који је способан за управљање и ношење убојних средстава, а такође и за тучење циљева и објеката одређених величина и размера.

Савремени авиони — тешки, средњи и лаки бомбардери, ловци-бомбардери и ловци — способни су да носе вођене пројектиле за дејство по циљевима у ваздуху и на земљи. Према том својству, ефикасност њихове употребе за борбу је огромно порасла. Тешки бомбардери, на пример, су у могућности да вођени пројектил избаце 500 км испред циља. Та им способност омогућава да избегну ватру ПВО објеката на који је управљен пројектил. С друге стране, ракета избачена са авиона носача превалиће путању не неколико хиљада километара, као кад би била избачена са неке рампе на земљи, већ неколико стотина километара. Тај факат гарантује њен неометан лет до циља, јер је противник услед краткоће времена онемогућен да је открије и пресретне. Координате ватрених положаја балистичких ракета, испалњених са земље, на унапред фиксиране циљеве, лакше је одредити и предузети противмере за уништење. Далеко је то теже постићи за ракете испалјене са авиона — матице, јер се претходно морају одредити његово место, брзина лета, висина, температура ваздуха и други утицајни фактори.

Значајно је нагласити да је авион, као носач вођених пројектила, далеко мање осетљив на ватру противавионских средстава било са земље или из ваздуха, јер избацује пројектил далеко ван зоне успешне ватре ПВО — циља напада. То је, такође, врло важно кад се авион третира као борбено средство, јер му се на тај начин и ефикасност и оправданост развоја и употребе знатно повећавају.

Бомбардери и ловци-бомбардери су способни да носе термонуклеарна убојна средства. За сада је авион, поред балистичке и осталих ракета које их избацују, једино борбено средство у ваздуху, које је у стању да носи и баца та најстрашнија убојна средства и да њима погађа и уништава циљеве и објекте. Авион, упоређен са ракетом, засад је у великом преимућству у погледу могућности за ношење количине таквог терета.

Данас више није тајна да се ради пуном паром на остварењу нуклеарног погона за авионе. Кад то буде остварено, онда је практично решено питање неограниченог долета, акционог радијуса и, уопште, остајања у ваздуху. За сада се дуже остајање у ваздуху и повећање акционог радијуса доста ефикасно решава пуњењем у ваздуху помоћу авиона-цистерни.

Радио-електроника, инфрацрвени зраци и друга достигнућа науке и технике омогућили су да се авион опреми врло прецизним и ефикасним инструментима за извршавање борбених задатака. Та опрема гарантује тачно погађање циљева у одсуству визуелне видљивости, аутоматско и непрекидно одређивање координата места на којем се налази авион, брзину, курс и растојање до следеће контролне тачке на марш-рути, правац и јачину ветра итд. То је велика помоћ пилотима који су раније морали све сами да израчунавају па су, природно, много грешили. Наиме, и без ових података има доста да се рачуна и утврди, па је у тако компликованом послу лакше долазило до грешака на штету и тачности погађања и оријентације. Од особитог је значаја телевизијско извиђање из ваздуха, које искључује губљење времена на обради и достављању драгоцених података. Они се сада достављају директно и одмах на командно место оног старешине који је компетентан да реагује и донесе одлуку. Телевизијске камере постављене на извиђачке авионе обезбеђују сигурну предају слика земљишта и објеката на велике удаљености и са висина плафона извиђачког авиона те обезбеђују тачно, врло брзо и широко откривање тога оперативних догађаја на великом простору.

Савремени авион је способан да лети ниско, у бришућем лету, и да при том дејствује по циљевима класичним и нуклеарним убојним средствима. Ради тога се изграђују авиони и мотори чије је искоришћавање најефикасније на малим висинама. Авион таквих особина је врло значајно борбено средство, јер избегава ватру противваздушне одбране која је — ма како модерно била опремљена — неефикасна у борби са њим кад напада у бришућем лету.

Савремени транспортни авиони знатно се разликују од оних из другог светског рата: могу да носе терет већи од 50 тона; превозе људе, разноврсну опрему и борбена средства, укључујући и интерконтиненталне пројектиле; радијус им је преко 7000 км; конструисани су тако да се могу брзо утоварити и истоварити итд.

Велики успеси који су већ сада постигнути у погледу вертикалног полетања, повећаће борбену примену авиона и смањити улогу аеродрома. Јединице опремљене таквим авионима могу се поставити врло близу фронта, у растреситом распореду, а не морају уређивати аеродроме, што представља огромно олакшање. Такав авион мање зависи од дужине акционог радијуса, може се лакше маскирати, заштитити и снабдевати.

ОПЕРАЦИЈЕ У БУДУЋЕМ РАТУ

Савремена операција представља низ маневара, борби, снажних нуклеарних удара остварених заједничким напорима свих видова оружане силе, усмерених ка постизању оперативног, а често и стратегијског циља.

Зависно од циља, операције могу водити веће или мање оперативне јединице. Карактеристично је да у савременој операцији један вид оружаних снага не може решити све задатке, већ је нужно да се она изводи заједничким напорима два или више вида. Снага и значај

операције одређују се учешћем ракетно-нуклеарног оружја и авијације високих квалитета, масовним учешћем мото-механизованих и оклопних јединица, масовном применом ваздушних десаната и применом достигнућа у радио-електроници. Тако комбинована копнена операција битно мења борбене могућности јединица свих родова и видова, које добијају огромну маневарску способност, постаје динамичнија, њена ширина и дубина се повећавају, док се време трајања скраћује.

За нападну операцију од особитог је значаја једновремени удар по целој тактичкој и оперативној дубини браниоца. Савремена средства то дозвољавају. Извиђање, нарочито из ваздуха, омогућава да се циљеви брзо проналазе и да се одмах пренесе захтев за њихово уништење или неутралисање. Концентрација снага и средстава за напад такође се битно изменила. Нападу главних групација, доведених брзо у полазне рејоне, претходе снажни нуклеарни удари по основним снагама браниоца на целој дубини. Отуда карактеристика непосредне везе између ватре и покрета не само тактичких већ и крупних, оперативних јединица, која није постојала у ранијим ратовима.

Под утицајем дејства нуклеарног оружја данас је знатно порасла ширина фронта напада оперативних јединица. Савремена борбена средства, нарочито далекометне и за маневровање способне ракете и авијација великог акционог радијуса, повећала су дубину нападних операција. Висок темпо наступања и велика дубина продора стварају, поред осталог, проблеме у редовном снабдевању интендантским потребама, убојним и погонским материјалом.

Нападна операција ће се изводити по одвојеним оперативним правцима, са врло честим борбама у сусрету и непрекидним борбеним дејствима на широком фронту уз неизвесности и осетљивост јединица, нарочито на откривеним боковима и у позадини. Карактеристични ће бити и врло чести напади из покрета уз кратке припреме и организовања борбених дејстава.

Масовно учешће ваздушнодесантних јединица биће сталан прагматички савремене операције. Непредвиђени задаци, изненађења, пренос тежишта борби на нове правце, одбијање браниочевих противнапада и противудара неминовно захтевају да се располаже снажним резервама, што такође карактерише нападну операцију.

И савремена одбрамбена операција изгледа другачије него раније, а све у вези са развитком нових борбених средстава. Дубок оперативни распоред и велика активност свих елемената борбеног распореда карактеришу савремену одбрану. Рушилачка и уништавајућа моћ нуклеарног оружја и тежња да се избегну губици у људству и материјалу натерују да се снаге и средства распореде знатно шире и дубље, што неминовно доводи до повећања одбрамбене зоне.

Усклађивање нападних и одбрамбених дејстава на целој дубини одбране и чврста веза између ватре и покрета добијају веома велики значај. Масовна примена разноврсних инжењеријских препрека и маневар њима у току операције, такође, карактеришу савремену одбрану. За чврстину одбране од особитог је значаја примена активних и пасивних мера противваздушне заштите. Извиђање сваке врсте и пре-

дузимање свих мера да се противник осујети у извођењу напада треба да буду стална брига одбране. У ту сврху резерве нуклеарних средстава треба применити тамо где ће донети најбоље резултате.

Данас одбрамбена операција омогућава маневар снагама, средствима и ватром више него раније. Због тога, комбиновање чврстог држања кључних позиција са одвајањем снага за активна дејства на погодне тачке, правце и објекте, омогућава браниоцу да делимично или у целини реши операцију у своју корист.

Стварање радиоактивних контаминираних зона и велика покретљивост јединица знатно утичу на могућности брзог одвајања од нападача, бржег заузимања и организовања следећих одбрамбених положаја. То доприноси сигурности одбране и стварању повољних момената да се нападач троши, расплићава и доведе у ситуацију да се његов напад угаси.

ЗАДАЦИ АВИЈАЦИЈЕ

Изнете карактеристике савремене нападне и одбрамбене операције и подаци о модерном авиону као борбеном средству потврђују да је за успешан исход операције нужно учешће ваздухопловства. Појава ракета и других борбених средстава не искључује авион из борбе, већ се они узајамно допуњују у компликованим условима савременог ратовања.

Задачи које ће авијација добити у евентуалној будућој операцији биће слични онима из другог светског рата и послератних локалних сукоба у Кореји, Вијетнаму, Лаосу, Конгу, Египту итд., наравно, уз друкчије специфичности и карактеристике, адекватно материјалу савременог и будућег авиона, а такође и савременим и будућим убојним средствима.

Битан је утицај који ће на будућу употребу авијације имати појава, пре свега, ракетних и термонуклеарних средстава, затим достигнућа електронике итд. На пример, раније је једино авион био способан да на ближе и даље дистанце баци разна разорна убојна средства. Данас су у наоружању многих армија масовно заступљене ракете различитих домета, које су способне да избаце мање или веће количине убојних средстава. Зато ће савремена бомбардерска и ловачко-бомбардерска авијација дејствовати упоредо са ракетама, у најтешњем садејству и узајамно се допуњавати. Упоредо са ракетама дејствоваће и ловачка авијација у борби за превласт у ваздуху. Ракете земља-ваздух су данас моћно и веома ефикасно оруђе противавионске одбране, које ће знатно утицати на употребу и задатке ловачке авијације. Појава термонуклеарних средстава битно ће утицати на услове бомбардовања. Кад су ловачка и ловачко-бомбардерска авијација дејствовале класичним оружјем, често је било нужно употребити стотине и хиљаде авиона да би се уништио неки објекат. Данас се све то може постићи једним авионом натовареним термонуклеарним убојним средствима, итд. Али, реч је ипак само о утицају, о другачијим условима за рад авијације, који су наметнути новим достигнућима науке и технике, а не о искључивању авијације из учешћа у извршавању

разних врло значајних задатака у појединој операцији и рату у целини. Задаци авијације у извиђању, учешћу у борби за превласт у ваздуху, посредној и непосредној подршци копнених снага и ратне морнарице, као и транспорту трупа и материјала, врло су важан фактор за успешан исход сваке операције.

Да размотримо, кроз примену у операцији, карактеристике наведених задатака.

Извиђање из ваздуха имало је посебан значај и одговорну улогу нарочито у минула два светска рата. Тај значај није се смањило ни у савременим условима, већ је, напротив, порастао. Савремена убојна и борбена средства, која су далеко убитачнија, треба пронаћи, неутралисати и уништавати. Способност за муњевите маневре, растреситост борбеног распореда, велика покретљивост циљева, као и друге карактеристике савремене операције, намећу извиђању из ваздуха велике захтеве.

Објекти извиђања из ваздуха у операцији су веома бројни. Ту су у првом реду рампе за лансирање ракета и стокови термонуклеарних убојних средстава, а такође и аеродроми одакле узлећу авиони натоварени тим убитачним материјалом. Откривени бокови и осетљива позадина у борбеном распореду захтевају непрекидно извиђање из ваздуха, да јединице не би биле опкољене. Растресит распоред браниоца изискује непрекидно извиђање из ваздуха са циљем да се открију његове намере, главне снаге и средства, да би се тако лакше одредио правац главног напада. Пошто ће нападач бити у ситуацији да изводи ударе на одвојеним правцима, његова извиђачка авијација ће добити веома деликатне задатке да открије све браниоачеве акције као што су правац кретања тактичких и оперативних резерви, скидање снага са мање важних и слабије угрожених сектора одбране и сл. За нападача је, такође, значајно да благовремено открије и осујети браниоачеве припреме за противнапад или противудар.

Бранилац ће под притиском јачих нападачевих снага тежити да се што безболније од њих одвоји, одступи и заузме нове одбрамбене положаје. Моменти тог одвајања могу се најефикасније открити извиђањем из ваздуха. Нужно је стално пратити и откривати промене у борбеном распореду и фортификацијском уређењу положаја и појасева, контаминирање просторија, разна запречавања и маскирање. Све тако деликатне задатке може са успехом да извршава извиђачка, а узгред и авијација других врста. Од особитог је значаја да се благовремено открију места спуштања, јачина и распоред ваздушних десаната, а пре тога, места укрцавања десантних јединица. И то ће, у првом реду, бити задаци извиђачке авијације.

Динамичност и брзе промене у савременој операцији изискују веома ефикасно реаговање на сва па и ситнија збивања. Према томе, старешине за чији се рачун врши извиђање из ваздуха не могу се задовољити достављањем података по терминима и роковима какви су били у прошлости. Наука и техника су се постарале да то буде знатно брже и ефикасније. Савремена опрема извиђачких авиона омогућава моменталну предају података на командна места и оперативне сале. Телевизијске камере, сигурно, и још у току рада извиђачког авиона у ваздуху предају, на пример, слике терена, аеродрома, железничког

и друмског саобраћаја из којих се могу видети интензитет превозења, правци напада, тежиште одбране, рејони концентрације, карактер и јачина фортификацијских објеката итд. Ако се томе дода да је савремени извиђачки авион опремљен тако да може несметано, визуелно и фотографски, извиђати дању, ноћу и по свим метеоролошким условима, без обзира да ли је терен видљив за око или не, онда се може са сигурношћу констатовати да се извиђањем из ваздуха постиже преглед целокупне оперативне ситуације и да без тог елемента не може бити говора о брзим и правилним реаговањима и одлукама па, према томе, ни о успеху операције.

Борба за превласт у ваздуху није изгубила значај — без ње се не може говорити о успеху операције. Али, савремени услови намећу начину примене авиона у борби за превласт у ваздуху одређене карактеристике које се разликују од досадашњих. Сама чињеница да ће се у ПВО масовно употребити веома ефикасне ракете, говори о томе да је ловачки авион добио моћног савезника у борби са противничким авионима и ракетама. Међутим, тај савезник, ма колико био ефикасан, не искључује авион из борбе за превласт у ваздуху. Он само знатно утиче на то да се број авиона смањи и изискује до танчина прецизиране принципе и начине садејства.

Више се не може говорити ни о типу ловачког авиона какав је био. Савремени ловачки авиони су опремљени тако да гарантују успех у обрачуну са противничким авионима и ракетама са крилима. Они су наоружани ракетама са радарским или инфрацрвеним системом самонавођења, опремљени уређајима за аутоматско довођење авиона у положај за напад, аутоматско окидање и испаливање топовске и митраљеске муниције, а перформансе су им побољшане 4—5 пута.

За савремену борбу за превласт у ваздуху карактеристично је да ће се ловачки авиони најчешће обрачунавати са појединачним ловачко-бомбардерским, бомбардерским и извиђачким авионима, за разлику од прошлих ратова, кад су се морали борити чак и са формацијама јачине неколико стотина авиона. То је условљено применом нуклеарних убојних средстава која због њихове ефикасности носе, углавном, поједини авиони. Улога ловачких авиона је велика у борби са нисколетећим формацијама и појединачним авионима, у којој ракете и друга средства ПВО нису, за сада, тако ефикасна као они.

Борба против ракета и авиона не може се данас водити без одличних средстава осматрања, јављања и навођења и без добро организоване службе у којој ће та средства бити употребљена. Овај услов проистиче и из карактеристика авиона и ракета. Наиме, време које је авиону пресретачу потребно да би сигурно пресрео противнички авион или ракету може се добити само на тај начин ако се они открију на таквом удаљењу које гарантује да се пресретач може поставити у најповољнији положај за напад.

Борба за превласт у ваздуху може се водити нападима противничке авијације на циљеве на земљи, односно ударима по базама, аеродромима, радионицама и фабрикама, а такође и у ваздуху.

Заштита борбеног распореда из ваздуха, кад се брзо напредује зависи од брзе интервенције ловачке авијације и њене маневарске

способности. Најсигурнија је заштита кад борбене групе авиона дежурају у ваздуху, али економисање снагама то не дозвољава ни земљама великог индустријског потенцијала. Међутим, по свему изгледа да ће се и тај проблем решити увођењем авиона за вертикално полетање и слетање, којем неће бити потребни гломазни, осетљиви, скупи асфалтно-бетонски аеродроми. Сем тога, већ је код постојећих ловачких авиона повећан акциони радијус, способни су да се пуне у ваздуху, а у перспективи ће бити на атомски погон па ће заштита борбеног распореда, територије и војних објеката бити далеко боља и ефикаснија.

Авијацијска подршка добија велик значај. Најефикаснија помоћ сувоземним трупима може се пружити ако се заштите од ракета са нуклеарном бојевом главом и авиона носача нуклеарних бомби. Та оружја и дају операцијама нов печат и нове карактеристике, а делују поразно ако се успешно баце на повољне циљеве и објекте. Зато се напори ловачко-бомбардерске и бомбардерске авијације морају усмерити на тучење лансирних рампи, пронађених складишта ракета са нуклеарним главама и аеродрома на којима базирају авиони намењени за ношење нуклеарних бомби. То ће свакако бити први и најважнији задатак авијације за подршку.

Оружја за масовно уништавање стварају неизвесност нарочито код браниоца. Зато ће он држати бројније покретне резерве за парирање евентуалности. Оне ће бити распоређене по целој дубини одбрамбене зоне како би интервенисале тамо где буду најпотребније. Поред супротстављања изненадним ударима, оне ће се употребити за смењивање јединица које су претрпеле велике губитке од нуклеарних удара, за појачање противнапада и противудара. Такве резерве представљају врло опасне снаге за нападача који наступа великим темпом, по одвојеним правцима и, често, са ризиком у неизвесност. Као други по важности задатак подржавајуће авијације за подршку биће проналажење и уништавање браниоцевих покретних резерви.

Нападна операција ће се изводити на широком фронту и по одвојеним правцима. Најчешће, јединице на појединим нападним правцима неће имати међусобне теренске и ватрене везе класичним оружјем, па је природно да ће бокови и позадина уклињеног нападача бити осетљиви. Такву ситуацију ће бранилац користити и предузимати све мере за удар на осетљива места нападача. Стога се авијацији за подршку намеће врло деликатан задатак да штити бокове и позадину нападачевим трупима на одвојеним правцима. Важно је додати да ће се ту авијација често срести и са малим браниоцевим јединицама које ће бити у непосредном контакту са нападачем па се неће моћи употребити нуклеарна убојна средства. У том случају је авијација за подршку класичним убојним средствима врло ефикасна и једино она може брзо и добро да помогне и интервенише не само на боковима и у позадини већ и на фронту и свуда где се ради о ситним покретним циљевима, односно где су обе стране у непосредном контакту.

Бранилац ће широко примењивати ваздушне десанте било бацањем или спуштањем. Ове веома покретне и моћне резерве савремене операције ће угрожавати бокове и позадину нападача, штитити угро-

жене секторе одбране, одбијати обухватне маневре, спречавати нападача у тактичком и оперативном опкољавању, појачавати снагама и средствима јединице одређене за противнападе и противударе. У борби за уништење или неутралисање ваздушних десаната, авијација ће и даље играти једну од главних улога. Најбоље је уништавати ваздушнодесантне јединице на местима укрцавања. Ако се то неће моћи постићи, онда ће се тежити удару по транспортним авионима и хеликоптерима на марш-рути у ваздуху. Међутим, најчешће ће се, ипак, авијација обрачунавати са ваздушнодесантним јединицама тек онда кад се искрцају на земљу. У борби са ваздушним десантима авијација има данас моћног савезника — ракете. Између њих треба претходно до детаља организовати садејство и поделити задатке.

У савременим условима често ће долазити до сусретних борби, уклињавања и могућности за окружења мањих или већих браниоачевих делова. Исход сусретних борби зависиће добрим делом и од тога која ће страна дотичног момента више знати о ситуацији. Извиђачка и ловачко-бомбардерска авијација имаће деликатне задатке у борбама за окружење браниоца и у сусретним борбама. За њена дејства у таквим борбама биће карактеристична употреба претежно класичних убојних средстава, која ће бити и један од главних фактора успеха.

У борби за изоловање бојишта од придоласка свежих снага и средстава, као и у откривању момента одступања па, даље, у гоњењу, авијација ће одиграти видну улогу. Иако су за те задатке ракете, као ново борбено средство, врло ефикасне, оне не искључују учешће авијације. Штавише, она ће извршавати лавовски део тог посла.

У савременој одбрамбеној операцији авијација ће се, у првом реду, борити против оружја за масовно уништавање, снагама и средствима који гарантују успех, затим са тактичким и оперативним резервама и ваздушним десантима. Она ће учествовати у спречавању нападача да окружи и уништи мање и веће браниоачеве јединице, подржавати противнападе и противударе, изоловати бојишта од придоласка нових нападачевих снага, штитити браниоца при одступању и гоњењу.

Задаци авијације у ваздушном транспорту су велики и разнолики. Поред оног што је напред о томе речено, поменућемо нека карактеристична превозења ваздушним путем, не упуштајући се подробно у техничку и тактичку страну ове делатности авијације у току операције. Данашњи транспортни авиони способни су да носе велике терете. Они превозе људе, ратну опрему, наоружање и животне потребе. Могу да носе и тако гломазна борбена средства као што су: тенкови, топови, камиони, ракете, укључујући и балистичке пројектиле. Транспортна авијација превози на велике удаљености тактичке и оперативне јединице способне за самостална дејства. Тиме се стварају врло снажне покретне резерве које у савременој операцији имају посебан значај.

Темпо наступања данас је још важнији чинилац у операцији него раније. Но, он може бити доведен у питање поред осталог и тиме ако органи позадине не буду у могућности да фронт благовремено снабдевају убојним и погонским материјалом. Транспортна авијација

и хеликоптери биће од преке потребе за такве акције, а у многим случајевима и најефикасније средство за брз дотур тако важног материјала. Транспортни авиони и хеликоптери превозиће и такав материјал као што су рампе за лансирање ракета, потпомагати у инжињеријским радовима око преноса конструкције мостова, постављању минских поља и другом, а такође ће масовно учествовати у евакуацији људства и материјала. Ваздушним путем превозиће се тенкови, санитарска и логорска опрема и намирнице.

Хеликоптери, који се масовно уводе у наоружање свих армија, веома су корисно и употребљиво транспортно и борбено средство. Одржавање везе, извиђање, снабдевање, нарочито партизанских јединица, превозење тактичких и диверзантских десаната биће редовни задаци хеликоптера. Данас се хеликоптери опремају топовима и митраљезима и товаре бомбама, те и та чињеница говори да су, поред осталих задатака, способни и за борбу.

На крају ваља поменути да савремена операција захтева, више него до сада, брижљиво и свестрано организовано садејство авијације и копнених снага. Пре свега, треба се споразумети где, када и по којим објектима дејствовати нуклеарним убојним средствима. Веома је значајно ускладити ватру ракета и авијације, нарочито у борби за превласт у ваздуху и одбрани територије и објеката. Брзе промене изискују сигурну везу између авијације и копнених снага, како би се благовремено споразумели о промени положаја и објеката дејства. Обележавање сопствених снага изискује посебну пажњу. Досадашњи начини не могу задовољити, па ће се морати примењивати радио-техничка средства и уређаји са инфрацрвеним зрацима. Но, то је већ ван оквира ове теме.

FAKTORI MORALNE SNAGE ARMIIJE

Davno je uočeno da postoje razlike u spremnosti pojedinaca, jedinica i čitavih armija da izdrže nedaće rata. Dok, na primjer, neuspjesi u pojedinim borbama brzo pokolebaju jedne, dotle drugi ne gube vjeru u svoju snagu i perspektivu krajnjeg ishoda rata. Jedni ustuknu i bivaju zaplašeni tehnički i brojčano nadmoćnijim neprijateljem, druge to ne zbunjuje, već traže načine kako da mu pariraju i koriste sve mogućnosti da ga tuku; prebrođavaju sve teškoće, rješavaju svoje probleme na način koji im najviše odgovara i idu uporno i nepokolebljivo do pobjede. Prirodno je onda što su se postavljala i postavljaju pitanja šta je to što pokreće ljude u borbi, što im daje nove impulse, iz čega crpu nove snage. Jer, približno tačan odgovor na ta pitanja daje mogućnost da se usmjere naponi za jačanje te snage, da se izaberu oni koji će biti najefikasniji, čime se dobija, u ovom pogledu, prednost nad neprijateljem (razumljivo je da su za to potrebni i odgovarajući objektivni uslovi).

Iskustvo je isticalo niz faktora, ali isto tako i demantovalo svaku statičnu i šablonsku ocjenu njihovog mjesta i vrijednosti, koja nije uzimala u obzir izmijenjene uslove pod kojima su oni djelovali. Jer, ono što se u jednom slučaju pokazalo korisnim, nije moralo u drugom ili, bar, ne u istom obimu. To je nametalo potrebu da se svestranije prilazi ispitivanju kako faktora moralne snage pojedinaca i jedinica, tako i uslova pod kojima se ispoljava njihovo dejstvo, prilazeći svakoj situaciji konkretno, ali i u zavisnosti od opšteg.

Uočeno je ne samo različito dejstvo pojedinih faktora nego i različito dejstvo istog faktora u izmijenjenim uslovima; zapaženo je da se postižu različiti rezultati poslije približno jednakog rada (po sadržaju, intenzitetu i trajanju) na jačanju morala; uočljiva je i nejednaka moralna otpornost ljudi u istim uslovima, što sve otežava uopštavanje iskustava i približno realno predviđanje.

No, i pored svih teškoća da se uoče faktori moralne snage armije i ocjeni njihov značaj i djelovanje u konkretnim uslovima, ipak se sa sigurnošću mogu istaći neki od njih, koji čine osnovu te snage, čija je uloga uvijek prisutna, koji ostavljaju stalan i dubok trag na ljude. Tako je, na primjer, politička i moralna svijest, kao činilac moralne snage armije, izbila na prvo mjesto u svim ozbiljnijim razmatranjima ove problematike. Takav tretman političke i moralne svijesti kao faktora morala je istaklo iskustvo i spoznaja da savremen čovjek želi i hoće da zna zašto se bori i da je tek tada, kad to zna ili misli da zna, spreman na velike teškoće i iskušenja, otporan na negativne uticaje i moral mu ne oscilira

U ovom članku posebno se razmatraju faktori moralne snage armije (i kad se pod pojmom armija podrazumijevaju sve oružane jedinice), zbog toga što rad na jačanju morala armije čini sadržajnu, organizacionu i metodološku cjelinu. Sasvim je sigurno da se moralna spremnost armije ne može odvojiti od moralne spremnosti svih društvenih snaga koje s njom sačinjavaju jedinstvenu cjelinu, što naročito dolazi do izražaja u odbrambenom ratu na vlastitoj teritoriji.

od slučaja do slučaja. Nije, međutim, svaka svijest pozitivan činilac morala. Ako se ciljevi rata, ili bar ono što se proklamuje za ciljeve, podudaraju sa stremljenjima čovjeka (ili on samo misli da se podudaraju pa ih prihvata kao vlastita stremljenja), onda će svijest razvijena na toj osnovi biti izvanredan pokretač čovjeka u borbi. U protivnom, svijest će djelovati negativno; umjesto da bude pokretač, ona će doprinijeti da čovjek želi da se na neki način izvuče iz rata. Mogućnost da spoznaja stvarnosti doprinese ili šteti podizanju moralne spremnosti armije uticala je na praktične mjere, sračunate na iskorištavanje ove mogućnosti. Pa i, sada već napuštena, praksa odvajanja armije od politike je prolazila od uloge političke svijesti kao faktora morala. Radilo se o tome da bi spoznata društvena stvarnost negativno djelovala na armiju kao čuvara te stvarnosti, pa su se vlastodršci odlučili na izolovanje armije od politike. Takav kurs nije mogao, i sve manje može, dati željene rezultate. Zbog toga je danas u kapitalističkim armijama vrlo razvijen politički rad usmjeren na razvijanje i vaspitanje političke i moralne svijesti koja će biti snažan pokretač vojnika u ratu kakav one misle da vode. U tom cilju se njihova društvena stvarnost predstavlja kao najbolje moguće rješenje u svijetu, prikazuje kao vrijednost za koju se vrijedi boriti.

Navedeni primjer političke i moralne svijesti kao faktora morala ukazuje da jedan činilac morala može da bude značajan za više ili sve armije. To, međutim, nije apstraktna svijest, već konkretna, razvijena na određenom sadržaju, vezana za određenu materijalnu stvarnost, usmjerena ka nekom cilju itd. Moralna snaga podsticana takvom sviješću ostaje stvarnom snagom samo dotle dok su ciljevi rata u skladu sa sadržajem te svijesti, tj. dok ih ona prihvata i smatra svojim. Zato ma koliko govorili o političkoj i moralnoj svijesti kao najvažnijem faktoru moralne snage ma koje armije, ipak ne možemo sigurnije odrediti njenu vrijednost, a još manje preciznije definisati njen sadržaj, sve dok ne analiziramo konkretnu armiju i konkretnu svijest. Slično je, manje-više, i sa ostalim faktorima morala.

Ocjenom uloge i vrijednosti djelovanja pojedinih faktora u određenim uslovima u odnosu na armiju u cjelini nisu iscrpljeni svi momenti značajni za pojedine jedinice, a još manje za pojedine ljude. Zbog toga se pojavljuje potreba i za analizom faktora koji mogu da budu značajni za držanje manjih jedinica i pojedinaca u raznim situacijama. Razumljivo je da će opšti činiooci, tj. oni koji su značajni za armiju u cjelini, najčešće presudno uticati na držanje manjih jedinica i pojedinaca, ali će, ne baš rijetko, doći do izražaja i neki posebni i pojedinačni činiooci koji u određenom momentu mogu da budu i odlučujući za izvjesno vrijeme, bez obzira na to što će njihovo ispoljavanje biti pod uticajem opštih, stalno prisutnih činilaca. To sve usložnjava izučavanje faktora moralne snage armije, što ne znači da treba polaziti od nekog relativizma, već *realno sagledati kako mogućnosti tako i teškoće uopštavanja nečeg što je vrlo promjenljivo po načinu i snazi ispoljavanja.*

Pravilno uočavanje i definisanje faktora moralne snage omogućuje preciznije određivanje i samog pojma moralne snage. To nije beznačajno i suvišno pitanje, jer se često pod pojam morala svrstava i sve ono što se na neki način nije dalo objasniti, a odnosilo se na držanje ljudi u ratu

bilo kao pojedinaca ili kolektiva. Čak se ta neodređenost odrazila i na terminologiju u ovoj oblasti (stvoreno je mnoštvo termina za isti pojam, ali ne kao rezultat nijansiranja sadržaja, već nedefinisanosti pojma, neodređenosti njegovog sadržaja).

Raspravljajući o moralu armije u *etičkom smislu*, moguće ga je definisati i odrediti njegov sadržaj krećući se u okvirima i dostignućima etike. Naime, polazeći od toga da svako društvo izgrađuje svoj moral i da su time determinisane osnove morala svakog društvenog organizma, među kojima i armije, njen moral će se razvijati u opštim okvirima morala društva (u stvari, vladajuće klase). Tako će se, na primjer, odnos prema čovjeku u armiji bazirati na društvenoj praksi i specifičnim potrebama armije (koje nikad ne mogu biti tolike da negiraju opšte društvene norme).

Procjenjivanje ljudskih postupaka u armiji u miru i ratu sa stanovišta opštedruštvenih etičkih normi je samo jedna strana problema. Prijedemo li, međutim, na probleme morala u smislu *spremnosti jedinica i pojedinaca* da istraju do pobjede unatoč svim nedaćama rata i svega onog što uslovljava tu spremnost i odgovarajuće držanje jedinica i pojedinaca u nedaćama i obrtima ratnih događaja, doći ćemo i do drugih strana ljudske prirode (psihološke sociološke, biološke i dr.). Nije teško zaključiti da etički motivi nisu jedini pokretači čovjeka u borbi, ili da jedan motiv ne predstavlja jednak pokretač kod svih ljudi. U praksi se moral armije i razmatra sa stanovišta faktora koji uslovljavaju određeno držanje pojedinaca i jedinica u ratu, kao i samo držanje, ponašanje uopšte i u posebnim situacijama. Upravo, *vojno značenje ovog pojma se odnosi na tu spremnost naroda i armije da ratuju, njihovu vjeru u pobjedu, nepokolebljivost i izdržljivost, samoprijegor i heroizam i niz drugih odlika koje daju pečat određenom ponašanju jedinica i pojedinaca*. A mnoštvo je činilaca koji doprinose posjedovanju tih odlika i odgovarajućih postupaka. Zato se pri razmatranju faktora morala nikad ne mogu iscrpiti svi i dati ocjena vrijednosti pojedinih za sve ljude i sve prilike, ali ih zato u konkretnim uslovima treba i dobro poznavati i uspješno rješavati.

U knjizi *Moralno-politički faktor u savremenom ratu* sovjetski pisac Žuravkov uočava ovaj momenat i ističe potrebu prevazilaženja »uskosti« u razmatranju morala. »... Nije rijedak slučaj, piše on, da se u našim radovima posvećenim problemima rata i vojnom vaspitanju, »moralne snage«, »moralni duh« i »moralni faktor« razmatraju samo kao pojave moralne prirode, iako u stvari uključuju u sebe čitav skup duhovnih stimulusa koji doprinose zadobijanju pobjede. Drukčije rečeno, pored čisto moralnih stimulusa, u njih ulaze stimulusi ideološke i političke prirode«. I dalje »... pri analizi moralnog faktora u ratu treba da se vide i uzimaju u obzir svi njegovi važni elementi: politička gledišta i ubjeđenja ljudi, njihova društvena osjećanja (klasna solidarnost, ljubav prema domovini, mržnja prema njenim neprijateljima itd.), kao i niz psiholoških ljudskih crta: volja, određene psihološke emocije i navike«.¹

Već na prvi pogled se može zaključiti da se ovakvim prilaženjem problemima morala izbegava jednostranost i istovremeno ukazuje na teškoću pronalazjenja adekvatnih odgovora na mnoštvo pitanja koja s tim

¹ *Moralno-politički faktor u savremenom ratu*, u redakciji Žuravkova i drugih, Moskva 1958, str. 23.

u vezi iskrsavaju u praksi. Jedno je sigurno: na držanje čovjeka i cijelih armija i naroda u ratu utićaće niz faktora ne samo za vrijeme rata već i prije njegovog izbijanja, pri čemu se moraju imati u vidu objektivni i subjektivni uslovi u kojima oni djeluju.

Vrijednost takvog prilaženja sagledavanju faktora moralne snage uočio je Lenjin u danima borbe ruskog proletarijata protiv kontrarevolucije i strane intervencije. »Pitanje moralne snage, moralne podrške je, kao što znate, pitanje neodređeno; pod moralnom snagom se može podrazumjevati sve šta hoćete i sve se može poturiti pod nju. Da bismo izbegli tu opasnost — da pod taj pojam moralne snage poturimo nešto neodređeno ili fantastično — ja se pitam da li se mogu naći znaci po kojima bi se moglo tačno odrediti to što je proletarijatu davalo moralnu snagu da podnese neviđenu materijalnu bedu koja je povezana s njegovim političkim gospodstvom?«². Prelazeći dalje na ocjenu faktora moralne snage ruskog proletarijata, Lenjin ističe, prvo, podršku koju je ruskom proletarijatu pružio proletarijat svih razvijenih zemalja u Evropi; drugo, nepokolebljivu vjeru radničke klase u pobjedu, svijest da ona brani vlast koju je sama stvorila; i treće, vezu između radnika i seljaka, obrazlažući zašto su baš ti faktori bili presudni. Time je ne samo ukazao na njih i istakao ih već i obrazložio objektivne okolnosti od kojih zavisi mjesto i uloga pojedinih faktora i njihov međusobni odnos. Svaka druga situacija bi uslovlila i drukčiju vrijednost pojedinih faktora, istakla nove i eliminisala poznate. U tome i jeste značaj sagledavanja i izučavanja uslova pod kojima se ispoljava uticaj raznih činilaca na moralnu snagu ljudi.

Neka gledanja na faktore morala. Značaj moralnog faktora u prošlom, a sigurno i budućem ratu uslovio je široko raspravljanje o njegovom mjestu u sklopu ostalih faktora borbene moći naroda i armija i, naročito, o problemima vezanim za praktičan rad na jačanju morala, iz čega rezultiraju i konkretne mjere. I dok je značaj moralnog faktora prestao da bude sporno mjesto (svi ga ističu kao jedan od najboljih faktora borbene moći armije), dotle se razlike pojavljuju u ocjeni izvora moralne snage, u ocjeni vrijednosti činilaca te snage i puteva njene izgradnje. To je i razumljivo, jer se radi o konkretnom pitanju svake zemlje i armije. Svi s pravom očekuju da će moralne snage u budućem ratu biti stavljene na probu i odlučujuće uticati na njegov ishod, ali razlike u društvenom karakteru armija i ciljevima i oblicima rata koji mogu da vode, uslovljavaju razlike u ocjeni značaja, sadržaja i načina ispoljavanja pojedinih činilaca koji će uticati da ljudi i armije u cjelini imaju ovakav ili onakav moral.

Nesumnjivo je da postoji suštinska razlika u marksističkoj i idealističkoj ocjeni tih problema. Naime, preduslov da ta ocjena bude realna i objektivna je dijalektički metod izučavanja pojava i materijalistički pogled na svijet. Međutim, u nizu obrada pojedinačnih pojava, faktora ili cjelovitih pogleda na moral i probleme vezane za njega ima više ili manje realnog i adekvatnog i kod autora koji nisu subjektivno opredije-

² Lenjin, *Izabrana dela*, sveska 14, str. 260—261, Kultura, Beograd, 1960. g.

ljeni za materijalističko-dijalektički pogled na svijet i prilaženje izučavanju pojava stvarnosti. Društvene suprotnosti, potrebe za masovnom armijom koja je nužno heterogenog klasnog sastava, prisiljavaju kapitaliste da djelimično uvažavaju i zahtjeve masa da bi ih usmjerili i mobilisali. U tom cilju su angažovani ogromni aparati i ekipe naučnih radnika. Stoga bi bilo pogrešno a priori sa opštom ideološkom orijentacijom odbacivati sve što su pojedini autori rekli naročito u sagledavanju pojedinačnih pojava, samo zato što su subjektivno opredijeljeni za određenu ideologiju, kao što, s druge strane, ne mora da bude sve adekvatno što je rekao autor kome će pravilna ideološka orijentacija dati neospornu prednost, ali ne i cjelokupno rješenje. Koliko će u nekoj ocjeni tih problema biti objektivnog i realnog zavisi i od individualnih mogućnosti sagledavanja objektivne stvarnosti.

Opravdano je stoga očekivati da će i buržoaska vojna misao istaći više ili manje realnu ocjenu faktora moralne snage armije. To je, uostalom, praksa i potvrdila. Neki, međutim, polaze od pretpostavke da buržoaska vojna misao nije u stanju dati pravilan odgovor na ova pitanja. Nepriznavanje a priori mogućnosti buržoaske vojne misli moglo bi dovesti do potcjenjivanja praktičnih mjera i rezultata na jačanju morala u savremenim kapitalističkim armijama, što bi imalo za posljedicu nerealanu ocjenu moralne snage tih armija.³ Slično se dogodilo sa ocjenom moralne snage Njemačke pred drugi svjetski rat. Polazeći od činjenica da Nijemci vode nepravedan rat, da je to zemlja sa brojnom radničkom klasom itd., mnogi su računali sa slabim moralom njemačkog vojnika. Realnost je, međutim, izgledala sasvim drukčija. Takvi reakcionari i zločinci kao Hitler i ostale fašističke vođe su daleko prije rata čitavim sistemom pripremali njemačkog vojnika za zločinački cilj, dovoljno taj cilj osnažili da može igrati prvorazrednu motivacionu ulogu, dat tako da izgleda ostvarljiv, neprekidno vješto pothranjivan itd. Ma koliko taj cilj bio nečovječan, amoralan, ipak su ga milioni Nijemaca prihvatili, težili ka njegovom ostvarenju, borili se za njega svim sredstvima, unosili u tu borbu sve svoje nečovječstvo, borili su se svi, ili gotovo svi, do, tako reći, posljednjeg dana. Crvena armija je bila već u Berlinu, Njemačka je kapitulirala, a njemački vojnici u Jugoslaviji su se još uporno borili u okruženju, u bezizlaznoj situaciji i predavali se tek kad su uvidjeli da drugog cilza nema. Znali su, dakle, njemački fašisti pronaći ciljeve, i ne samo ciljeve, prihvatljive za prosječnog Nijemca i potrudili se da ih on usvoji i da budu osnovom njegove moralne snage. Zašto bi danas trebalo pretpostavljati da savremeni ratni huškači neće umjeti da pripreme svoje armije i u moralnom pogledu? Naprotiv.

³ I autori pomenute knjige *Moralno-politički faktor u savremenom ratu* ističu ovu mogućnost pa (na str. 16) pišu: »Neki drugovi smatraju da kapitalizam, pošto guši i unakazuje najbolje moralne osobine ljudi, nije sposoban ni pod kakvim uslovima da obezbjedi visok moralni duh svojih oružanih snaga. Ali, to mišljenje je pogrešno. Oslanjajući se na vladajuću ideologiju u zemlji i političku vlast, imperijalisti imaju mogućnost da uzdignu moralni duh, ako ne u čitavom narodu, ono bar kod pojedinih njegovih slojeva, a tim prije kod armije«. I dalje: »Iz svega što je rečeno vidi se da bi potcjenjivanje moralnih i političkih mogućnosti imperijalističkih država bilo vrlo opasno za stvar oružane odbrane socijalističke domovine. Naravno da će se obmana razgoliti, a istina likovati i da će šovinistička opijenost na kraju krajeva nestati. Ali za sve to je potrebno vrijeme u toku kojeg treba da se računa sa mogućom čvrstinom i borbenom sposobnošću trupa koje vode nepravedan rat, kao što je, uostalom, bilo sa njemačko-fašističkim armijama u toku drugog svjetskog rata.«

Čak nije ni bitno da li će savremena vojna misao u buržoaskim armijama znati da naučno analizira moral armije, faktore moralne snage jedinica i pojedinaca; mnogo bitnije je da li će umjeti da odabere najznačajnije faktore i da li će znati da organizuje rad iz kojeg će rezultirati čvrst moral. Ali, i kad je riječ o tome šta su izvori moralne snage ljudi u ratu, ne može se negirati manje ili više realna ocjena tih izvora od niza savremenih analizatora morala iz redova kapitalističkih armija. Pri tome, čak, postoje bitne razlike između autora koji bi po svojoj klasnoj pripadnosti i ideološkoj opredijeljenosti trebalo da budu približno istih pogleda. Vjerovatno su tome uzroci u društvu koje traži izlaz iz raspadanja, razlike u uslovima za praktično djelovanje i individualne razlike u sposobnosti da se sagleda objektivna stvarnost. Korisno će biti da se konfrontiraju mišljenja o moralu armije dvojice engleskih komandanata iz drugog svjetskog rata — Montgomerija i Slima.

Montgomeri, polazeći od toga da je »moral vojnika najvažniji pojedinačni faktor u ratu«, dijeli faktore morala na osnovne, sporedne i podržavajuće. U osnovne na prvom mjestu ističe komandovanje (»Moral se u prvom redu zasniva na komandovanju«), zatim disciplinu (»Cilj discipline je da savlada strah«), drugarstvo ističe kao treći faktor i najzad samopoštovanje kao rezultat tri prethodna faktora. U sporedne faktore Montgomeri ubraja »privrženost stvari«. »... Ljudi se ne bore za ideale — kaže on — već zato što im je tako naređeno«. Tako Montgomeri misli o običnom borcu, pa i o jednom dijelu komandnog kadra, dok se samo »inteligentniji bore zbog toga što vjeruju u ono za što se bore«. On dozvoljava mogućnost da ljudi zanijeti idealima mogu da stvaraju »zapanjujuća herojska djela«, ali to mogu da čine »gerilci«. Najzad, u podržavajuće faktore ubraja uspjeh u borbi, pukovske tradicije, lično zadovoljstvo, administrativne mjere pod kojima podrazumijeva brigu o ljudima i propagandu.⁴

Slim daje drukčiju klasifikaciju faktora morala. »Osnovi morala — kaže on — po redu značaja su duhovnog, intelektualnog i materijalnog karaktera«. Kako sam kaže, riječ »duhovni« upotrebljava »u smislu uvjerenja« i govoreći o njima ističe: »Potrebno je da postoji veliki i plemeniti cilj... da cilj koji treba postići bude pitanje života ili smrti... da metod kojim će se u tome uspjeti bude aktivan... da čovjek bude svjestan da njegova lična vrijednost i ono što radi neposredno doprinose ostvarenju postavljenog cilja«.

Pod intelektualnim osnovama morala Slim podrazumijeva ubjeđenosť čovjeka u mogućnosť ostvarenja cilja i sagledavanje efikasnosťi organizacije kojoj pripada i povjerenje u starješine.

Za materijalne osnove morala ističe značaj dobrog postupanja s ljudima, davanja najboljeg oružja i opreme i obezbjeđenja što boljih uslova za život i rad. Ovdje valja istaći Slimovu realnosť, jer on nije smatrao da njegova armija mora imati najbolje oružje koje je proizvela Velika Britanija, pošto je ovo prvenstvo pripadalo evropskom ratištu. On ističe samo zahtjev da se obezbijedi najviše od onog što je realno mogućno.

⁴ Prema analizi morala koju je Montgomeri iznio 1946. godine komandantima britanskih okupacionih snaga u Njemačkoj.

»Moral ne opada — kaže Slim -- zbog toga što se od vojnika zahtijeva da se bore i služe neodgovarajućim i zastarjelim materijalom, nego zbog uvjerenja da odgovorni prihvataju takvo stanje stvari. Ako su vojnici uvjereni da svako iznad i pozadi njih čini maksimum napora da bi dobio tražene stvari, oni će napraviti čuda.«⁵

Kao što se vidi, oba istaknuta komandanta engleske armije iz drugog svjetskog rata ističu izvanredan značaj morala. Ne bi se, međutim, moglo reći da im se podudaraju mišljenja i u pogledu ocjene značaja pojedinih faktora morala. Naprotiv, pojavljuje se bitna razlika u ocjeni značaja pojedinih faktora, njihove uloge u jačanju moralne snage jedinica i pojedinaca. Moglo bi se postaviti pitanje šta je objektivno omogućilo Slimu da dođe do takvih zaključaka, odnosno, koliko su razlike u shvaćanjima ove dvojice engleskih komandanata rezultat objektivno različitih uslova u kojima su življeli i djelovali, a koliko rezultat razlika u individualnim mogućnostima sagledavanja objektivne stvarnosti. Dok bismo o ovom drugom mogli posredno zaključivati na osnovu vrijednosti iznijetih mišljenja, dotle se o prvom može govoriti pouzdanije.

Nesumnjivo je da su uslovi u kojima je Montgomeri komandovao i rješavao probleme koji su mu se nametali, među kojima i probleme morala, bili povoljniji od onih u kojima je radio Slim. Poslije niza poraza, britanske snage su bile izbačene iz Burme i dovedene u teško stanje. »Nema sumnje — piše Slim — da su ogromni porazi u Arakanu, koji su se nadovezali na niz ranijih neprekidnih poraza, bili sveli moral u mnogim jedinicama Armije na nedopustivo nizak nivo«. U teškoj situaciji trebalo je učiniti mnogo da bi reorganizovana britanska Četrnaesta armija mogla tući Japance; trebalo je znati koje su najbitnije karike u lancu mjera na liniji učvršćenja jedinica. Upravo tada Slim cijeni da će pobjeda zavisiti od toga »da li ćemo uspjeti da učvrstimo moral ili ćemo dopustiti da on i dalje opada«. »Stoga, kad sam preuzeo komandu — nastavlja Slim — strpljivo sam prionuo rješavanju problema morala. Dolazio sam do izvjesnih zaključaka, zasnovanih ne na nekoj teoriji koju sam izučio (podvukao Z. K.), već na izvjesnom praktičnom iskustvu i na bazi mnogih razmišljanja. To su bili zaključci na koje sam se, svjesno, oslanjao da bih podigao borbeni duh svoje armije.«

Objektivni uslovi su, dakle, išli u prilog donošenja realnih zaključaka. Rat protiv japanskog fašizma je predstavljao progresivnu stvar. Na zadatku uništenja fašizma su se mogli okupiti i narodi iz britanskih kolonija zajedno s vojnicima iz metropole. Trebalo je samo uočiti tu mogućnost i iskoristiti je. Razumljivo je da je isticanje prihvatljivih ciljeva samo osnova koja predstavlja dobar početak u nizu konkretnih mjera na liniji jačanja morala. A te mjere, onako kako ih iznosi Slim, izgleda da su dobro pogođene. Pa i uspjesi britanske Četrnaeste armije u 1944. godini i kasnije to potvrđuju.

Ne ulazeći na ovom mjestu u one elemente ocjene problema morala sa kojima se ne bismo složili sa Slimom, valja istaći da je on dao u osnovi realnu i vrijednu ocjenu faktora moralne snage armije. Ma koliko da je

⁵ Prema analizi morala iz knjige V. Slima *Od poraza do pobjede*, London, 1956. god.

tačno da su mu objektivni uslovi omogućili takvu ocjenu, ostaje činjenica da ih je on sagledao i iskoristio. Objektivna situacija, isto tako, u najmanju ruku, nije sprečavala Montgomerija da dođe do sličnih rezultata.

Možemo postaviti i pitanje trajnije vrijednosti njegovih pogleda i rezultata, jer se može pretpostaviti da se neće ponoviti objektivne okolnosti koje su, nema sumnje, omogućile i uslovile onakvo tretiranje problema morala. Konkretnije, da li je savremena kapitalistička armija u situaciji i da li će doći u situaciju da vodi rat koji bi bio progresivan, da bi imala objektivne uslove koji bi joj omogućili učvršćenje morala kroz faktore koje Slim ističe? Mnoge okolnosti ukazuju da neće. Naprotiv. Pa i pored toga, iskustva iz drugog svjetskog rata, razvitak društvenih nauka, poznavanje i uvažavanje ličnosti savremenog čovjeka i dr. doveli su do toga da se u današnjim kapitalističkim armijama ne samo postavljaju problemi morala već i nalaze približno adekvatni odgovori, a u prvom redu na pitanja koje mjere treba preduzimati u cilju jačanja moralne spremnosti ljudi za rat. Svakako da uviđanje značaja moralnog faktora, u sklopu ostalih faktora borbene moći armije, predstavlja pokretačku snagu u traženju odgovora na ta pitanja.

Diskusije o faktorima od kojih zavisi moral armije su vrlo česte na stranicama vojnih časopisa zapadnih armija. Mišljenja se kreću od preživjelih (onih koji održavaju stavove koji su dominirali u kapitalističkim armijama do drugog svjetskog rata) pa do takvih za koja bi bilo realno pretpostaviti da će imati uspjeha u praktičnoj primjeni.⁶

Sagledavanje značaja isticanja cilja za koji treba ratovati vidi se iz političkog rada u tim armijama. Tako u jednom uputstvu američke kopnene vojske stoji da su ciljevi trupnog informisanja da kod svakog vojnika razvije: »a) vjeru u načela američke demokratije i slobode; b) osjećanje odgovornosti kao građanina Sjedinjenih Država; c) svijest da komunizam ugrožava Ameriku i slobodan svijet; d) odlučnost da se bori da bi sačuvao svoje američko nasljedstvo;« itd. Iz ovoga se jasno vidi da su Amerikanci shvatili da je postojanje jednog velikog cilja osnovni faktor morala armije. Drugo je pitanje tačnosti onoga što je istaknuto u navedenim ciljevima trupnog informisanja. Bitno je da je uočen značaj cilja kao faktora morala, da je cilj istaknut, da je tako formulisan da ga američki građanin na neki način može prihvatiti i da se na tom planu preduzme niz mjera koje će dovesti do toga da taj građanin bude spreman da se za njega bori.

U moralnoj pripremi vojnika zapadne zemlje nastoje da prikažu svoju društvenu stvarnost u najboljem svjetlu, iznoseći i slabe strane, ali uvijek tako da vojnik dođe do ubjeđenja da je to ipak najbolje u svijetu što bi on mogao da izabere, pa se stoga vrijedi boriti za to. Tako, na primjer, u priručniku za oficire *Unutrašnje rukovođenje*, koji je izdalo Ministarstvo odbrane Zapadne Njemačke stoji: »Braniti vrijedi ono zašto

⁶ Tako je, na primjer, u jednoj školi (*staff College*) u Velikoj Britaniji održana diskusija na temu »Faktori morala« u kojoj je uvodnu riječ (podlogu za diskusiju) dao jedan britanski oficir. Tom prilikom je on istakao da su za moral najbitniji faktori rukovodilac i disciplina, dok su pomoćni odanost cilju, pukovska tradicija, dobro snabdijevanje, uspjeh u borbi i propaganda. Ovakvom shvatanju se suprotstavio jedan američki major izjavljujući: »Glavni faktor je odanost cilju i uspjeh. Ni jedan američki vojnik ne bi pošao za svojim poručnikom, ma koliko on bio dobar i sposoban, bez cilja«. Stav ovog američkog oficira su podržali i mnogi drugi (iz drugih zemalja obuhvaćenih NATO-om).

vrijedi da se živi«. ⁷ Razumljivo je da se »manjkavosti i opterećenja« ne daju nikad sa suštinske strane tako da bi se makar malo posumnjalo da možda postoji bolje uređenje koje bi upravo ti ljudi mogli sebi ostvariti. Naprotiv, u konfrontiranju sa socijalističkim uređenjem uvijek se ističu tobožnje prednosti zapadne demokratije i to kao nešto što se može i mora popravljati, ali ne i zamjenjivati socijalističkim uređenjem. Tako se postiže identifikacija ljudi sa društvenom stvarnošću u tim zemljama, unatoč tome što je ta stvarnost nazadna sa stanovišta društvenog progressa. Značajno je obmanom postići da se ona subjektivno odrazi pozitivno, iako nije takva sa stanovišta objektivne realnosti niti objektivnog interesa ličnosti.

Cjelokupan napor mnogobrojnog kadra koji se bavi vaspitanjem svih starješina, vojnih sveštenika, snažne propagandne tehnike, usmjeren je ka moralnoj pripremi vojnika i to u prvom redu isticanjem vrednoća za koje se vrijedi boriti. »Bundesver — ističe se u pomenutom priručniku — zajedno sa vojnicima slobodnog svijeta — obezbeđuje na pravu zasnovana društvena uređenja koja je evropski duh vjekovima formirao. Da bi sačuvalio svoju porodicu, svoj narod i svoju otadžbinu od ropstva i nepravde, njemački vojnik treba da služi u duhu tog zadatka. Smisao vojničkog vaspitanja je da ga u tu svrhu naoruža«. Neosporno je to vješto postavljen rad na jačanju moralne snage vojnika i to ne samo po metodu, već i po sadržaju iako je obmanjivački. Pri tome valja imati u vidu da postoje i neke povoljne objektivne okolnosti koje doprinose efikasnosti ovako postavljenih problema izgradnje morala kao, na primjer, visoko razvijen nivo proizvodnih snaga sa odgovarajućom reperkusijom na standard života u tim zemljama, konzervativizam u shvatanjima tradicije »demokratije zapadnog tipa«, elastičnost vladajuće klase i njeno prilagođavanje zahtjevima vremena itd. Zato je realno očekivati i odgovarajuće rezultate ovog rada (bar u sadašnjoj konstelaciji snaga u svijetu).

U mnoštvu studija, manjih napisa i zvaničnih uputstava o učvršćenju morala pojavljuju se i jednostranosti u ocjeni pojedinih faktora morala. Ova pojava je razumljiva kad se ima u vidu izvanredan značaj tog problema, u čijem tretiranju učestvuje mnoštvo ljudi više ili manje doraslih za tu materiju i opterećenih raznim shvatanjima koja su rezultat raslojavanja i suprotnosti svoga društva. U nailasku na takva shvatanja značajno je razlikovati uzroke jednostranosti, da bi se mogla ocijeniti tendencija autora. Jer, nije svejedno da li, na primjer, pre naglašavanje psihološkog aspekta morala nalazimo kod psihologa koji, želeći da istakne jedno, zanemaruje drugo, ili kod autora koji pretenduje na svestrano razmatranje, pa mu je jedan aspekt pre naglašen zbog defektnosti njegovih cjelovitih shvatanja morala.

Vrlo je česta pojava u zapadnim zemljama da probleme morala razmatraju psiholozi. Uzroci ovoj pojavi leže u traženju izlaza iz društveno nepovoljne situacije. Stoga je rašireno shvatanje da je moral

⁷ A zašto to vrijedi da se živi? To se može zaključiti već iz odgovora na pitanje na šta obavezuje zakletva. »Ona obavezuje — stoji u tom priručniku — na vjernu službu našoj Saveznoj Republici. Dakle, ni za kakav fantom, ni za kakvu apstraktnu ideju, nego za tu stvarnost sa svim njenim manjkavostima i opterećenjima. To je tvrda činjenica na koju kao sluga države i kao građanin treba da se potsjećamo, uvijek, radnim danom i praznikom, prilikom uspjeha i neuspjeha, riječju i djelom, na poslu i u slobodnom vremenu«.

prevashodno psihološki fenomen objektivno uslovljeno tom činjenicom, pa psiholozi najčešće razmatraju probleme morala uopšte, a ne samo njegov psihološki aspekt. Otuda i dolazi do, s naučnog stanovišta, neprihvatljivih stavova o suštini, sadržaju i faktorima morala, kao što je, na primjer, prenaplašavanje instinkta samoodržavanja, grupnog instinkta, grupne solidarnosti, mentalnih karakteristika jednog naroda itd.

U radovima u kojima se prilazi moralnom fenomenu samo sa jednog aspekta, prenaplašavanja su razumljiva kad razumemo uzrok tome, mada se zbog neobjektivnosti ne mogu usvojiti. Zeli li psiholog posmatrati moral kroz prizmu čovjekovih psihičkih karakteristika i funkcija, on će i nehotice (ili što misli da tako treba) prenaplasiti ulogu nekih momenata kao, na primjer, emocija, instikata, fizioloških potreba, fizičke ograničenosti, psihičkog opterećenja itd.

Korisno je to što se u takvim obradama mogu naći detaljno obrađeni pojedini problemi, mada njihova interpretacija često nije prihvatljiva.

Ma koliko da je opravdano odbacivanje jednostranih mišljenja, pogrešno je ignorisati značaj pojedinih problema ili njihovih elemenata do kojih se dolazi u okviru takvih razmatranja. Sigurno je, na primjer, da strah kao reakcija na opasnost nije nepremostiv problem. Ali on postoji kod svakog normalnog čovjeka. Hrabrost se ispoljava tamo gdje je strah preovladan. A to ne dolazi tako lako ni jednostavno. Pogriješili bismo ako bismo polazili od nipodaštavanja straha, misleći kako naši vojnici mogu i moraju da budu samo hrabri, bez borbe sa strahom, jer se, recimo, bore za pravednu stvar. Ili, primjer uticaja osjećanja na ponašanje čovjeka. Ne treba ih apsolutizovati, ali ne i potcjenjivati. Ako je čovjeku izginula porodica, to je za njega sigurno težak udarac koji mora da ostavi posljedice. Ma koliko on bio svjestan zašto se bori, šta treba očekivati u ratu itd. ipak mu treba pomoći da lakše preboli tu nesreću.

Od Klauzevica naovamo (a sada sve manje) imamo pojavu prenaplašavanja uloge starješine u smislu da on treba da riješi sva neriješena pitanja. Koliko je god neopravdano prihvatiti takvu teoriju, toliko bi bilo pogrešno potcjenjivati ulogu starješine kao faktora morala. Primjer navedene diskusije u štabnoj školi u Velikoj Britaniji govori o tome da se i na Zapadu, ne bez borbe mišljenja, sve realnije prilazi ocjeni uloge pojedinih faktora i nastoji preodoliti protivrječnosti u korist reakcionarnih ciljeva.

Diskusija vođena na stranicama Truppenpraksisa (*Truppenpraxis* — časopis zapadnonjemačke armije) pokazuje izmjenu kriterija o vrijednosti drila koji je kod Nijemaca stoljećima smatran svemogućnim. U svesci 3 od marta 1961. godine poručnik Šulc, pored ostalog, ističe da »vrijednost drila u egzerciru treba potražiti na drugom mjestu. Vojnik koji je tek stupio u vojsku mora da se navikne da odmah reaguje na datu komandu i da je izvrši. Bez obzira na dužna poštovanja pred unutrašnjim rukovodstvom koje želi da vaspita vojnika da bude borac koji će biti kadar da se prilagodi i razmišlja, vojnik prije svega mora naučiti da sluša. Taj dril je potreban, on je fanatizmu gerilaca bar ravnopravan, a vjerovatno je i superioran u odnosu na njega.« Na ovo kapetan Švarc ogovara da »shvaćanje da dril izveden u vidu egzercira radi sticanja navike poslušnosti čini našeg vojnika ravnopravnim, pa čak i superiornijim u odnosu na

gerilca — krije u sebi kobnu zabludu. Duh, volja i moral određuju vrijednost vojnika u doba mira i u doba rata«. Očito je, dakle, da se zbog novih društvenih uslova, načina i oblika vođenja rata mijenjaju tradicionalna njemačka shvatanja i praksa.

Svakim danom društvenog progresa i razvitkom svijesti ljudi neki pojedinačni činioци gube na značaju što ne znači da ih treba izgubiti iz vida. Tako, na primjer, američki psiholog Boring, uviđajući da religija gubi svoju moć, ističe da ipak ima ljudi koji će se bolje boriti zato što su religiozni, pa zašto onda ne iskoristiti tu mogućnost uticaja na ljude.

Dakle, razlike koje se pojavljuju u ocjeni faktora moralne snage na stranicama buržoaske vojne publicistike su objektivno uslovljene u prvom redu teškoćama isticanja i prihvatanja ciljeva za koje se treba boriti, jer im objektivno spoznata društvena stvarnost ne predstavlja siguran izvor moralne snage mase ljudi.

Prednosti koje u tom smislu ima sovjetska vojna misao su neosporne. Jer, ako je socijalizam perspektiva čovječanstva, onda je opravdano isticati ga kao cilj za koji se vrijedi boriti. Sigurno je da moral izgrađen na takvim osnovama ima mnogo veću vrijednost, mada ne mora uvijek ispoljavati i veću trenutnu snagu. Zato je opravdano isticati da »društveno i državno uređenje zaraćenih zemalja ima odlučujuću ulogu ne samo u formiranju moralnih snaga naroda i armija već i u njihovom održavanju na neophodnom nivou za vrijeme rata«.⁸

U knjizi *Moralno-politički faktor u savremenom ratu*, na str. 15, Žuravkov ističe »da moralni faktor dostiže svoju najpotpuniju snagu i moć tek kad postoje svi materijalni uslovi potrebni za obezbjeđenje pobjede: revolucionarni narod, napredno društveno uređenje i visoko razvijena privreda. Upravo u našoj zemlji, zahvaljujući pobjedi socijalizma, svi ovi momenti koji se nalaze u neraskidivom međusobnom jedinstvu postigli su visok stupanj razvitka. U tome je naše najveće preimущество«. Ali »svaka greška u politici, dogmatizam i uljepšavanje stvarnosti u vaspitnom i propagandnom radu, greške i omaške u djelatnosti starješina i političkih rukovodilaca mogu nepovoljno uticati na moralne snage naroda i armije«.

Objektivno je, dakle, omogućeno sovjetskim ljudima koji izučavaju pitanja morala da uzimaju u obzir sve njegove elemente kao što su: »politička gledišta i ubjeđenja ljudi, njihova društvena osjećanja (klasna solidarnost, ljubav prema domovini, mržnja prema njenim neprijateljima itd.), kao i niz psiholoških ljudskih crta: volja, određene psihološke emocije i navike«, čime se ne umanjuje značaj njihovih napora i rezultata u istraživanju i konkretnom rješavanju pojedinih problema morala. Razumljivo je da povoljan objektivni položaj ne isključuje mogućnost prenaplašavanja uloge nekih faktora i automatizma njihovog uticaja ili potcjenjivanja drugih.

Značaj moralnog faktora za vođenje rata u savremenim uslovima imperativno nalaže da se traže odgovori na pitanja o suštini i sadržaju morala i još više na pitanja vezana za mjere koje će doprinijeti visokom

⁸ *Vojna strategija*, u redakciji maršala Sokolovskog, Moskva, 1962., str. 44 (na ruskom).

nivou moralnih snaga armije i naroda u ratu. Realno je očekivati da će probleme koji se pojavljuju u vezi s tim, manje ili više uspješno riješiti i armije koje ne igraju progresivnu ulogu u svijetu, kao što je moguće da zbog subjektivnih slabosti ne postignu odgovarajuće rezultate armije koje imaju sve objektivne preduslove za visok moral.

Faktori moralne snage naše Armije. Govoreći o izvorima moralne snage naše armije, drug Tito ističe da »ljudi u našoj Armiji crpu svoj moral iz naroda, iz brige za svoju zemlju, iz brige za očuvanje tekovina koje su postigli u Revoluciji«. ⁹ Nesumnjivo je da je ovim mislima druga Tita politička i moralna svijest vojnika i starješina istaknuta u prvi plan i da predstavlja jedan od najznačajnijih, ako ne i najznačajniji faktor moralne snage naše armije. Na to ukazuju njen revolucionarni karakter, put njenog stvaranja, cjelokupan razvoj i uloga koja joj je namijenjena. Ako je politička svijest predstavljala osnovnu pokretačku snagu naših boraca u NOR-u, sigurno je da njena uloga može samo da se povećava u budućnosti, zbog uticaja procesa izgradnje socijalizma na svijest ljudi i njenog mjesta u sklopu ostalih faktora.

U NOR-u su naši borci imali viziju boljeg društvenog uređenja, a u budućem ratu bi imali takvu društvenu stvarnost iza sebe. Nju bi trebalo braniti, pa bi stoga i rat značio odbranu nezavisnosti koja u sebi uključuje i socijalni momenat, tj. odbranu tekovina revolucije i socijalističkog razvitka. Shvatanje karaktera takvog rata i spoznaja da je samo borbom moguće očuvati nezavisnost, nacionalni, pa i lični opstanak u slučaju agresije na našu zemlju, čini osnovu političke i moralne svijesti naših ljudi u smislu o kojem govorimo na ovom mjestu. Ma koliko željeli mir, mi u zalag za njega ne stavljamo nezavisnost, tj. nismo spremni prodati nezavisnost, i sve ono što je vezano za nju, da bismo izbjegli borbu. Na tom raskršću ne može biti kolebanja.

Razvijanje svijesti o potrebi odbrane nezavisnosti te i takve domovine je rezultat cjelokupnog uticaja na ljude, njihovog života u ovoj zajednici i vezanost za nju. Važno je, međutim, uočiti značaj i potrebu odgovarajućeg svrsishodnog rada na razvijanju svijesti o potrebi odbrane zemlje. U tom radu valja imati u vidu neke momente, među kojima, u prvom redu, značaj usvajanja ciljeva rata i sagledavanja perspektive — mogućnosti ostvarenja tih ciljeva. Da bi mogli predstavljati pokretačku snagu, vrijednost za koju vrijedi prolijevati krv, postavljeni ciljevi moraju da budu odraz želja i potreba ljudi. No, i pored toga značajna je uloga izvjesnih nastojanja da ti ciljevi budu usvojeni, jer nije sve progresivno bilo odmah prihvaćeno i od svih ljudi. Neosporno je da su ciljevi za koje bismo mi ratovali u interesu našeg čovjeka (*i cijelog čovječanstva*). Ali tu istinu treba shvatiti i usvojiti. *U tom pravcu se ljudima mora pomoći, organizovano i svrsishodno raditi da oni što prije i što postojanije uvide koliko bi naša borba bila nužna, pravedna i vrijedna.* Iskustvo iz NOR-a potvrđuje neophodnost ovakvog prilaganja izgrađivanju političke svijesti.

⁹ Tito, *Djela*, knjiga VIII, str. 389, Zagreb, 1959. g.

I tada smo istakli velike i jasne ciljeve, ali smo isto tako neprekidno morali raditi na tome da ih prihvati svaki čovjek. Postojanje i življenje u socijalističkoj stvarnosti daje veće izgleda na uspjeh, jer je naš čovjek svakim danom sve više vezao svoju sudbinu za tu stvarnost. Ali, time nije prestala potreba i za svjesnim nastojanjem da tako bude, tj. da on potpuno veže svoju sudbinu za tu stvarnost.

Politička i moralna svijest proizišla iz povezivanja lične i društvene perspektive za socijalizam i nezavisnost jeste snaga koja ne staje pred svakom preprekom. Za njenu vrijednost su značajna dva momenta: prvo, povezivanje lične i društvene perspektive i, drugo, povezivanje nezavisnosti za socijalizam. Naš čovjek shvata da ne može obezbijediti svoju egzistenciju bez postojanja ovakvog društva, da je njegova perspektiva uslovljena društvenom perspektivom i da se nezavisnost ne može očuvati bez socijalizma, da su tekovine revolucije nedjeljive i on će biti spreman da se bori za ciljeve ispisane na našim zastavama.

Sasvim je razumljivo da čovjek razmišlja i o tome da li je u savremenim uslovima realno računati sa mogućnošću odbrane nezavisnosti. Ma koliko on volio zemlju, cijenio slobodu, moguće je da dođe u stanje osjećanja besperspektivnosti, kao rezultat nesagledavanja mogućnosti odbrane. Zbog toga je značajno pronalaženje adekvatne koncepcije odbrane koja će, shvaćena i usvojena od ljudi, predstavljati osnovu uvjerenja da je nezavisnost moguće braniti i odbraniti. A to znači da koncepcija odbrane mora postati svojina svakog našeg čovjeka.

Za razvitak moralne svijesti od značaja je i shvatanje obaveza u odnosu na odbranu zemlje. Društvo ističe niz normi koje odgovaraju na pitanje kakvo treba da bude naše ponašanje u odbrani domovine. U procesu usvajanja tih normi razvija se moralna svijest kao pokretač ljudi na određeno postupanje u cilju zaštite interesa zemlje i njene neprikosnovenosti.

Sigurno je da politička i moralna svijest kao faktor morala ne proizilazi samo iz napred istaknutih momenata već i iz niza drugih, više ili manje značajnih pitanja koja čine bogatstvo sadržaja na kojima se razvija svijest.

Među značajne faktore morala spada i patriotizam. Mada se pojavljuje kod svih armija, patriotizam nije apstraktan, isti za sve, zasnovan na vječito važećim istinama, već konkretan i sa određenim sadržajem. Osnovna karakteristika jugoslovenskog socijalističkog patriotizma je u njegovoj socijalističkoj komponenti. Iznikao na slobodarskim tradicijama, na vjekovnoj borbi za nacionalni opstanak, na herojstvu buntovnih predaka, na bezbroj puta ispoljenoj ljubavi prema rodnoj grudi i težnji za boljim životom — dobio je socijalističkom revolucijom i poslijeratnom izgradnjom društva i novih odnosa među ljudima socijalistički sadržaj.

Nov sadržaj našeg patriotizma se razvija već u toku oslobodilačkog rata i revolucije. Rad na razvijanju patriotizma je polazio od tradicija i išao do bolje socijalne perspektive. To su omogućili ciljevi borbe koji su bili takvi da su pobuđivali patriotizam i kod ljudi koji nisu mogli shvatiti (bar u početku) revolucionarni sadržaj naše borbe, ali nisu bili spremni ni da trguju sa nacionalnom slobodom. Socijalistički sadržaj našeg patrio-

tizma je rastao sa porastom svijesti nosilaca revolucije. Svaki novi uspjeh tada, i sada u socijalističkoj izgradnji, čini bogatijim i sadržaj patriotizma. Time nije umanjen značaj nacionalne komponente. Ne zanemarujući je, potrebno ju je vezati za današnju stvarnost. Iskonsku ljubav prema domovini i svemu pozitivnom iz njene prošlosti treba obogaćivati novim sadržajima. Tako će naš socijalistički patriotizam biti dovoljno širok da obuhvati sve ljude u ovoj zemlji i dovoljno dubok da predstavlja snažan faktor njihove moralne snage.

Za moral armije od izvanrednog značaja su odnosi koji vladaju u njoj, iz kojih mora proizaći unutrašnja čvrstina jedinica. Značaj odnosa istaknut je i potvrđen u NOR-u. Već u početku oslobodilačke borbe novo ispisano na njenim zastavama moralo je naći svoj odraz u odnosima u vojsci koja se borila za to novo. Zaista su brzo, nedvosmisleno i beskompromisno istaknute i sprovedene norme kao što su: poštivanje ličnosti pojedinca; drugarstvo i nesebičnost; međusobno povjerenje boraca, boraca i starješina, kao i jedinica međusobno; jednaki uslovi života i borbe vojnika i starješina; osjećanje dužnosti i odgovornosti; iskrenost, otvorenost i samokritičnost; smjelo iznošenje i otklanjanje svega onog što narušava jedinstvo i povjerenje među ljudima. Na tim osnovama se razvijala gvozdena disciplina, oni su upravo omogućili izgradnju čvrste i istovremeno svjesne discipline. Vrijednost takvih odnosa prevazilazila je motivacionu ulogu u okvirima morala; oni su bili podloga inicijative, pronalaženja najboljih rješenja u borbi, pravilne selekcije itd. To iskustvo ističe značaj odnosa i danas. »Na liniji jačanja i razvitka naših oružanih snaga — kaže drug Tito — treba i dalje razvijati i njegovati pravilne starješinske odnose, poštovanje čovjeka, duh drugarstva i povjerenja između mlađih i starijih i između starješina i boraca«.

Odnosi u našoj armiji su uslovljeni njenim karakterom — njenom revolucionarnom ulogom. Novo, revolucionarno, mora se odraziti i u odnosima u armiji koja predstavlja čuvara tog novog. Osnovne norme koje vladaju u društvu — u prvom redu u međusobnim odnosima — moraju naći svoj odraz u armiji. To, međutim, nije u suprotnosti sa potrebom potčinjavanja, strogog vojničkog reda, discipline i svega onog što karakteriše armiju kao tijelo koje kolektivno i disciplinovano djeluje. To je značajno istaći zbog mogućnosti neshvatanja armijskih specifičnosti, kao i njihovog prenaglašavanja, jer i jedno i drugo može da dovede do pojava koje mogu biti štetne. Zato svjesni napori subjektivnih snaga u Armiji moraju biti usmjereni traženju rješenja koja će odražavati potrebe vremena s obzirom na mesto čovjeka u našem društvu, ali i u Armiji. Takve odnose moraju shvatiti u prvom redu starješine, kao i vojnici — i boriti se za njih. Oni će onda predstavljati izvanredan faktor moralne snage naše armije.

U stalne faktore moralne snage spada i obučenost armije i njena materijalna opremljenost. Ma koliko postojale razlike u ocjeni vrijednosti ovog faktora, što je i razumljivo jer ga ljudi posmatraju iz različitih objektivnih uslova, njegova uloga se ne može zanemarivati. Pa i pored činjenice da su naše jedinice u NOR-u bile nedovoljno obučene i još slabije materijalno opremljene a da su istovremeno uspješno vodile rat, ne bismo mogli izvlačiti zaključke o beznačajnosti obučenosti i materi-

jalne opremljenosti za moral. Jer, da smo i to mogli rješavati tada bolje nego što jesmo, sigurno bi to pozitivno djelovalo na, ionako dobro, držanje naših boraca. A danas upravo postoje, takvi uslovi su stvarnost, jer smo dobro naoružana armija.

U procesu obuke vojnici stiču znanja i navike u vođenju borbe. To ulijeva vjeru u sopstvene snage. Zbog toga se sa moralnog aspekta ističu zahtjevi da obuka mora da bude visokog kvaliteta kako po sadržaju, tako i po rezultatima, kao i da proizilazi iz danas povoljnih materijalnih mogućnosti za vođenje rata.

Dobra materijalna opremljenost armije poboljšava objektivne uslove za vođenje rata, a time pozitivno djeluje na moral ljudi. Međutim, značajno je utvrditi šta se podrazumijeva pod pojmom »dobra materijalna opremljenost armije«. U tom pogledu je karakteristično da predstavnici nekih velikih i tehnički dobro opremljenih armija ističu svoju superiornost i time već žele ukazati da su slabije opremljene armije osuđene na neuspjeh. Mada to nije predmet ovog razmatranja, valja istaći da je već iskustvo potvrdilo da ne pobjeđuje uvijek onaj ko je tehnički bolje opremljen jednom vrstom borbenih sredstava (a i uopšte), bez obzira na to što mu to predstavlja prednost. Razlozi su mnogobrojni. No, sa stanovišta uticanja tog faktora na moral najvažnije je da armija bude opremljena u mjeri koju dozvoljavaju objektivne mogućnosti (kako u pogledu kvaliteta i kvantiteta, tako i s obzirom na adekvatnost upotrebe u odnosu na koncepciju odbrane) i da ljudi uvide da je učinjeno sve što se moglo učiniti. U tom slučaju će oni biti zadovoljni onim što imaju i naći će načina da nadoknade ono u čemu su inferiorni u odnosu na neprijatelja (odgovarajućom upotrebom snaga i sredstava). Tako je uvijek bilo u ratu, jer na ishod rata ne utiče samo ovaj elemenat. Značajno je da se još u miru razvije ubjeđenje u mogućnost efikasnog i pobjedonosnog otpora što i jeste jedan od osnovnih vaspitnih ciljeva.

Jedinstvo armije i naroda kao faktor moralne snage dobija u savremenim uslovima sve veći značaj, a u našem slučaju i nov kvalitet. Jer, ne radi se samo o jedinstvu u smislu podrške armije od naroda, već o jedinstvenoj snazi koja se suprotstavlja neprijatelju u raznim oblicima, uništavajući ga i stvarajući mu nesnosne uslove borbe. Takvo jedinstvo je rezultat jedinstvenih stremljenja i riješenosti da se neprijatelj tuče svim sredstvima i na svakom mjestu, rezultat jedinstva shvatanja odbrane i akcije u njoj. Jedinstvo armije i naroda u ovom smislu je pretpostavka opštenarodnog odbrambenog rata, ali i neiscrpan izvor morala.

Navedeni faktori morala predstavljaju stalno prisutne činioce čije se dejstvo ne može ograničiti samo na rat, a još manje na pojedine situacije u njemu. Zbog svog značaja izbijaju u prvi plan i predstavljaju stalne zadatke na kojima treba raditi organizovano, intenzivno i svrsishodno. Time nije rečeno da su to i jedini faktori koji utiču na moral jedinica i pojedinaca. Naprotiv, pored njih, na moral ljudi u miru, a naročito u ratu, djeluje i mnoštvo drugih koji se pojavljuju povremeno, u raznim oblicima, različitog intenziteta i karaktera dejstva.

Dejstvo tih faktora zavisi od objektivnih uslova pod kojima živi jedinica (i bori se u ratu), njenih unutrašnjih problema, kvaliteta ljudstva

i subjektivnih napora da se usmjeri uticaj ovih faktora. Osjetljivost na uticaj nekog faktora je u ratu veća i brže se odražava u praktičnim postupcima. Pored toga, uticaj nekih faktora se pojavljuje samo u ratu, pa stoga zaslužuju da budu posebno izučavani i sagledani još u mirnodopskom periodu.

Davno je uočen uticaj rezultata borbi na moral ljudi. I mada je neosporno da uspjesi pojedinih dejstava doprinose učvršćenju morala, a neuspjesi štete, nije svejedno koliki će biti uticaj i pobjeda i poraza u pojedinačnom dejstvu. To će zavisiti od osposobljenosti komandi i starješina i od umješnosti da se iskoriste prednosti pojedinačnih uspjeha, a eventualan negativan uticaj neuspjeha umanji novim uspješnim dejstvima.

Bez obzira na karakter dejstva i rezultate borbi, sigurno je da se raspoloženje za borbu sa tog stanovišta ne može održati neprekidno na istom nivou. Otuda potreba za posebnom pripremom važnijih operacija ili posebnih zadataka. Opšti nivo morala može da bude vrlo visok, pa i pored toga treba vršiti posebne pripreme u cilju podizanja raspoloženja za dejstvo (»borbenog zanosa«). To je istovremeno jedna od mjera održavanja i učvršćivanja morala.

Često se pokreće diskusija oko uticaja vida borbenih dejstava na moral, pri čemu se daje prednost napadu nad odbranom. Takvo prilaženje ovom problemu teško da će dovesti do tačnog odgovora. Utvrđeno je da aktivnost ljudi i cijelih jedinica u borbi pozitivno utiče na njihovo držanje, pa ukoliko je napad bogatiji raznim aktivnostima i uočljivijim uspjesima, utoliko bi se prije moglo reći da pozitivnije djeluje na moral. Ali, onda bi i cijeli problem valjalo tako postaviti, tj. u cilju pozitivnog djelovanja na moral voditi borbu tako da aktivnost jedinica i pojedinaca dolazi što više do izražaja bez obzira da li se radi o napadu ili odbrani. U tom smislu aktivna odbrana može značiti isto što i napad, što se često potvrdilo u NOR-u. S tim je povezano i pitanje rezultata borbi, tj. potrebe da se sagleda uspjeh, potrebe za manjim i većim pobjedama. »Mi smo morali u ratu uvijek, kaže drug Tito, poslije svakog poraza u borbi, obezbjeđivati da brzo slijedi uspjeh. Brzo je morao da slijedi uspjeh, da bi se moral ponovo digao«.¹⁰

Neposredan uticaj na moral ljudi u ratu imaju gubici jedinice. Ljudi su svjesni činjenice da u ratu mora da bude žrtava i u tom smislu ih treba pripremati. No, bez obzira na to, ipak ne mogu da budu i nisu ravnodušni prema žrtvama. Kako će se gubici odraziti i u kom stepenu, koliko će trajati njihov uticaj itd. zavisi od uslova u kojima je došlo do njih, veličine (broja) u odnosu na jedinicu, umješnosti u preduzimanju mjera da se umanji negativan uticaj gubitaka, rezultata borbe u kojoj je došlo do gubitaka i narednih borbi itd.

Značajan je i uticaj gubitaka dijela teritorije, a posebno za jedinice čije je ljudstvo sa te teritorije. Razumljiva je ljubav čovjeka prema rodnom kraju, svojoj fabrici, svojim drugovima i poznanicima, briga za porodicu i širu rodbinu. Zato je normalno očekivati izvjesnu depresiju kod ljudi, iz koje onda mogu slijediti negativne posljedice ukoliko se ne bi blagovremeno preduzimale odgovarajuće mjere.

¹⁰ Komunist od 6. aprila 1961. godine.

Efikasnost tih mjera će biti utoliko veća ukoliko se već u mirnodopskom periodu razvije kod ljudi svijest o neophodnosti žrtava i samoprijegor u interesu odbrane zemlje.

Fizičko i psihičko opterećenje se snažno odražava na moral ljudi. Glad, umor, loš smještaj, slaba odjeća itd. negativno djeluju ne samo na fizičke nego i na psihičke mogućnosti ljudi. Pojava psihičke napetosti i razdražljivosti čini čovjeka nestabilnim, kao što ga apatija čini nepokretnim.

Valja imati u vidu da postoje granice čovjekove fizičke i psihičke izdržljivosti. Mada te granice nisu jednake za sve ljude i mada se mogu nevjerojatno daleko pomicati, ipak treba voditi računa o tome da one postoje. Mogu se od ljudi zahtijevati udvostručeni naponi, na primjer, u maršu, ali ne neograničeno, ne često i ne u svim situacijama, jer će se pojaviti bilo fizička, bilo moralna granica iza koje će ljudi popadati od umora ili će se demoralisati ako uvide neopravdanost takvih napora. Zbog toga se postavlja zahtjev da se učini sve što se može za poboljšanje situacije u ovom pogledu i to ljudi moraju da vide, da osjete.

Među faktore koji se ne smeju ispustiti iz vida spada uticaj neprijateljske propagande. Sigurno je da će neprijatelj pokušati da postigne propagandom sve što može. U tom pogledu postoji široko iskustvo, a u nekim armijama već u miru mnogobrojan aparat sa vanrednim tehničkim sredstvima, koji se priprema za djelatnost u ratu. Zato je normalno očekivati intenzivnu i smišljenju neprijateljsku propagandu. Njen efekat će zavisići koliko od moralne otpornosti ljudi, toliko i od adekvatnih protivmjera, kao i objektivnih uslova za dejstvo propagande. Za uspješno suprotstavljanje neprijateljskoj propagandi neophodni su: poznavanje ciljeva i sadržaja metoda i tehnike propagandnih operacija neprijatelja; vjera u vlastite ciljeve i snage za njihovo ostvarenje, kao i dobra i blagovremena obavještenost o situaciji.

Starješini kao faktoru morala pridavan je, a i sada se pridaje, različit značaj — od isticanja ličnosti starješine kao najznačajnijeg faktora morala do nesagledavanja punog značaja njegove uloge. Sve veća složenost savremene organizacije armije i njenih dejstava pojačava ulogu starješine, ali karakter savremenog rata sve više ističe i ulogu borca. Ta prividna suprotnost, u stvari, znači samo povećanje zahtjeva i borcu i starješini. Mi smo u objektivno povoljnom položaju (s obzirom na mjesto čovjeka u našem društvu) da uspješno radimo i razvijamo se u ovom pravcu. Mjesto starješine istaknuto je njegovom dvostrukom ulogom: komandovanjem i ličnim uticajem, s jedne, i organizovanjem i preduzimanjem mjera na jačanju morala, s druge strane.

Dobar starješina osvaja ljude svojim postupcima: umješnošću u komandovanju, znalčkim rukovođenjem, brigom o njima, ličnom hrabrošću i držanjem koje ulijeva povjerenje. Ti momenti se najčešće ističu kad je riječ o starješini (naročito komandantu) kao faktoru morala. Nije, međutim, ništa manje značajan i rad na jačanju morala koji organizuje starješina. Jer, ma koliko starješina svojim neorganizovanim postupcima doprinosio jačanju morala, pomanjkanje smišljenog i neprekidnog rada bi značilo prepuštanje stihiji i raznim slučajnostima. I tada se ne može

predvidjeti kako će jedinica reagovati u mnoštvu obrta, težih situacija i raznih drugih uticaja. Zbog toga je u ocjeni vrijednosti uloge starješine u jačanju morala značajno obuhvatiti oba vida njegovog uticaja.

Iskustvo iz NOR-a ukazuje na vanredan značaj kolektiva u jačanju morala. To iskustvo istovremeno ističe da moralna snaga kolektiva ne leži u propovijedanju moralnih normi, ili samo u tradiciji (koja je imala većeg značaja za širi kolektiv — brigadu, nego za osnovni kolektiv — četvu), već u sadržaju, intenzitetu i metodu rada kolektiva. Jer, kolektivizam borbenih dejstava čini većom međusobnu ovisnost boraca i jedinica, a to povećava ne samo odgovornost svakog čovjeka već i njegovo pravo da traži određen odnos svih prema zadacima kolektiva. Zbog toga je cjelokupan život i rad jedinice bio razmatran i usmjeravan od kolektiva i postupci svakog borca pa i starješine su bili cijenjeni od kolektiva, svaka borba je bila zajednički analizirana u cjelini i u pojedinostima, dužnosti i obaveze pojedinaca su bile svima poznate i od svih cijenjene. Tako sadržajno i tako intenzivno učešće kolektiva u bitnim pitanjima života i rada jedinice dalo je snagu kolektivu.

Mada je mirnodopski život armije drukčiji i traži izvjesne izmjene u učešću kolektiva i rješavanju problema života i rada jedinica i pojedinaca kako po opsegu, tako i po načinu, ipak se ne mogu očekivati znatniji rezultati bez dovoljno sadržajnog rada kolektiva, bez prava i mogućnosti da se rješavanjem određenih problema ispolji snaga kolektiva. Rat bi ponovo potvrdio praksu iz NOR-a ali i u mirnodopskom periodu se moraju tražiti rješenja za ispoljavanje značajne uloge kolektiva u učvršćenju morala.

Navedenim faktorima nisu iscrpljeni svi koji se pojavljuju u miru i ratu. Individualne razlike u shvatanjima, psihičkoj i fizičkoj konstelaciji, stvaraju tu sliku još šarenijom. Zbog svega toga potreban je rad na jačanju morala, neprekidan po trajanju i raznovrstan po sadržaju, u kojem male stvari u nekim situacijama daju krupne rezultate.

Uočljivo je da se mnogi faktori pojavljuju u svim razmatranjima problema morala, a neki čak zauzimaju isto mjesto po značaju koji im se u njima pridaje. Čovjekove potrebe i mogućnosti u okviru materijalnog i društvenog razvoja čovječanstva uslovljavaju izbijanje nekih činilaca u prvi plan. Tako, na primjer, isticanje ciljeva za koje vrijedi ratovati predstavlja nezamenljiv zadatak moralne pripreme u svim zemljama. Razumljivo je da ti ciljevi nemaju jednaku objektivnu vrijednost sa staništa društvenog progressa, ali će njihov udio u jačanju morala zavistiti u prvom redu od toga kako će biti predstavljeni masama i koliko će ih one prihvatiti. I kad gotovo svi priznaju ulogu svijesti u razvijanju moralne snage armije i naroda, onda se razlike ne moraju ni pojavljivati u pridavanju većeg ili manjeg značaja toj svijesti, već se nesumnjivo pojavljuju u sadržajima svijesti, pogotovu u zemljama različitim po društvenom uređenju.

Poznavanje i pravilna ocjena značaja pojedinih faktora, ulaganje izvanrednog truda u rad na jačanju morala, ne znače i siguran uspjeh, jer krajnji efekat zavisi od niza uslova kao što su, na primjer, ljudi — nosioci morala, uslovi u kojima se ispoljava (realizuje) moral itd. Posebno je teško

ocijeniti kako će se ljudi držati kad izbije rat. U tom pogledu mirnodopske ocjene mogu da prevare, mada se zbog toga ne može odustajati od njih, već nastojati da budu približno realne. To je značajno istaći pošto neke spoljne manifestacije u mirnodopskom periodu mogu da prikažu vrijednost morala u krivom svijetlu, bilo pozitivnom ili negativnom. To nameće potrebu pronalaženja pokazatelja koji će posredno ili neposredno omogućiti da se približno realno sagleda pravo stanje.

Rat nosi sa sobom niz izvanrednih teškoća, a svi ljudi nisu jednako spremni da ih podnose. Ma koliko do izbivanja rata izgledalo da su svi jedinstveni i spremni, ipak će početkom ratnih dejstava doći do izvjesnog »splasnjavanja« spremnosti da se izdrži sve ono što rat nosi sa sobom. To će se dešavati i kod nekih ljudi koji su subjektivno zaista mislili da će se bolje držati u ratu.

No, mogućna je i situacija u kojoj se spremnost ljudi za rat povećava njegovim izbivanjem. To je najčešće slučaj kod odbrambenog rata, kad mase, ne želeći ga, prihvataju rat kao jedini izlaz. Tada čak i zemlje sa izrazitim klasnim suprotnostima bivaju ujedinjene »osjećanjem nacionalnog jedinstva, a klasne protivrječnosti za izvjesno vrijeme postaju manje izražene od ideje nacionalne nezavisnosti i suvereniteta.«¹¹

Sve to govori o tome da se odgovori na mnoštvo pitanja iz ove oblasti mogu nalaziti samo svestranim izučavanjem svih problema izgradnje morala u mirnom periodu, kao i onih koji se pojavljuju u ratu. Bez obzira na sve relativnosti i uslovljenosti s kojima moramo računati, više je nego sigurno da će visok moral armije i naroda biti rezultat organizovanog, svrsishodnog, konstantnog i intenzivnog rada, pri čemu povoljnije objektivne okolnosti samo olakšavaju taj rad, ali ga ne isključuju niti umanjuju njegov značaj.

¹¹ *Vojna strategija*, u redakciji maršala Sokolovskog, Moskva, 1962. g. str. 45 (na ruskom).

РАД БРАНИОЧЕВИХ ПРОТИВОКЛОПНИХ ЈЕДИНИЦА

И ВАТРЕНА ПРИПРЕМА НАПАДА

Као последица развоја технике, непрекидно су нарастале снаге и улога ватре у борби. Постепено, ватра постаје један од одлучујућих елемената напада — предуслов његовог успеха. Кратка и снажна ватрена припрема напада не искључује моменат изненађења, а целисходно повезана са покретом по времену и простору уклапа се у јединствени напор свих снага и средстава нападача за сламање браниоцевог отпора. Сачувана жива сила и добитак у времену су за нападача најпозитивнији резултати ватрене припреме.

Ради заштите од нападачеве ватре бранилац је примењивао све растреситије борбене поретке, мењао своје борбене поступке и користио све јаче фортификацијске објекте. Ове мере су само делимично ублажавале ефекте нападачеве ватре, па су тражена таква решења која би браниоцу омогућила да се ватрена припрема потпуно избегне, тј. да је нападач изведе по напуштеним одбрамбеним положајима, у чему се понекад и успевало. Познат је пример једне француске армије која је на Марни и у Шампањи 1918. године напустила прве положаје пре немачке артиљеријске припреме напада. Артиљеријска ватра двеју немачких армија сручила се на испражњене француске положаје док је, после тога, њихова пешадија заустављана испред нетакнутих других положаја браниоца. Поучан је и овај пример из другог светског рата: 1941. године слабије снаге совјетске пешадије и тенкова водиле су тешке одбрамбене борбе за Одесу. Неке од њих су у неколико махова одбијале напад немачке пешадије и тенкова, присиљавајући их да се врате на своје полазне положаје, а затим се повлачиле у заклоне у дубини. Поновном артиљеријском и авијацијском припремом напада Немци су уништавали остављене тенковске макете на истим совјетским положајима. Следеће нападе немачке пешадије и тенкова дочекивале су исте совјетске јединице враћене на раније или незнатно измењене положаје, без већих претходних губитака. У НОР-у када је непријатељ био технички знатно јачи и имао осетно преимућство у артиљерији, наше јединице су у одбрани избегавале положаје на предњим нагибима и обично су поседале гребене. Поред осталих повољних околности које су нам нудили положаји на гребенима (лакше премештање и маневар, нападачу отежано осматрање са земље итд.), губици од артиљеријске ватре су били мањи, пошто су и минимални пребачаји или подбачаји знатно смањивали њен ефекат.

Покушај браниоца да потпуно избегне непријатељску ватрену припрему напада нису представљали усвојену праксу нити тактички

принцип неке армије. Смањивање ефекта ватрених удара претежно је тражено у изради солидних фортификацијских објеката, због уске повезаности нападачеве ватре и покрета. Наиме, одмах иза ватре наступала је нападачева пешадија обично са тенковима, па су бранио-чеве снаге морале излазити из склоништа на ватрену линију и одбијати њихов јуриш у моменту преноса ватре по дубини. С друге стране, гломазан одбрамбени систем, поседнут масом живе силе, није дозвољавао еластичнији маневар без бојазни да не доведе до поре-мећаја у планском извођењу одбране.

Због овога је ватра задржала одлучујући значај у свим напад-ним борбеним дејствима. Снажна ватрена припрема по браниоцу сла-бијих моралних квалитета била је гаранција брзог и дефинитивног сламања његове одбрамбене организације. Само из јединица морално јаког и добро утврђеног браниоца, и поред претрпљених губитака, захваљујући ограниченој разорној моћи класичног наоружања, ожи-вљавала су поједина ватрена гнезда, супротстављала се и успора-вала напад пешадије и тенкова. Јединице су под притиском нападача мењале своје положаје, опет сачекивале напад или су вршиле против-нападе свежим снагама које у дубини нису биле изложене јачем деј-ству нападачеве ватре.

Под притиском нападача, односно због недостатка снага, тех-ничке инфериорности, или неповољних земљишних услова, бранилац је напуштао одбрамбену зону настојећи да то компензира наношењем нападачу већих или мањих губитака и успоравањем темпа његовог наступања за одређени период и до линије на којој ће пружити главни отпор. Међутим, одбрани која рефлектира на виши степен упорности није у суштини дозвољено да предузима обимније реакције покрет-има уназад и дефинитивно губљење одбрамбене основице. Она може да примењује само оне врсте маневра који су одраз њене снаге, а испољавају се у најнужнијим и плански извођеним покретима уна-зад или у страну у оквиру одбрамбене зоне (рејона), ради побољшања услова за даље вођење одбране и предузимања активних дејстава (противнапада, противудара, инфилтрирања, дејстава у нападачевој позадини итд.), или у покретима, опет у оквиру одбрамбене зоне (рејона), усмереним на избегавање нападачеве ватре.

Док су у прошлим ратовима покрети у циљу извођења актив-них дејстава широко примењивани, дотле покрети за избегавање на-падачеве ватре, као што је речено, нису коришћени у пуном обиму. Будући рат изискује озбиљну ревизију у том правцу и стављање много јачег акцента на ову врсту активности у одбрани.

У будућем рату све армије рачунају са повећаним темпом на-ступања (30—35 км, а оклопних јединица 50 и више километара за 24 часа) пре свега полазећи од претпоставке ефикасног искоришћа-вања ватре атомског оружја у ватреној припреми. Употреба оклопних и ваздушно-десантних јединица не даје будућем рату овај пресудно нови квалитет. Оне су масовно употребљаване и у прошлом рату и осетније квалитетне измене њихових особина не треба очекивати, чак ни при већим квантитативним променама. Нови квалитет даје будућим борбеним дејствима атомско оружје које се нарочито користи у ватре-ној припреми напада и којој оно даје најјачи учинак.

Да би под оваквим околностима могао парирати утицај тога новог квалитета у борбеним дејствима нападача, бранилац мора прогледати најцелисходнија решења која треба да му пре свега омогуће: да избегне уништавајуће дејство атомског оружја без напуштања своје одбрамбене зоне, тј. уз обезбеђење одговарајућег степена упорности одбране и да што боље искористи слабости нападача при дејству атомског оружја.

При разматрању захтева да бранилац избегне уништавајуће дејство атомског оружја категорички се намеће проблем избора одбрамбених зона (рејона) и положаја у њиховим границама. Опрема савремених армија обезбеђује им висок темпо наступања на проходном, равничастом и маневарском земљишту и само дуж комуникација на непроходном терену. Хтео или не, за смањење темпа нападачевог наступања бранилац мора тежиштима својих одбрамбених зона захватити комуникације и на њима водити одлучујућу борбу. Проблем одбране, значи, лежи у одбрани комуникацијских праваца. Ако би бранилац успео да спречи продор нападача дуж комуникација, присилио би га да ратује на земљишту непроходном за његова техничка средства, где би он губио своја преимућства, однос у снагама на земљи сводио би се, углавном, на бројни однос људства, а брзина наступања спадала би на темпо пешадијске борбе.

Одбрана комуникацијских праваца се у ранијим ратовима везивала за одбрану најјачих положаја по њиховој дубини за које су вођене одлучујуће борбе. Због најповољније конфигурације земљишта и услова које су нудили за организацију одбране и ватреног система, ови су положаји експлоатисани у многим ратовима и могу се сматрати „класичним“, а на нашем тлу су познати свим армијама које су кроз историју вршиле агресију преко наше територије. Вероватно је да ће и будући агресор, проценом ситуације, а и по инерцији претходних ратова, очекивати на њима најјаче снаге и тамо усмерити своја дејства. Раније, за неутралисање снага које су их браниле нападач је усмеравао ватрено дејство артиљерије, касније артиљерије и авијације, а у будућем рату он ће вероватно на њих усмерити и најјаче атомско дејство.

Да ли у периоду коме атомско наоружање даје основни печат ови положаји могу задржати свој досадашњи значај?

Ни најјачи фортификацијски објекти и утврђене линије нису могли издржати под дејством класичног, а још мање ће то моћи под дејством атомског оружја. Познати и најјачи положаји, ако уопште буду поседнути, биће тучени најјачом атомском ватром. Пружати на њима главни отпор не би увек било целисходно. У избору места и положаја за пружање главног отпора у оквиру једне шире замисли мора се посебно место дати сагледавању могућности за избегавање атомских удара.

Мање истакнути, па према томе и мање познати одбрамбени положаји, са нешто неповољнијим условима за осматрање, организовање ватреног система, величини брисаног домета и број утврђења на њима, због мање вероватноће да ће за њих нападач унапред припремити атомске ударе и по инерцији теже се одлучити за јачу атомску припрему, пружаће повољније услове за упорнију и трајнију одбрану.

Одбрана на овим мање истакнутим положајима пружа више могућности да се оствари изненађење и да дође до блиских сукоба и изломљених фронтова, чиме се нападачу отежава могућност да употреби атомско оружје због недовољне безбедности властитих јединица.

Но, не мислимо да би одбрану „класичних“ положаја требало потпуно занемарити. Као природне препреке на правцу наступања главних нападачевих снага, треба их искористити за заустављање напада оклопних јединица и присиљавање нападачевих снага на борбу пешке, тј. борбу са смањеним борбеним способностима. За ову врху браниоцу нису потребне јаке пешадијске снаге. На најужим деловима ових праваца тај задатак могу успешно обавити пешадијска оруђа јаче ватрене моћи и разноврсна оруђа противоклопне артиљерије, у овом случају постављена у малобројним али солидније изграђеним фортификацијским објектима, са најнужнијим бројем послуге, уз што обимнија инжињеријска рушења и запречавања. Планским маневром у ширем или ужем рејону, омогућеним растреситим распоредом, како ће то бити касније изнето, могу се њихови губици од атомских експлозија свести на најмању меру. Основне снаге намењене за извођење одбране или за активна дејства пре или у моменту преласка нападача у борбу пешке биле би распоређене по дубини правца, испред и позади „класичних“ положаја у рејонима где је мања вероватноћа да ће нападач употребити атомско оружје.

Поред избегавања атомских удара целисходним избором одговарајућих положаја, чему увек треба да тежи, бранилац мора да користи и све могућности које му пружају особености поступака нападача везаних за експлоатацију његових атомских удара. Рекли смо да су у ранијим патовима ватра и покрет били најуже повезани и тиме условљавали непокретљивост, управо неку врсту статичности одбране. Подршка напада атомским оружјем мења тај однос између ватре и покрета. За рачун ефикасности атомског оружја нападач се мора одрећи најуже повезаности ватре и покрета: снаге за експлоатацију учинка атомске експлозије неће моћи, као раније, да непосредно следе ватру, јер би и саме могле бити изложене њеном непосредном или јачем накнадном дејству. Појављиваће се краћи или дужи временски размак од атомског удара до јуриша оклопних или моторизованих снага.

Треба имати у виду поступке нападача срачунате на то да се избегну негативне последице овог прекида. Ако он наноси атомске ударе по већој дубини одбране, мање је или више дезорганизује пре наилаaska својих снага. Али то не представља излаз из ове ситуације, јер бранилац може да консолидује одбрану погођених положаја у периоду док нападач пробија прве положаје уз подршку класичног наоружања, а то може и дуже да траје. Ако пак жели да избегне тај период обилажењем контаминираних просторије, нападач мора претходно прегруписати своје снаге и губити више времена око савлађивања отпора на том обилазном правцу него што би га потрошио сачекивањем опадања радијације до граница које дозвољавају њену експлоатацију. Постоји могућност савлађивања контаминираних зоне употребом ваздушних десаната, што ће се сигурно и примењивати, али ипак ређе него оклопне снаге. Главни начин експлоатације атом-

ских удара биће убацивање оклопних јединица у створену брешу, јер су оне најмање осетљиве на радиоактивно зрачење. Али ни у том случају овај прекид неће бити сасвим избегнут. Онај кратки период, бројан минутима и секундима, који је раније нападачу био неопходан да би прешао зону сигурности од 200 до 400 метара после припреме напада класичним наоружањем и који је бранилац користио за излазак из склоништа на ватрену линију, неизбежно се продужава. Трајање дуже, односно онолико колико је потребно за савлађивање нове зоне сигурности различите за разне величине употребљеног оружја (од 1,5 до 20 КТ) и разне ситуације, но у сваком случају знатно веће од оне која је била рачуната на избегавање губитака од класичног наоружања.

При примени новог наоружања које намеће повећање зоне сигурности за нападачеве јединице, а тиме и дужи прекид између ватрене припреме и јуриша, сачекивање напада на положајима и начин дејства браниоца који је диктирало класично наоружање, није тактички оправдано. Задржавање раније поменуте статичне одбране могло би довести до њеног разбијања а да нападач не уложи посебан труд и не претрпи веће губитке у живој сили, техници и времену.

Ово широко питање је значајно за поступке браниоца у целини и за рад јединица свих родова војске. Оно је од посебног интереса за рад противоклопних јединица и то пре свега у погледу избора места за организовање противоклопних рејона и поступака за избегавање атомских удара.

Пресудан значај за живавост противоклопне одбране има избегавање непосредног атомског удара од стране противоклопних јединица. Од тога зависи да ли ће противоклопне јединице под што повољнијим условима, тј. са што мање губитака, сачекати нападачеве оклопне јединице упућене после атомске експлозије и успети да зауставе њихов продор. Зато се, без обзира на место противоклопне јединице у одбрамбеној зони и вероватноћу употребе атомског оружја по њеном борбеном распореду, приликом процене нападачевих борбених могућности морају разматрати: величина зоне сигурности за нападачеве јединице при употреби атомског оружја по браниоцима положајима, време које је потребно нападачу да оклопним јединицама савлада већи део те зоне, тј. до линије предвиђене за отварање ватре браниоцима противоклопних оруђа и могућна места нападачевих атомских експлозија (нулте тачке) у односу на фронт и дубину браниоцима противоклопног рејона.

Док је у ранијим условима величина зоне сигурности била одређена за све врсте артиљеријског наоружања, у условима употребе атомског оружја она ће вероватно бити врло променљива. При томе ће најутичајнији фактор, свакако, бити јачина атомског пројектила, која може имати врло широк дијапазон, а треба узети у обзир и друге утицаје који се могу позитивно или негативно одразити на употребу нападачевих јединица, као што су: висина експлозије, величина растурања при употреби атомских пројектила, правац ветра и други атмосферски услови, ефекти атомске експлозије, јачина накнадне радијације итд. Зато и старешина противоклопне јединице мора да процени

све ове околности и да, према ранијим искуствима, а узимајући у обзир величину противоклопног рејона као атомског циља и његов значај за нападача, дође до оријентирних закључака у погледу могућности, јачине, броја и начина употребе нападачевих атомских пројектила по распореду своје јединице.

На основу тих елемената може се претпоставити колика би била зона сигурности за нападачеве оклопне јединице и где би се на земљишту протезала њена даља граница у односу на сваку групу оруђа или јединицу у противоклопном рејону. Атомски удари се могу очекивати све до наиласка нападачевих оклопних јединица на ове линије и према њиховом простирању треба предузимати одговарајуће заштитне мере. Прелазак макар и мањих нападачевих оклопних делова преко ове границе, у случају правилне процене, био би поуздан знак да атомско оружје неће бити употребљено по одговарајућем делу противоклопног рејона. То би истовремено био и сигнал за предузимање противмера, тј. стављање целе јединице или појединих њених делова у стање пуне борбене готовости и сачекивање напада на унапред припремљеним положајима.

Да бисмо дошли до потребних података, претпоставићемо да су у једном конкретном случају све околности наговештавале да ће величина зоне сигурности за нападачеве оклопне јединице бити 2 км. Мања зона сигурности дошла би у обзир само при употреби пројектила најмање снаге. Пошто на дужину времена потребног за савлађивање те зоне утичу њена величина и брзина кретања нападачевих оклопних јединица, то ће оне, под претпоставком да се крећу брзином од 15 км/час, савладати ову зону за 8 минута. Али оруђа противоклопне јединице не могу за своје потребе користити ово пуно време, те морају бити на својим местима толико раније колико износи време потребно тенковима за савлађивање брисаног простора у коме она морају дејствовати. Ако узмемо да брисани простор за противоклопна оруђа износи 500 м, онда би оруђима противоклопне артиљерије, од момента када нападачеве јединице пређу границу зоне сигурности, стајало на располагању за посадање положаја и припрему за дејство свега 6 минута.

У овом примеру, тих 6 минута команда противоклопне јединице може да користи за предузимање одређених поступака усмерених на избегавање атомског удара. Ово време је значајно и за одређивање границе на коју се могу удаљити противоклопна оруђа од ватрених положаја. При истој брзини кретања оруђа, тј. 15 км/час, ово удаљавање не би смело бити веће од 1,5 км — колико оруђе може прећи за 6 минута, јер би се, у случају атомског дејства, противоклопно оруђе затекло ван заклона, па би могло бити оштећено или уништено.

Као што се види, ово време које противоклопној јединици стоји на располагању од великог је значаја за избегавање атомског удара, те треба настојати да се оно повећа, што се може постићи: успоравањем покрета нападачевих оклопних јединица постављањем вештачких препрека у зони сигурности; избором ватрених положаја противоклопних јединица позади погодних природних препрека, за чије је савлађивање тенковима потребно краће или дуже време; предузи-

мањем мера које убрзавају покрет противоклопне јединице и њену припрему за дејство (благовремен избор и уређење прилаза, припреме положаја и заклона за оруђа и људство итд.).

Захваљујући овом времену, противоклопне јединице неће бити принуђене да дуго чекају напад на ватреним положајима са којих ће водити борбу и да ту буду непрекидно изложене дејству и могућном уништењу нападачевим атомским оружјем. За њих ће бити целисходније да приме борбу и под неповољним околностима за дејство, уколико ове буду створене употребом атомског оружја по предвиђеним рејонима, него да буду уништене пре борбе у рејонима који су нудили најповољније услове за дејство. Основно је, значи, да противоклопне јединице буду по водовима или батеријама на припремљеним, а по нужди и на промењеним положајима, у моменту када тенкови буду улазили у њихов брисани простор. До тог момента оклопна јединица може да има распоред у више варијанти:

Прва, да комплетна противоклопна јединица, осим извиђача који би били на погодним тачкама и пратили кретање непријатеља, буде удаљена од ватрених положаја и смештена у одговарајућа склоништа. Ова варијанта, која је иначе најповољнија, долази у обзир када се располаже добрим прилазима за излазак оруђа на ватрене положаје. Она омогућује коришћење и других ватрених положаја, уколико они припремљени за прво поседање буду уништени или јаче контаминирани.

Друга, да само оруђа која су мање осетљива на атомско дејство буду постављена на ватреним положајима, а да се људство, муниција и инструменти склоне у заклоне удаљене од ватрених положаја. Ова варијанта, која пружа довољну безбедност људству и омогућава лакше поседање ватрених положаја и брже отварање ватре, има и недостатака, од којих је најважнији тај да у случају атомског дејства по ватреном положају може доћи до принудног одвајања људства од материјала и контаминирања просторије до степена који људству не дозвољава приступ к оруђима.

Трећа, да материјал и људство које је неопходно за послуживање оруђа буду на ватреним положајима, а остатак људства да се задржи у склоништима изван ватреног положаја. Ова варијанта обезбеђује највиши степен борбене готовости противоклопне јединице, али је повезана са извесним ризиком, јер је већи део јединица изложен атомском дејству. Зато би се могла применити у случају када нема добрих прилаза до изабраних ватрених положаја и при врло повољним условима за кретање нападачевих оклопних јединица у зони сигурности.

Која ће од ових или других варијанти распореда противоклопне јединице бити примењена зависиће од конкретне ситуације. Али у сваком случају у обзир може доћи само она варијанта која омогућава успешно извршење задатка, тј. која обезбеђује да се противоклопна јединица припреми и правовремено отвори ватру на нападачеве тенкове.

Тешко је унапред утврдити да ли ће нападач усмерити дејство свога атомског оружја на предњи, централни или позадњи део про-

тивоклопног рејона и да ли ће атомски удар употребити тек при наиласку својих првих оклопних делова на ватру из противоклопних рејона или ће то учинити много раније. Но, са сигурношћу се може тврдити да ће нападач по целој дубини туђи противоклопни рејон који би представљао озбиљну препреку на правцу дејства његових оклопних јединица — ако би за ову сврху располагао већим бројем пројектила.

Поставља се питање: у ком правцу би, у односу на ватрене положаје, било најцелисходније удаљити комплетне противоклопне јединице или њихове делове ради избегавања атомских удара. Очигледно је да се то неће моћи чинити напред, јер би оне лако могле бити откривене и потпасти под дејство нападачевих оклопних јединица пре него што се припреме за борбу и поседну ватрене положаје. Исто тако, било би нецелисходно склањати их назад, јер би нападач са 2—3 атомска пројектила, макар и мање снаге, могао покрити цео противоклопни рејон дубине 8—10 км, па би и у том случају противоклопне јединице могле бити уништене пре ступања у дејство. Поред тога, места склоништа постављених назад поклапала би се са следећим ватреним положајима по дубини, по којима се може са великом вероватноћом очекивати атомско дејство нападача. Зато изгледа да је најцелисходније бирати склоништа за избегавање атомских удара у једну и другу бочну страну, првенствено ону која нуди повољније прилазе ватреним положајима. Поред избегавања поменутих слабости, овим би се постигло проширивање зоне која би морала бити тучена, ако би нападач покушао да уништи делове противоклопне јединице пре њиховог покрета ка ватреним положајима. На пример, ако би нападач за уништење противоклопног рејона дубине 8 км морао употребити два пројектила, он би у случају склањања јединица у бочна склоништа, за исту сврху морао употребити 4—6 пројектила — што би могло довести у питање рентабилност његовог подухвата.

За сва ова разматрања везано је и питање избора противоклопног рејона. Експлоатацију учинка атомских удара, као што је већ наглашено, вршиће оклопне јединице. За живавост одбране је од битног утицаја у каквим условима ће се одигравати судар тих оклопних снага нападача и противоклопне одбране браниоца, посебно његових противоклопних јединица.

Постоји мишљење да су противоклопне јединице средство противоклопне борбе пре свега у равници или на пољима и висоравнима брдског и планинског земљишта. Разлози су у томе што је на равном земљишту маневар ових јединица олакшан, оне се могу развити за борбу по фронту и истовремено дејствовати са више оруђа на већим даљинама, пошто им то брисани простор омогућује. Понекад, уколико оклопне снаге нападача бројно не прелазе снагу браниоачеве противоклопне јединице, ови разлози могу бити и оправдани.

Међутим, најчешће ће бити случај да је противоклопна јединица бројно слабија и да ће, заједно са осталим средствима противоклопне борбе, морати да се супротстави надмоћнијим тенковским снагама нападача. Поред тога, што није ствар за дискусију, оклоп самохотке је слабији од тенковског, док су противоклопни топови и мање покретљиви у борби. Из овога и проистиче потреба да се упо-

требљавају сачекивањем и да избегавају, када год је то могуће, отворене фронталне сударе са нападачевим тенковима.

Поред начина вођења борбе, овакве борбене особине против-оклопних јединица условљавају и избор места њихове употребе. Избором погодног земљишта може се успешно елиминисати део њихових слабости у односу на тенкове.

Узмимо један комуникацијски правац, подесан за употребу оклопних јединица, са местимичним већим или мањим проширењима, међусобно раздвојеним суженим деловима или теснацима који принуђују тенкове на кретање у колонама или са минималним развојем и ширењем поред комуникације. Где на овом правцу, иначе доста карактеристичном за нашу земљу, треба изабрати место за организовање противоклопног рејона и где распоредити противоклопна оруђа?

Постоје три могућности:

а) Да се ширим распоредом поседне прелаз из равничастог дела у сужени део правца или улаз у теснац и да се користе сви они повољни услови за рад противоклопне јединице које нуди равничасто земљиште.

Ови положаји имају и својих недостатака, нарочито ако буду откривени пре наиласка нападачевих оклопних јединица. Равничаста предтерен омогућава тенковима напад развијеним борбеним поретком, па се тако развијени тенкови тада постављају у готово равноправан положај са противоклопном јединицом која брани ове положаје. Са предностима које његовим тенковима пружају оклоп и борбена покретљивост, нападач са сигурношћу може рачунати на успех. У оваквим околностима, само оруђа заштићена објектима сталне фортификације могу оклопним јединицама нападача пружити озбиљнији отпор.

б) Поседање излаза из теснаца или суженог дела правца има извесне предности над првим случајем. Ове положаје тенкови не могу нападати развијеним борбеним поретком, већ појединачно или у мањим групама које се крећу на челу колона, којима се може супротставити и бројно слабија противоклопна јединица. Међутим, маневар противоклопне јединице по дубини противоклопног рејона је отежан, јер се мора изводити по равном и проходном земљишту, тј. треба прихватити борбу и водити даља дејства под врло неповољним околностима.

ц) Да би у пуној мери искористила погодности земљишта, противоклопна јединица треба да сачекује нападачеве тенкове и да води борбу тамо где се они не могу развити, где се морају пробијати колонама, тј. где њихова ватра и удар не могу доћи до пуног изражаја. Те услове пружа одбрана у теснацима или суженим деловима правца, где и слабије противоклопне јединице, смишљеним распоредом и целисходним тактичким поступцима, могу успешно да се боре и против јачих тенковских снага нападача.

При томе је пожељно да противоклопна јединица буде тако распоређена да може водити упорну борбу по целој дубини противоклопног рејона, користећи све врсте препрека за успоравање и зау-

стављање продора оклопних јединица, или да пропуштањем мањих предњих делова увлачи јаче колоне у дубину противоклопног рејона, где их је могућно одсећи и уништити изненадним отварањем снажне бочне ватре. Тако ће се у сваком случају нападач принудити да непрекидно ломи узастопне отпоре браниоца, због чега ће морати често да понавља ватрену припрему, по потреби и атомску, по новим жариштима отпора, тј. да ватром крчи пут за даље продирање својих снага у условима блиске борбе, или да пређе на борбу пешке и заобилазним маневром по тешко проходном земљишту омогућава оклопним јединицама да продиру дуж комуникације. На тај начин би браниочева противоклопна јединица извршила свој задатак, јер би нанела нападачу осетне губитке и смањила темпо његовог продирања.

Тактика тражи идеалне околности, али земљиште их ретко пружа. И овој задњој варијанти могу се учинити замерке: ако је правац узак и може се већим рушењима запречити, шта ће онда тамо противоклопна јединица? Ако је тенковима отежан маневар на уском делу правца, отежан је и противоклопној јединици итд.

То је све тачно, али је сигурно и то да се ни сваки уски правац не може рушењем запречити, нити без ватре спречити рашчишћавање препрека и да је за браниоца умртвљавање маневра нападачевих тенкова овде одлучујући и значајнији чинилац од ограничавања маневра своје противоклопне јединице.

Разумљиво, као ни у многим другим питањима, искључивост ни овде не би била добра. Уколико је оправдан захтев да се уски део правца обавезно поседне по дубини, није оправдано потпуно занемаривање повољних услова на улазу и излазу из теснаца, односно сужених делова комуникацијског правца.

OBIM I REZULTATI ATOMSKIH PROBA

Polovinom jula 1962. godine navršilo se 17 godina od kada je isprobana prva nuklearna bomba na poligonu Alamogordo u Nju Meksiku, SAD. Ona je imala jačinu približno 20 KT, a danas već postoje atomska borbeno sredstva (ABS)¹ koja su, uz skoro iste ili manje dimenzije, sa istom ili čak manjom količinom fisionog materijala, jača za hiljadu i više puta. Stoga se s pravom može reći da u tako relativno kratkom periodu ni jedno savremeno sredstvo za masovno uništavanje nije toliko evoluiralo kao što je slučaj sa ABS. Međutim, to još nije i konačna moć tih sredstava. Zbog nezapamćene trke u naoružavanju, ABS se i dalje usavršavaju i gomilaju, pri čemu atomske probe predstavljaju izvanredno važnu komponentu.

RAZVOJ ATOMSKIH BORBENIH SREDSTAVA

Koliko god je četvorogodišnji monopol SAD nad ABS odražavao njihovu vojnu moć, toliko je on, po američkom priznanju,² predstavljao i njihovu slabost. Ta dijametralno suprotna konstatacija zasnovana na nedovoljnoj američkoj aktivnosti da se pomenuti period bolje iskoristi za dalji razvoj nuklearnog oružja i brži prelaz na viši stepen — termonuklearno oružje. Prva sovjetska proba nuklearnog oružja, 1949. godine,³ okončala je američki monopol. Time je otvoren put u novu etapu, etapu tzv. ravnoteže atomskih snaga. Dotle zaneseni atomskim primatom, tek tada su najodgovorniji američki krugovi počeli da shvataju prave posledice monopola i da ozbiljnije razmišljaju o merama koje treba preduzeti za pariranje situacije u kojoj su se našli. Početkom 1950. Amerikanci su, slično kao u toku drugog svetskog rata, kada su pripremali proizvodnju nuklearne bombe, pokrenuli sve nacionalne snage za istraživanje i razvoj termonuklearne bombe.

Odnos između atomskih sila na polju razvoja ABS najbolje se vidi iz ovih podataka.

Amerikanci su izvršili prvu probu nuklearnom bombom jula 1945. godine, a termonuklearnom novembra 1952,⁴ tj. posle punih 7 godina.

Prva sovjetska nuklearna proba izvršena je avgusta 1949. godine, a termonuklearna avgusta 1953, tj. posle svega 4 godine, i to bombom koju je avion mogao prenositi, dok je prva američka termonuklearna bomba koju je avion mogao prenositi isprobana tek marta 1956. godine.

¹ Pod pojmom atomska borbeno sredstva (ABS) podrazumevaju se i nuklearna i termonuklearna oružja.

² U više navrata to su izjavili bivši predsednici SAD Truman i Ajzenhauer, dr Edvar Teler — »otac američke hidrogenske bombe« i drugi.

³ Izgleda da su SAD računale da SSSR prvo nuklearno oružje može realizovati najranije 1952. a najkasnije 1955. godine.

⁴ Računa se da je ta bomba, isprobana u operaciji »Ivy«, imala jačinu oko 3 do 5 MT i da je težila oko 65 tona. Na mestu eksplozije nastalo je udubljenje u obliku levka duboko 51 m, prečnika 1,5 km. Tom prilikom je tzv. atomska pečurka ponela u više slojeve atmosfere oko 50 miliona tona zemlje. Prečnik pečurke je iznosio oko 5 km.

Prva britanska nuklearna proba izvršena je oktobra 1952. godine, a termonuklearna novembra 1956, tj. svega posle 4 godine.

Kasnije se taj proces ravnomernije razvijao, s tim što se SSSR više orijentisao na probe, a verovatno i na proizvodnju ABS velike jačine (do 50 i više MT), a Zapad je ostao u okvirima do 30 MT.

Prema intenzitetu proba i rezultatima koji su pri tom postignuti, ističe se nekoliko karakterističnih perioda koji svaki za sebe predstavlja jednu celinu.

Prvi period obuhvata vreme od 16. jula 1945. do 3. novembra 1958. godine, tj. do početka moratorijuma. To je najznačajniji period razvoja i usavršavanja ABS, jer su atomske probe koje su tada izvršene dobrim delom omogućile:

da se razvije i ispita niz raznovrsnih tipova ABS i sredstava za njihovo prenošenje do cilja i da se među njima odaberu ona koja su najpogodnija za primenu u eventualnom ratu;

formiranje prvih samostalnih projektilsko-atomskih jedinica namenjenih za vatrenu podršku vojnih formacija raznih stepena ili za samostalno dejstvo;

razvoj i ispitivanje niza najsavremenijih uređaja, sredstava i opreme za detekciju, identifikaciju, pojedinačnu i kolektivnu zaštitu i dekontaminaciju;

proveru uticaja pojedinih dejstava ABS na konvencionalno naoružanje, sredstva i opremu, na žive organizme, vodu, artikle ishrane, objekte fortifikacije i dr;

izvođenje raznih vežbi uz učešće jedinica svih vidova, rodova i službi oružanih snaga i civilne zaštite u uslovima stvarne primene ABS;

proveru uticaja dejstva ABS na sva materijalna dobra potrebna čoveku za svakidašnji život — u gradu i selu, na moru, u skloništu i na drugim mestima;

prikupljanje podataka sa probnih poligona o ukupnom dejstvu ABS raznih jačina, koji su kasnije korišćeni za teorijska predviđanja, na osnovu kojih su izvedeni zaključci o dejstvu pojedinog tipa ABS.

Atomske sile su u ovom periodu izvršile oko 270 proba, od kojih je svaka po nečemu bila specifična. Posebno su karakteristične tzv. probe sa specijalnom namenom. To su neke od proba koje su vršene za pojedine vidove i rodove oružanih snaga, za potrebe civilne zaštite, za ispitivanje korišćenja nuklearne energije u »miroljubive svrhe« i sl. Na primer, SAD su izvršile nekoliko atomskih proba isključivo za potrebe RM⁵ i RV. Prilikom proba za potrebe inžinjerije podvrgnuti su ispitivanju svi standardni objekti fortifikacije, razni tipovi protivpešadijskih i protivoklopnih mina, pontonirska sredstva i druga inžinjerijska tehnika i oprema. Jedna od tih

⁵ Dve nuklearne probe, izvršene 1. i 25. jula 1946. godine u području ostrva Bikini, i danas predstavljaju najbogatije iskustvo za američku RM. Tom prilikom nuklearnom dejstvu izloženo je preko 70 raznih krupnih plovnih objekata, među kojima i bojni brod »Neveda« kao glavna meta. Na njima je raspoređeno mnogo raznovrsnog naoružanja i vojne opreme i preko 5 000 živih organizama. Radi postizanja što tačnijeg merenja stepena oštećenja, koncentracija brodova bila je mnogo veća nego što bi bilo normalno u borbenim uslovima. Čitava ta »flota« podvrgnuta je vazdušnoj a zatim podvodnoj nuklearnoj eksploziji.

Prema podacima američkog pisca i atomskog stručnjaka S. Gledstona, na tim probama bilo je u radu preko 30 000 raznih instrumenata za merenje pojedinih efekata dejstva, od kojih oko 25 000 samo radioloških. Pored ostalih, naročito korisne informacije dobile su kompanije za brodogradnju. Dobijeni rezultati kasnije su proveravani na više sličnih proba.

proba trebalo je da pokaže da li je i u kojim uslovima celishodno stvoriti dugotrajnije prepreke na putevima i tesnacima i da se ustanove potrebe u vremenu, ljudstvu i tehnici da bi se takva prepreka savladala.

U maju 1953. godine prvi put je isproban američki atomski top kalibra 280 mm. Pošto nije pokazao očekivane rezultate, 6 godina kasnije povučen je iz upotrebe.

U zajedničkoj vežbi oklopnih snaga, jedinica veze i pripadnika civilne zaštite, kao nosilaca specijalnog zadatka, u maju 1955. izvršena je proba nuklearne bombe jačine 35 — 40 KT. Za tu vežbu je izgrađen kompletna grad evropskog tipa, čija je izgradnja koštala nekoliko miliona dolara. U gradu su izgrađene industrijska, stambena i poslovna četvrt sa potpuno razvijenom PTT, električnom, vodovodnom i kanalizacionom mrežom, razvijenim industrijskim postrojenjima i skloništima, nameštenim stanovima i uređenim prodavnicama, a umesto stanovnika raspoređene su lutke, živi majmuni, psi i pacovi. U momentu eksplozije (visina oko 150 m), tenkovi tipa »paton M-48« nalazili su se u očekujućem rejonu 2,5 do 5 km udaljenom od centra eksplozije, a ekipe civilne zaštite na daljini od oko 11 km. Ubrzo posle eksplozije tenkovi su »prodrli« u grad obilazeći nultu tačku za oko 1,5 km i nisu pretrpeli nikakva oštećenja. Radio-predajnici, stacionarne i pokretne radio-stanice, ostala oprema i sredstva veze bili su daleko od centra eksplozije 1,5 do 3,5 km. Iako su eksplozijom najviše oštećena vozila u kojima su se ta sredstva nalazila, u izveštaju Komisije za atomsku energiju SAD navodi se da su skoro sva izložena sredstva bila sposobna za rad ili su osposobljena u roku od 15 do 20 minuta posle eksplozije.

Prvi put su toj vežbi u većem broju prisustvovali predstavnici svih zemalja — članica NATO (preko 40 ljudi). Na rezultatima te vežbe postavljani su temelji za rad službe civilne zaštite u atomskim uslovima u mnogim zapadnim zemljama, naročito u SAD.

Jednom probom za potrebe civilne zaštite, 1957. godine, ispitano je nekoliko savremenih tipova skloništa za zaštitu od dejstva ABH sredstava, među kojima je bilo više tipova zapadnonemačke i francuske proizvodnje. Rezultati su premašili sva pozitivna očekivanja, pa su Nemci odmah otpočeli serijsku proizvodnju takvih skloništa. U skoro svim gradovima Zapadne Nemačke, većim od 20 000 stanovnika, izgrađena su takva skloništa za potrebe civilne zaštite, industrije, administracije i oružanih snaga.

Iste godine pojavila se dubinska nuklearna bomba, namenjena za borbu protiv podmornica, sa kojom je prva proba izvršena septembra 1957. na dubini između 250 i 600 m.

U organizaciji izvođenja atomskih proba Britanci su, sa manjim izmenama, sledili američku praksu.

Iako nisu dostupni detaljniji podaci o rezultatima proba koje je vršio SSSR u tom periodu, ipak se na osnovu razrađenih mera i osvojenih sredstava na tom planu, može pretpostaviti da su i Sovjeti išli sličnim putem kao i na Zapadu, sem što je kod njih tempo razvoja ABS, a naročito projektilske tehnike,⁶ bio mnogo brži. To unekoliko potvrđuje proba koja je

⁶ Zbog jednoobraznosti, u članku smo se opredelili za termin »projektil«. Pod pojmom »sistem« podrazumeva se uređaj za lansiranje, projektil i atomska bojna glava zajedno

u SSSR-u izvršena 22. novembra 1955. godine. Prema jednom sovjetskom saopštenju, tog dana je iz šireg rejona Omska lansiran višestepeni projektil sa termonuklearnom bojevom glavom jačine nekoliko MT. Prešavši razdaljinu od preko 4 000 km, bomba je eksplodirala u oblasti Nove Zemlje, na visini od oko 45 do 50 km. Ta proba je pokazala ne samo pojavu projektila velikog dometa na eksperimentalnim atomskim poligonima, nego i njihovu proveru u praksi sa termonuklearnom bojevom glavom, i to na velikoj visini. Međutim, Amerikanci su, izgleda, tek 1958. godine isprobali jedan sistem projektila »Redston«. Zato je ovaj period karakterističan i po tome što su zapadne sile obratile više pažnje povećanju zaliha i razvoju velikog broja tipova ABS, zadovoljavajući se avijacijom sa ljudskom posadom i nekim tipovima projektila manjeg i srednjeg dometa za njihov prenos.

Atomske sile su u tom periodu izvršile sledeći broj proba:

Vrsta oružja	D r ž a v e			Ukupno
	SAD	SSSR	Velika Britanija	
Nuklearno	143	56	17	216
Termonuklearno	27	18	9	54
S v e g a	170	74	26	270

Pošto nema podataka da su atomske probe vršene 1947. i 1950. godine i pod uslovom da se navedeni broj proba prihvati kao tačan, proizlazi da je u tom periodu na svakih 15 dana izvršena po jedna atomska proba.

Drugi period obuhvata vreme od 3. novembra 1958. do 1. septembra 1961. godine (trajanje moratorijuma). Ovaj period karakteriše: pojava četvrte atomske sile — Francuske, za koju nije važio uspostavljeni moratorijum, pa je u tom periodu izvršila 4 nuklearne probe oružjima vlastite proizvodnje;⁷ održanje trojnih pregovora (SAD, SSSR i Velike Britanije) u Ženevi o zabrani proba ABS; intenzivan rad na analizama i obradi podataka dobijenih serijama proba koje su izvršene pre uspostavljanja moratorijuma i na toj bazi dalje usavršavanje ABS, sredstava za njihovo lansiranje i uređaja za otkrivanje atomskih proba i pripremanje poligona i drugih elemenata potrebnih za buduće probe.

U međusobnim optužbama atomskih sila o jednostranom prekidu moratorijuma 1961. godine objavljeno je dosta podataka na osnovu kojih bi se moglo pretpostaviti da su obe strane za vreme moratorijuma vršile tajne probe. Pošto tada još nisu postojala usavršena i precizna sredstva za otkrivanje atomskih proba, naročito podzemnih, sasvim je verovatno da su podzemne probe vršene i za vreme moratorijuma.

Treći period traje od 1. septembra 1961 (prekid moratorijuma) do 20. oktobra 1962. godine. Ovaj period karakteriše sledeća aktivnost na polju atomskih proba:

SSSR je 1. septembra 1961. godine prekršio moratorijum i do januara 1962. izvršio preko 30 proba;

⁷ Prva atomska proba izvršena je februara 1960. godine na poligonu Regan, u Sahari. Za njom su iste godine sledile još dve, a u aprilu 1961. četvrta proba, i to sve oružjima kilotonskog reda.

početkom septembra 1961. SAD su donele odluku o obnavljanju proba nakon prekida od 1958. godine. 15. septembra izvršile su prvu, a do aprila 1962. godine oko 30 podzemnih proba;

Velika Britanija je, uz američku saglasnost, u Nevadi vršila podzemne probe sa ABS vlastite proizvodnje;

na XVI zasjedanju Generalne skupštine OUN ispoljena je, pored propagandne, vrlo konstruktivna aktivnost u cilju zabrane atomskih proba; krajem januara 1962. godine prekinuti su tripartitni ženevski pregovori o zabrani proba ABS posle 353 održane sednice;

SAD su, uporedo sa izvođenjem podzemnih proba, 25. aprila otpočele novu seriju proba ABS u atmosferi i na velikim visinama;

Francuska je, kao i ranije, nezavisno od ostalih atomskih sila vršila probe nuklearnim oružjima vlastite proizvodnje;

SSSR je, kao odgovor na američke probe, počeo 5. avgusta novu seriju proba ABS;

predstavnici Zapada, Istoka i neangažovanih zemalja vodili su u Ženevi razgovore o razoružanju i zabrani proba ABS;

XVII zasjedanje Generalne skupštine OUN odvijalo se u znaku isticanja zabrane atomskih proba, pa je dato nekoliko pozitivnih predloga, među kojima je najznačajniji predlog 30 neangažovanih zemalja za hitnu obustavu proba itd.

U tom periodu izvršen je sledeći broj proba:

Vrsta oružja	D r ž a v a				Ukupno
	SAD	SSSR	Velika Britanija	Francuska	
Nuklearno	68	14	1	2	85
Termonuklearno	18	36	—	—	54
S v e g a	86	50	1	2	139

Broj proba izvršenih posle prekida moratorijuma za nešto više od godinu dana predstavlja skoro trećinu svih proba. Međutim, energija oslobođena u tim probama znatno je veća od energije oslobođene u atomskim probama za svih 16 prethodnih godina.

Broj atomskih proba izvršenih od 16. jula 1945. do 20. oktobra 1962. godine, uključujući i dve bombe bačene na Japan, iznosi:

Vrsta oružja	D r ž a v a				Ukupno
	SAD	SSSR	Velika Britanija	Francuska	
Nuklearno	211	70	18	6	305
Termonuklearno	45	54	9	—	108
S v e g a	256	124 ^a	27	6	413

^a Američki i britanski predstavnici u Ujedinjenim nacijama i na ženevskim pregovorima o zabrani atomskih proba izjavili su u nekoliko navrata da je Sovjetski Savez u

Iako je broj izvršenih proba, posmatran sa vojnog aspekta, veoma relativna stvar, jer ne odražava ni kvalitet ni kvantitet ABS, ipak se on smatra tajnom, naročito u SSSR-u. Međutim, mnogo je važnija druga strana, tj. niz elemenata (sredstva za lansiranje, jačina ABS, vrsta fisionog materijala, postignuti efekti dejstva, sredstva za detekciju i identifikaciju i dr.) koji su u vezi sa izvršenjem jedne atomske probe. Pri iznošenju podataka o broju atomskih proba najveći deo inostranih izvora međusobno se znatno razlikuju. Oni pokazuju da je do sada ukupno izvršeno 350 do 380 atomskih proba. Prihvatili smo kao približno tačan broj 413 proba. Treba imati u vidu da najviše raspoloživih podataka ukazuju da je verovatno izvršeno više proba od pomenutog broja. U pogledu vrste oružja — nuklearno ili termonuklearno — može biti znatnijih odstupanja, jer su podaci o tome vrlo neprecizni i kontradiktorni.

JACINA UPOTREBLJENIH ABS I POSLEDICE ATOMSKIH PROBA

U poslednje vreme sa sve većom zabrinutošću ukazuje se na povećanu jačinu ABS čijim se probama oslobađa ogromna količina energije.⁹ Od ukupne energije koja se oslobodi nuklearnom eksplozijom, oko 80% se realizuje kao razorno (usled udara vazdušnog talasa), toplotno i svetlosno dejstvo, a 20% kao nuklearno zračenje, od čega 14% dolazi na energiju zračenja fisionih produkata. Jedan deo te energije, u vidu nuklearnog zračenja, sve više povećava ionako već opasnu dozu radioaktivnosti atmosfere čije se čestice postepeno talože na zemlju. Zvanični izveštaji najčuvenijih svetskih naučnika iz ove oblasti pokazuju da je danas doza radioaktivnosti zemljine atmosfere za svega 10% manja od one koja predstavlja krajnje opasnu granicu po život na zemlji. Čak je Komisija za atomsku energiju SAD u jednom izveštaju objavila da je u pet poslednjih godina u SAD radioaktivnost mleka povećana za oko 500%. Drugi izveštaj te komisije ističe da će se doza radijacije u čovekovom organizmu udvostručiti u narednih nekoliko godina, a naročito kad se radioaktivni »cezijum-137« počne taložiti iz stratosfere. Svaka sledeća atomska proba unosi u atmosferu nove stotine tona radioaktivnog materijala, što može izazvati neprocenjive štete za ljudsku vrstu. To je najreljefnije prikazao poznati američki naučnik, nosilac Nobelove nagrade i beskompromisni borac za zabranu atomskih proba, Linus Pauling. On u jednom svom apelu za hitnu zabranu proba ističe da će samo radioaktivni elemenat »ugljenik-14«, koji je produkt atomskih proba, prouzrokovati u bliskoj budućnosti rađanje preko milion defektne dece, a svaka nova atomska proba povećava taj broj za novih 15 000. Takav zaključak potvrdili su poznati japanski naučnici Soiči Sakata i Sintiro Tomonaga, kao i francuski stručnjak Žan Pjer Vižije.

prvoj seriji posle prekida moratorijuma izvršio ukupno 50 proba. Međutim, malo je verovatno da bi se sa toliko žurbe — za 65 dana — izvršilo 50 eksplozija, što do tada nije bila praksa ni na jednoj strani. Osim toga, Komisija za atomsku energiju SAD nije pominjala toliki broj proba, iako ih je redovno objavivala. Ali ni SSSR nije demantovao takvu vest, koja je više puta ponavljena i usvojena skoro svuda na Zapadu. Mi smo, ipak, uzeli u obzir samo 31 probu.

⁹ Pored ostalog, to najbolje potvrđuju apeli i rezolucije većeg broja nacionalnih kongresa za mir koji su održani u poslednje vreme, Beogradske konferencije, Konferencije »Svet bez bombe« održane u Akri, Svetskog kongresa za sveopšte razoružanje i mir, Desete međunarodne konferencije naučnika — Pagvaš i dr.

Osim toga, od atomskih proba na velikim visinama pretila opasnost za let u kosmos. Zato je pre poletanja sovjetskih kosmonauta Nikolajeva i Popoviča u svemir, SSSR tražio od SAD da u to vreme ne vrši atomske eksplozije u stratosferi, odnosno jonosferi.¹⁰ Isto tako, među naučnicima se sve otvorenije govori o mogućem uticaju takvih eksplozija na klimatsku ravnotežu. Zato naučnici celog sveta, naročito posle sovjetskih i američkih proba 1961/62. god., sve više ukazuju na potrebu što hitnije obustave proba.

Kao što navedeni primeri pokazuju, atomske probe su izvanredno štetne za čovečanstvo, i na današnjem stepenu razvoja ABS¹¹ ne postoji nikakvo opravdanje da se one i dalje vrše.

Nekoliko sledećih podataka donekle će pokazati koliko je energije oslobođeno dosadašnjim atomskim eksplozijama.

Na konferenciji za štampu održanoj 8. novembra 1961. godine predsednik SAD Kenedi je izjavio da je SSSR do tada isprobao 170 MT oružja, SAD i Velika Britanija zajedno 125 MT, a Francuska manje od 1 MT. Ovo je prvi put da šef jedne države koja proizvodi ABS iznosi konkretne podatke o ukupnoj jačini isprobanih ABS. Prema toj izjavi, ukupna jačina izvršenih proba ABS (bez serija u 1962.) iznosila bi oko 296 MT, od kojih 175 MT otpada na probe izvršene pre moratorijuma.

Iz izveštaja Seizmološkog instituta univerziteta u Upsali (Švedska) proizlazi da je ukupna jačina proba koje su izvršene posle prekida moratorijuma, uključujući probe svih zemalja, veća za dva i po puta od ukupne jačine eksplozija izvršenih od 1945. do uspostavljanja moratorijuma 1958. godine, te da ukupna jačina svih proba ABS izvršenih do danas iznosi 600 MT. Prema tim podacima proizlazi da je pre moratorijuma ukupna jačina proba iznosila 240 MT, što je za 65 MT više od cifre koju je izneo predsednik Kenedi.

Međutim, teško je reći koliko su navedeni podaci tačni, kao što se ne može pouzdano tvrditi ni to koliko je stvarno izvršeno proba, a posebno koliko je od toga izvršeno nuklearnim a koliko termonuklearnim oružjem. Ako se prihvati kao tačna pretpostavka da je ukupno izvršeno 413 proba, od kojih 305 nuklearnim a 108 termonuklearnim oružjem, onda bi pomenuti podaci o ukupnoj jačini proba trebalo da budu veći. Samo nekoliko poređenja u prilog takvoj pretpostavci pružiće donekle jasniju sliku.

Tako, po švedskim podacima, u poslednjoj seriji sovjetskih proba samo 15 termonuklearnih oružja imalo je ukupnu jačinu 250—280 MT. Prema objavljenim podacima, u tih 15 proba zastupljeni su tipovi oružja od 40, 30, 20, 15, 9—15 i 2—5 MT.

Po američkim i švedskim podacima, iz sovjetske serije proba izvršene u jesen 1961. godine, 18 termonuklearnih oružja imalo je ukupnu jačinu 180—200 MT. U okviru te serije 30. oktobra izvršena je do sada

¹⁰ Jonosfera, sloj iznad stratosfere, nalazi se na visini od 500—1000 km. U julskoj seriji proba Amerikanci su planirali da izvrše termonuklearnu eksploziju na visini od oko 800 km.

¹¹ Redovna je pojava da se pri otpočinjanju skoro svake serije proba — radi smirivanja javnosti — ukazuje na to da će se ona vršiti usavršenim ABS koja će proizvesti minimalnu radioaktivnost, da zbog toga što će se eksplozije vršiti na velikim visinama neće biti opasnosti za čovečanstvo, da takve probe neće bitno povećati radioaktivnost itd. Neoporno je da su ABS savršenija od onih »japanskog tipa«, da će radioaktivne čestice od proba na velikim visinama mnogo kasnije pasti na zemlju, ali je tačno i to da svaka nova proba predstavlja povećanu opasnost za čovečanstvo. Zato takve izjave uz nove serije proba imaju isključivo propagandni karakter.

najjača termonuklearna eksplozija za koju se procenjuje da je imala jačinu oko 55—60 MT. Devet takvih proba izvršenih u jesen 1958. godine imalo je ukupnu jačinu 35—40 MT; to bi značilo da su samo 42 sovjetske termonuklearne probe imale jačinu oko 465—520 MT.

Po američkim podacima, SAD su još 1956. i 1958. godine izvršile termonuklearne probe jačine 15—20 odnosno 25—30 MT, a 1962. tri probe jačine 5—15 MT, što ukupno iznosi 55—95 MT; to bi značilo da je samo 47 (od ukupno 108) termonuklearnih proba imalo ukupnu jačinu oko 520—615 MT, itd.

Prema takvom proračunu, ukupna snaga isprobanih ABS prevazilazi cifru koju iznose američki, švedski i drugi izvori.

Na osnovu objavljenih podataka globalno bi se moglo uzeti da je najviše eksplozija izvršeno u atmosferi, na visinama od 350 metara do oko 480 kilometara. Veruje se da na tu vrstu eksplozija otpada približno nešto više od jedne polovine svih izvršenih proba. Na drugo mesto dolaze površinske, a na treće podzemne odnosno podvodne eksplozije. Međutim, sasvim je moguće pretpostaviti da se odnos između površinskih i podzemnih proba postepeno menja ili se, čak, uveliko promenio u korist podzemnih eksplozija, pogotovo ako se uzme kao tačna pretpostavka da su za čitav period trajanja moratorijuma obe strane vršile tajne podzemne probe koje tada nisu mogle biti registrovane.

Kao i ranije, serije atomskih proba izvršene posle kršenja moratorijuma bile su, pre svega, diktirane vojnim potrebama. Te probe su obema stranama pružile obilje najraznovrsnijih podataka potrebnih za dalje usavršavanje postojećih i stvaranje novih sredstava. Međutim, do sada su izvršene samo preventivne analize tih podataka što se drži u strogoj tajnosti.

Amerikanci su intenzivno pratili, analizirali i delimično objavljivali tok sovjetskih proba u jesen 1961. godine, dok o najnovijoj seriji proba daju vrlo malo podataka, prema kojima bi se moglo pretpostaviti da je cilj tih proba bio: usavršavanje raznih tipova ABS, sa težištem na ispitivanju upaljača za jača oružja megatonskog reda, protivavionskih oružja sa atomskom bojevom glavom, protivprojektilskih projektila, projektila sa atomskom bojevom glavom za protivpodmorničku borbu (lansirani sa površine i ispod površine vode), taktičkih ABS, novih tipova oružja (najverovatnije na bazi svetlosti i toplote ili drugih oblika energije usmerene u uskom, moćnom zraku, koja bi operisala u kosmosu) itd.

Postignut je značajan napredak u poboljšanju odnosa između moći i težine oružja, tj. smanjena je njegova ukupna težina, a povećan eksplozivni učinak. U jesenjoj seriji proba 1961. ukupni fisioni učinak je procenjen na oko 25 MT, dok je eksplozivni učinak iznosio oko 120 MT. To poboljšanje predstavlja vidan napredak, jer, dok je ranije nuklearna bomba kao upaljač u odgovarajućoj termonuklearnoj bombi putem fisionog procesa proizvodila snagu od oko 50% njene ukupne jačine, poboljšanim metodom sadašnji upaljač proizvodi samo 20% ukupne jačine termonuklearne bombe, dok 80% jačine daje termonuklearni eksploziv, tj. fuzioni proces. Prema tome, od ukupne snage termonuklearnog oružja otpada:

na fisioni proces (upaljač)	Ranije 50%	sada 20%
na fuzioni proces (termonuklearni eksploziv)	50%	80%

To znači da je znatno poboljšana efikasnost manjih punjenja — upaljača (odnosno taktičkih oružja), a time i najsnažnijih termonuklearnih oružja.

Pri eksploziji sovjetskog oružja od 55 do 60 MT stepen fisionog procesa — a i veličina upaljača (nuklearne bombe) — bio je mnogo manji nego što se na Zapadu pretpostavljalo. Zato je opravdana pretpostavka da se od ranije količine fisionog materijala (uranijuma i plutonijuma) sadašnjim metodom može izraditi znatno veća količina tih upaljača, što bi omogućilo višestruko povećanje postojećih zaliha ABS. Verovatno će se u tu svrhu iskoristiti izvesna količina uranijuma i plutonijuma iz postojećih ABS.

Isprobavanje raznih tipova projektila, među kojima i interkontinentalnih, sa do sada najjačim isprobanim termonuklearnim bojevim glavama, a posebno protivprojektilskog projektila, nesumnjivo predstavlja najveći uspeh najnovijih sovjetskih proba.¹²

Takođe se prvi put iznosi podatak da je uspešno izvršeno lansiranje projektila velikog dometa sa atomskom bojevom glavom iz podmornice u zaronjenom stanju, odnosno sa podmornice i drugih plovnih objekata sa površine vode itd.

Te probe su vršene pretežno u atmosferi i sa ABS velike jačine. No, i pored orijentacije na ABS velike jačine, SSSR ne zapostavlja ni usavršavanje nuklearnih oružja male jačine (više proba izvršeno je u centralnom delu Sibira — Semipalatinsk), ali je o tome objavljeno malo podataka.

Amerikanci su takođe pre početka svake svoje serije proba, a delimično i tokom njihovog izvođenja, objavljivali izvesne podatke na osnovu kojih bi se moglo pretpostaviti da je njihov cilj:

Utvrđiti da li se i u kojoj meri atomskim eksplozijama visoko u atmosferi, odnosno jonosferi, može uticati na let projektila i odbrambeni sistem koji bazira na radaru i radio-talasima, kakav je uticaj tih eksplozija na podzemna skloništa i skladišta projektila i atomskih bojevih glava.

Usavršavati nova i poboljšavati postojeća ABS na čijim rezultatima su već do sada isprobana najraznovrsnija sredstva za detekciju i identifikaciju, radi provere mogućnosti otkrivanja naročito podzemnih eksplozija.

Ispitivati učinak raznih tipova ABS i tako američkim vojnim krugovima i saveznicima SAD demonstrirati borbene mogućnosti stokiranih ABS i projektila i uveriti ih u preimućstva američkog atomskog deterenta.

Objavljeni podaci pokazuju da su sve američke probe, osim onih na velikim visinama, dale zadovoljavajuće rezultate, a neke su uspele i preko očekivanja.

¹² Na svetskom kongresu za sveopšte razoružanje i mir, koji je održan u Moskvi 10. jula 1962. premijer Hruščov je izjavio da SSSR danas raspolaže termonuklearnim oružjem jačine 50, 100 i više MT, interkontinentalnim projektilima, globalnom raketom protiv koje ne postoji nikakva odbrana i protivprojektilskim projektilom koji je uspešno isprobano. To isto je ponovio ministar odbrane Malinovski u jednom govoru na početku krize oko Kube.

Od proba na velikim visinama očekivano je mnogo, a upravo su one do sada pružile najmanje podataka. U prvoj seriji od 4 planirane probe, na visini između 100 i 800 km, uspela je samo jedna (9. jula). Posle toga, takođe od 4 izvršene probe, bila je uspešna samo jedna. Tom neuspehu je najviše doprineo projektil »tor« sa kojim je od 7 pokušaja lansiranja atomske bojeve glave uspelo samo jedno, pri čemu je dostignuta visina najviše do 300 km. Neuspele probe sa projektilom »tor« potvrdile su opravdanost ranijih sumnji, naročito Britanaca, u njegovu vojnu vrednost. Pored ostalog, to je dovelo do otvorenog zahteva britanskih vojnih krugova da se ukinu baze tih projektila na teritoriji Velike Britanije.

Proba od 9. jula izvršena je sa termonuklearnom bojevom glavom jačine između 2 i 5 MT, na visini od oko 300 km. Njena eksplozija je izazvala kratkovremeni prekid radio-komunikacija i obrazovala veštački radijacioni omotač oko zemlje.¹³ Međutim, prilikom slične probe 25. jula projektil »tor« je eksplodirao na samoj rampi za lansiranje, te su zbog kvara na rampi dalje probe na Pacifiku obustavljene sve do početka oktobra 1962. godine, kada je otpočela nova serija proba na velikim visinama.

Treba istaći da su se do pojave druge odnosno treće atomske sile sve procene efekata dejstva ABS uglavnom bazirale na učincima postignutim u Japanu, jer su SAD držale u tajnosti većinu rezultata dobijenih vlastitim probama. Naravno, to i danas predstavlja određenu tajnu. Međutim, potreba za obukom vlastitih jedinica za dejstvo u atomskim uslovima, proizvodnja naoružanja i druge vojne opreme za takve uslove, pisanje pravila, uputstva itd., zahtevali su da se otkrije više iskustvenih podataka o pojedinim i skupnim efektima dejstva ABS raznih jačina u različitim uslovima.

Poznato je da se teorijski može relativno lako da proračuna pro-tezanje zone dejstva (svetlosno, toplotno, udarno, radioaktivno — početno i naknadno), ali to je pitanje ipak vrlo osetljivo. Rezultati atomskih proba pokazali su da je vrlo teško određivati neke stroge granice između pojedinih vidova dejstva ABS, zbog toga što se oni međusobno prepliću. Stoga iskustveni podaci o efektima dejstva postaju još značajniji, naročito zato što su u više slučajeva opovrgli teorijska predviđanja o mogućim efektima dejstva nekih isprobanih tipova ABS.¹⁴

Za poslednju godinu dana SAD su na poligonima u Nevadi izvršile preko 50 atomskih eksplozija, od čega najveći broj podzemnih,¹⁵ radi provere mogućnosti otkrivanja podzemnih proba ABS raznih jačina, na raznim

¹³ Američki naučnik Van Alen je još 1958. godine otkrio prirodni radijacioni omotač oko zemlje na visini od oko 9 500—170 000 km. Neposredno posle eksplozije, pomoću ranije upućenog veštačkog satelita, SAD su otkrile novonastali veštački radijacioni omotač koji se nalazi između prirodnog omotača i zemlje. On se proteže oko zemlje iznad geomagnetskog ekvatora i debljina mu iznosi oko 640,, a širina oko 6 500 km. Sam Van Alen ističe da radioaktivne čestice tog omotača predstavljaju opasnost za let ljudi u kosmos.

¹⁴ Prilikom američke probe od 1. marta 1954. godine stradalo je preko 70 meteoroloških posmatrača i drugog osoblja SAD, pored ostalog i zbog toga što su bila netačna teorijska predviđanja; slično se desilo i prilikom proba 1955. i 1958. godine. Od jedne francuske nuklearne probe delimično su zahvaćeni radioaktivnom prašinom i neki prisutni visoki vojni funkcioneri itd.

¹⁵ Prema saopštenju Komisije za atomsku energiju SAD američki izdaci za razvoj i proizvodnju ABS (to je samo jedna stavka u budžetu komisije) u fiskalnoj 1960/61. iznosili su 512 317 000 dolara. U 1961/62. godini, koja je završena 30. juna, ti izdaci su povećani na 706 miliona dolara. Povećanje od 194 miliona ili 38% u velikoj meri je izazvano obnavljanjem atomskih proba posle moratorijuma, od čega je najveći deo tog povećanja utrošen na podzemne probe koje su mnogo skuplje od ostalih.

dubinama i u različitom sastavu zemljišta, jer su se kao glavna prepreka za konačan sporazum o zabrani vršenja atomskih proba pojavile — podzemne probe.

U okviru podzemnih proba izvršena je eksplozija svih tipova ABS — od najmanjih (jačine ispod 1 KT) do najvećih (megatonskog reda). Do tada najjača podzemna eksplozija u SAD izvršena je 6. jula 1962. godine, čija je snaga iznosila oko 100 KT. Prema izveštaju Komisije za atomsku energiju SAD, eksplozija je izvršena na dubini od oko 200 m i stvorila krater širine oko 430, a dubine oko 90 metara.

Iako su probe ABS koje su izvršene posle moratorijuma pružile Amerikancima obilje značajnih podataka, ipak su one pokazale niz slabosti, pre svega, na sredstvima za prenos ABS.

PROBLEMI RAZVOJA PROJEKTILA ZA PRENOS ABS

Od novembra 1955. godine, kada je SSSR u praksi isprobao projektil velikog dometa sa termonuklearnom bojevom glavom,¹⁶ a naročito od lansiranja prvog veštačkog zemljinog satelita u oktobru 1957. godine,¹⁷ težište trke u naoružavanju prenelo se na osvajanje što moćnijih sredstava za lansiranje ABS i sredstava za borbu protiv njih. Dotle je bilo relativno malo usavršenih tipova projektila, a težina ABS dostizala je više tona, pa je zato mali broj ABS isprobao pomoću projektila. U stvari, SAD su u najnovijim serijama isprobale svoj prvi projektil većeg dometa sa atomskom bojevom glavom.¹⁸

SSSR je 1961/62. god. za najveći broj proba ABS upotrebio projektele različitog pa i najvećeg dometa. Upravo ta činjenica posebno zabrinjava Zapad, naročito Amerikance, jer suštinsko odmeravanje snaga danas se ogleda prvenstveno u tome ko je nadmoćniji i ko je dalje otišao na polju projektilske tehnike.

U raznim publikacijama pominju se sledeća sredstva za lansiranje, upotrebljena za probe ABS: sistemi na zemlji (kule, tornjevi katapult i dr.) — metalnih, armirano-betonskih i drugih konstrukcija raznih veličina; pokretne i stacionarne rampe raznih konstrukcija; podzemne mine smeštene na raznim dubinama ispod površine zemlje (hodnici, galerije, rudnici i sl.); podvodne mine smeštene na raznim dubinama ispod površine vode, namenjene za rušenje obala i uništenje ili oštećenje plovnih objekata i postrojenja u lukama; torpeda raznih tipova; protivpodmorničke mine (dubinske bombe) različitih oblika; artiljerijska oruđa raznih kalibara; avioni raznih tipova, među kojima se najčešće pominju B-47, B-52, B-57, B-66, F-100 i F-105, zatim »valijant«, »vulkan« i dr., i neki sovjetski reaktivni avioni; PA projektili zemlja-vazduh, vazduh-vazduh i dr.; razni tipovi drugih projektila malog i srednjeg dometa, isprobani s kopna, vode, ispod vode itd.

¹⁶ U avgustu 1957. godine SSSR je objavio da raspolaže interkontinentalnim projektilima sposobnim da ponese ABS i pogode bilo koju tačku na zemljinoj kugli.

¹⁷ Prema saopštenju Komisije za atomsku energiju SAD, američki izdaci za kosmičke projektele u 1962. godini iznosili su 42,5 miliona dolara, skoro 1,7 puta više nego u 1961. godini a preko 10 puta više od iznosa utrošenog u 1956. godini.

¹⁸ Objavljeni su podaci za projektil »polaris«, »tor« i »sardžent«, a u programu ispitivanja bili su još »atlas«, »titan« i »minitmen«, za koje do sada nisu objavljeni rezultati.

Kod američkih proba u atmosferi glavno mesto dobili su sistemi »polaris« i »najk-zeus«. SAD su prvi put isprobale potpun sistem »polaris«, kojim je izvršeno više proba sa kopna, sa površine vode i iz atomske podmornice u zaronjenom stanju, pri čemu je bio snabdeven nuklearnom bojevom glavom jačine 500—600 KT. Probe sa kopna nisu dale očekivane rezultate, pa se ocenjuje da takva verzija ovog projektila nema veću vojnu vrednost. Takođe se iznose ozbiljni prigovori ostalim tipovima projektila zbog nedovoljne preciznosti gađanja i male mogućnosti nošenja tereta.

19. jula 1962. godine označen je prvi uspešni pokušaj presretanja projektila u letu, koji je izvršen protivprojektilskim sistemom »najk-zeus«.¹⁹ Iako se taj uspeh smatra vrlo ozbiljnim, ipak to ne znači da je odbrana od protivničkih projektila rešena. Naprotiv, pre bi se moglo reći da je taj uspeh samo otvorio još više problema koje treba rešavati u sklopu trke u naoružanju. Neki najodgovorniji američki vojni predstavnici izjavljuju da protivprojektil »najk-zeus« za sada ne bi bio sposoban da pravi razliku između pravog i lažnog projektila. Osim toga, on može da služi za odbranu samo jednog ograničenog cilja, a ne i za odbranu grupe ciljeva ili šireg područja, te bi za odbranu vitalnih objekata, kojih na teritoriji SAD ima mnoštvo, trebalo raspolagati ogromnom količinom takvih projektila, što opet zahteva izvanredno velike finansijske izdatke²⁰ i dugo vreme za njihovu izradu. Ako se tome doda da se »najk-zeus« još nalazi u eksperimentalnoj fazi razvoja, onda je put protivničkih projektila na izabrane ciljeve otvoren još za duži period.

OTKRIVANJE ATOMSKIH PROBA

Otkako se vrše atomske probe uvek je i jednoj i drugoj strani mnogo stalo do toga da otkriju kakve sve probe vrši druga strana, kakvi su rezultati i dokle je dospela u razvoju ABS raznih tipova i sredstava za njihovo lansiranje. To je naročito došlo do izražaja pri probama koje su vršene posle kršenja moratorijuma. Tako se u raznim podacima, pretežno zapadnim, navodi da je pre početka američke serije proba na Pacifiku SSSR lansirao više veštačkih satelita snabdevenih odgovarajućim instrumentima za merenje radioaktivnosti i uređajima za prikupljanje ostalih podataka o američkim probama, da u blizini graničnih voda zabranjene zone na Pacifiku krstari više sovjetskih brodova²¹ koji su upućeni u tu zonu verovatno radi prikupljanja podataka o američkim probama. Međutim, ni SAD u tome ne zaostaju. Neki sovjetski podaci pokazuju da su američke podmornice na atomski pogon stalno prisutne u vodama Sever-

¹⁹ Prema američkim podacima, za tu probu kao meta bio je lansiran projektil »atlas«, iz suprotnog pravca, sa daljine oko 7 300 km u odnosu na mesto lansiranja »najk-zeusa«. »Atlas« je leteo brzinom oko 26 000 km na sat, a podaci o putanji leta unapred su bili poznati ekipi koja je upravljala projektilom »najk-zeus«. Ti podaci su bili smešteni u elektronski uređaj koji je upravljao projektilom »najk-zeus« i on je nešto kasnije, po lansiranju, pogodio metu (»atlas«) na visini od oko 150 km. Međutim, princip dejstva na protivnički projektil odnosno atomsku bojevu glavu drži se u strogoj tajnosti i o tome se iznose najrazličitija mišljenja.

²⁰ Samo jedno lansiranje projektila »najk-zeus« radi presretanja košta 2 miliona dolara.

²¹ Amerikanci navode da su identifikovani »ribarski« i meteorološki brodovi »Sibir«, »Sučan«, »Sahalin« i dr. koji služe kao hidrometeorološki brodovi, ali su snabdeveni elektronskom opremom, laboratorijama i katapultima za lansiranje projektila za istraživanja u jonosferi.

nog ledenog mora; takođe je poznato da američki avioni, među kojima i U-2, krstare u blizini sovjetskih eksperimentalnih poligona i na pravcima kretanja radioaktivnih oblaka stvorenih sovjetskim probama, sa isključivim zadatkom da prikupljaju potrebne podatke o atomskim probama; SAD su takođe lansirale određeni broj veštačkih satelita, neposredno pre početka sadašnje sovjetske serije proba, radi prikupljanja podataka itd. Uz to, SAD koriste i široku mrežu stanica za otkrivanje proba i prikupljanje podataka o njima, koje su — slično kao i njihove baze — razmeštene u mnogim zemljama sveta. Treba istaći da je to poznato i jednoj i drugoj strani²² i da se one zbog toga međusobno ne optužuju, bar ne toliko koliko su to činile u godinama pre moratorijuma.

Što se tiče mogućnosti otkrivanja podzemnih proba, u javnosti se sreću mišljenja koja su veoma protivrečna, dok stvarna naučna dostignuća SAD i SSSR-a na tom polju nisu poznata. Tako su na ženevskoj konferenciji o razoružanju sovjetski predstavnici izjavili da postoje sasvim pouzdani instrumenti i metode za detekciju i identifikaciju svih vrsta podzemnih proba ABS. Nasuprot tome, na istoj konferenciji Amerikanci su izneli podatke da se pomoću mreže seizmoloških stanica probe mogu otkriti, ali se ne mogu identifikovati čak ni one oružjima jačine od 100 KT ako se vrše u seizmičkim oblastima i u aluvijalnom terenu.

PREGOVORI O ZABRANI ATOMSKIH PROBA

Pitanje zabrane atomskih proba skoro je isto toliko staro koliko i samo vršenje tih proba. Prvi glas u prilog zabrane proba potekao je od grupe naučnika koji su radili na realizaciji prve nuklearne bombe. Posledice atomskih eksplozija u Japanu a naročito pojava druge odnosno treće atomske sile, još više su potencirali to pitanje, pa su pojedinačne i grupne akcije kasnije prerasle širom sveta u organizovanu borbu za zabranu atomskih proba. Pitanje zabrane atomskih proba postalo je jedan od glavnih elemenata u pregovorima o razoružanju i nalazi sve više mesta u raznim međunarodnim skupovima i pregovorima, posebno u OUN. Za poslednjih 10 godina nije prošlo ni jedno zasedanje Generalne skupštine OUN na kome u nekoj formi nije pokrenuto to pitanje. Međutim, svoj pravi izraz taj problem je dobio tek poslednjih godina, zahvaljujući, pre svega, upornom zalaganju i principijelnom stavu neangažovanih zemalja i podršci svetskog javnog mnjenja. Sužavajući im na taj način propagandno-manevarski prostor, neangažovane zemlje su kroz OUN dovele atomske sile u situaciju da se otvoreno izjašnjavaju o tom problemu.

Kao rezultat te aktivnosti, sredinom marta 1962. godine u Ženevi je počeo da radi Komitet 18 zemalja u kome su pregovori o zabrani atomskih proba dobili dominantno mesto. Do privremenog prekida tih pregovora²³ podnesen je veći broj predloga i protivpredloga na osnovu

²² Početkom jula i oktobra 1962. godine patrolni avioni RM SAD su čak obavestili sovjetske meteorološke brodove da su se suviše približili granicama atomskog poligona na Pacifiku i da im preti opasnost od radioaktivnih padavina. Pošto se oblast pomenutog poligona nalazi u međunarodnim vodama, SAD imaju pravo samo da upozore na opasnost brodove koji uplove u tu zonu, a ne i da ih primoraju da je napuste.

²³ Komitet 18 zemalja je pre početka XVIIII zasedanja Generalne skupštine OUN privremeno prekinuo rad i pitanje o probama preneo u OUN, a Potkomitet za zabranu proba u kome su samo predstavnici atomskih sila produžio je rad i sada vodi besplodne diskusije.

kojih bi se mogao zaključiti sporazum o zabrani atomskih proba. U tim predlozima su raniji stavovi i Istoka i Zapada znatno evoluirali i po najvećem broju pitanja toliko se približili da su osim pitanja kontrole proba, skoro istovetni. Međutim, kao što je rečeno, glavnu prepreku za postizanje sporazuma predstavljaju podzemne probe, jer osnovna razmišljanja proizlaze iz pomenutog tumačenja mogućnosti njihovog otkrivanja. SAD zahtevaju kontrolu podzemnih proba na licu mesta ili njihovo dalje nekontrolisano izvođenje, a SSSR insistira na kontroli preko nacionalnih sistema za detekciju i identifikaciju, uz potpunu zabranu svih vrsta proba. Neangažovane zemlje su još 16. aprila 1962. godine predložile u Ženevi kompromisni memorandum, koji je u sadašnjim uslovima stvarno najprihvatljiviji za obe strane, a koji SSSR prihvata kao osnovu za pregovore.

Ponovno prenošenje ovog problema direktno u Generalnu skupštinu znači nov pokušaj, naročito neangažovanih zemalja, da se atomske probe što pre okončaju. Radi toga su na XVII zasedanju Generalne skupštine OUN 30 neangažovanih zemalja podnele predlog rezolucije kojom se zahteva da se obustave sve vrste atomskih proba najkasnije do 1. januara 1963. godine, da se u međuvremenu nastave pregovori atomskih sila za hitno postizanje definitivnog sporazuma o zabrani proba i da se kao baza za pregovore prihvati zajednički memorandum 8 neangažovanih zemalja, od 16. aprila 1962. godine, uzimajući u obzir i diskusije o tom pitanju na XVII zasedanju Generalne skupštine. U zaključku predloga rezolucije pozivaju se odgovarajuće strane u Komitetu 18 zemalja da taj problem brzo počnu da razmatraju i da podnesu izveštaj o svom radu Generalnoj skupštini, najkasnije do 10. decembra 1962. godine. Međutim, Sjedinjene Države i Velika Britanija unapred su izjavile da će glasati protiv te rezolucije i podnele su svoj predlog.

Na kraju, treba istaći da u celoj stvari očigledno nije od prvostepene važnosti da li postoje ili ne postoje dovoljno efikasna sredstva za detekciju i identifikaciju, nego se, pre svega, radi o tome u kojoj meri su pojedini partneri stvarno rešeni da postignu sporazum i da se čovečanstvo oslobodi more koja ga već godinama pritišće. Sporazum o zabrani proba bio bi prvi veliki korak ka zabrani ABS uopšte i ka opštem i potpunom razoružanju, što predstavlja jedino rešenje i izlaz iz opasne situacije u kojoj se svet danas nalazi.

IZ STRANIH ARMIJA

О совјетској војној науци и ратној вештини

У теоретским радовима савремених совјетских војних писаца* видно место заузима третирање предмета и садржаја војно-теоретске мисли. То је условљено, како се наводи у совјетским војним издањима, великим променама у материјалној основи и другим условима војне изградње и у вези с тим потребом да се јасније и прецизније одреде оквири проблема и питања којима треба да се бави војна теорија. При томе се полази од великог значаја теорије уопште, а војне и њеног научног карактера напосе, за предвиђање и осветљавање путева пракси. Посебан значај војне теорије лежи у томе што њене поставке могу бити у пуној мери практично проверене само у суровим условима рата, што и захтева да се њој прилази са највећом пажњом. Поготову ако се има у виду чињеница, како се доста често указује у најновијим радовима совјетских војних писаца, да је култ Стаљинове личности низ година кочио развој совјетске војне мисли и стварао нејасноће у погледу њеног предмета и садржаја.

Управо из тих радова може се видети да још увек постоје извесне нејасноће, односно нека нерашчишћена питања и различита мишљења око тога којим проблемима и у ком обиму треба да се бави совјетска војна наука. У том погледу, како наводе писци књиге „О совјетској војној науци“,¹ међу совјетским војним теоретичарима постоје три гледишта. Једно, које има све мање присталица, полази од тога да војна наука треба да се бави само питањима ратне вештине, односно методима и облицима оружане борбе, док се остале друштвене и друге науке имају бавити осталим проблемима рата. Ово гледиште, које је преовладавало у прошлости,

* У овом чланку изнесени су совјетски ставови на основу следећих материјала: кандидат војних наука, генерал-мајор М. В. Смирнов и пуковници И. С. Баз, С. Х. Казлов и П. А. Сидоров: *О совјетској војној науци*, издање Министарства одбране СССР, Москва 1960. год.; маршал Совјетског Савеза В. Д. Соколовски на челу групе од 15 војних писаца, генерала и пуковника: *Војна стратегија*, издање Министарства одбране СССР, Москва 1962. год.; генерал-мајор, професор Н. В. Пуховски: *О совјетској војној науци*, издање Министарства одбране СССР, Москва 1953. год.; Војно-политичка академија В. И. Лењина: *Марксизам-лењинизам о рату и армији*, издање 1959. год.; *У помоћ официцима који изучавају марксистичко-лењинистичку теорију* (збирка чланака), издање Министарства одбране СССР, Москва 1959. год.; генерал-мајор А. Лаговски, професор, доктор војних наука: *Стратегија и економика*, издање Министарства одбране СССР, Москва 1961. год.; *Краснаја звезда* од 11. маја 1962. год.; *Краснаја звезда* од 22. септембра 1962. године.

¹ Кандидат војних наука, генерал-мајор М. В. Смирнов и пуковници И. С. Баз, С. Х. Казлов и П. А. Сидоров: *О совјетској војној науци*, издање Министарства одбране СССР, Москва 1960.

изједначава војну науку са ратном вештином или је њој потчињава. Сматра се да је ненаучно и да га у садашње време заступају углавном буржоаски војни писци.

Друго, сасвим супротно гледиште јесте да војна наука треба да обухвати углавном све проблеме, односно уз чисто војне и политичке, и економске и друге аспекте рата. Судећи по неким војнотеоретским радовима може се закључити да је ово гледиште било више заступљено у току ранијих неколико година и да се у извесној мери ослањало на Стаљиново изједначавање стратегије и политике и његове познате поставке о одлучујућем значају стално дејствујућих фактора за ток и исход рата, односно да је произишало из нејасноћа које су ове поставке, а нарочито она о улози позадине, унеле у војну мисао. Тако, на пример, генерал-мајор, професор Н. В. Пуховски, у свом раду „О совјетској војној науци“² на једном месту каже: „Особеност процеса развитка совјетске војне науке представља чисто народни карактер њене изградње, тј. околност да је она производ колективне мудрости народа и комунистичке партије који је нашао свој коначни израз у партијским документима и одлукама партијских конгреса, конференција и пленума ЦК. У њима је совјетска војна наука добила дубоко економско и политичко образложење као систем научног знања читавог комплекса питања рата“.³

Треће гледиште полази од тога да војна наука треба да се бави проучавањем проблема оружане борбе као суштине рата. Ово гледиште се може сматрати преовлађујућим или у основи прихваћеним у досадашњим дискусијама совјетских војних теоретичара.

У послератним годинама спроведена су разна проучавања у вези са одређивањем предмета, садржаја и обима војне науке. Изишли су неки радови посвећени појединим проблемима војне науке. У многим високим војно-научним установама и јединицама одржане су конференције. Сакупљен је значајан материјал који дозвољава да се мање-више тачно одреди предмет и садржај војне науке, установи веза и узајамна зависност управо између војне науке и других грана човекових знања.⁴

У вези са раније изнетим, ово треће гледиште, његова обрада и образложење, заслужује пажњу и од интереса је у војно-теоретском погледу, па ће о њему надаље и бити речи. Њега заступају како совјетски војни теоретичари који у основи изједначавају рат са оружаном борбом, тако и они који рат схватају шире, односно који оружану борбу сматрају као битно, суштинско, али не и једино средство рата.

Наиме, неки војни писци (на пример, „Војне стратегије“)⁵ стоје на становишту да је рат крајње сложена друштвено-историјска појава, али само једна у низу појава, једна страна друштвеног развитка зависна од

² Генерал-мајор, професор Н. В. Пуховски: *О совјетској војној науци*, издање Министарства одбране СССР, Москва 1953. год.

³ У ствари исти овакав став по коме совјетска војна наука обухвата читав комплекс питања рата налази се и у великој совјетској енциклопедији — издање 1952. год.

⁴ Кандидат војних наука, генерал-мајор М. В. Смирнов и пуковник И. С. Ваз, С. Х. Казлов и П. А. Сидоров: *О совјетској војној науци*, издање Министарства одбране СССР, Москва 1960. год.

⁵ Маршал Совјетског Савеза В. Д. Соколовски на челу групе од 15 војних писаца, генерала и пуковника: *Војна стратегија*, издање Министарства одбране СССР, Москва 1962. године.

његовог тока, од узајамних политичких односа држава и класа. Рат је део целине, део политике, с обзиром да он представља продужење политике насиљем — оружаном борбом. Он је, према томе, организовано оружано насиље између појединих различитих друштвених класа, држава, група држава и нација у име постизања одређених политичких циљева. Политика, осим рата, располаже и низом других ненасилних средстава помоћу којих може остваривати своје циљеве, а да не прибегава рату. То су идеолошка, политичка, економска, научнотехничка и друга слична средства и форме борбе. За разлику од других средстава, рат има посебну специфичност јер се за његово вођење ствара специјалан систем војних организација, војне производње и начина извођења ратних дејстава.

Истовремено се рат као друштвена појава, као крајње средство остварења политике одређених класа и држава, не може изоловати од других друштвених појава нити од других средстава политичке борбе која постоје у миру, а остају и за време рата. Значај тих појава и средстава борбе није сталан ни за време мира ни за време рата. Међутим, оружана борба је постојано, основно и одлучујуће средство политике у рату, док су сва остала усмерена на садејство оружаним снагама и другим војним формацијама изграђеним ради постизања политичких циљева оружаним насиљем. Према томе, појам „рат“ не подразумева и невојна средства борбе јер су средства насиља средства оружане борбе. Војна наука проучава дакле рат као оружану борбу, као специфичну друштвену делатност.

Према мишљењу других војних писаца,⁶ појам рата је шири од појма оружане борбе. По њима рат је друштвено-историјска појава необично сложеног и разноврсног карактера, која у савременим условима захвата све области друштвеног живота. Ратне припреме и ратна дејства покрећу и стављају у посебан, специфичан положај не само војне него и друге материјалне, моралне, научне и друге вредности зараћених земаља. Тако се рат припрема и води у области економике са циљем да се што више развије и искористи за ратне потребе сопствена економска моћ, а истовремено ослаби противника. У савременим ратовима слабљење економске моћи представља један од најважнијих задатака оружаних снага.

Рат се припрема и води у политичко-идеолошком погледу. Свака страна настоји да овим путем обезбеди што потпунију подршку свог народа циљевима рата, онемогући тежње противника да поремети ту подршку, односно настоји да што више ослаби подршку маса противничке стране његовим ратним циљевима и сл.

Рат се припрема и води у области дипломатске активности кроз коју свака земља настоји да учврсти свој међународни положај, тј. да обезбеди што потпунију сарадњу и подршку пријатељских земаља, а ослаби односе противника са другим земљама, изолира га итд.

Рат се припрема и води и у области науке и технике, пропагандно-психолошке активности итд. Међутим, оно што је битно и по чему се рат као друштвена појава првенствено карактерише јесте да се он у чисто војном погледу припрема и води кроз оружану борбу, тј. оружаним снагама које постоје, изграђују се и стављају у дејство као основни инструменти рата.

⁶ Кандидат војних наука, генерал-мајор М. В. Смирнов и пуковник И. С. Баз, С. Х. Казлов и П. А. Сидоров: *О совјетској војној науци*, издање Министарства одбране СССР, Москва 1960. год.

Проучавање рата са целим комплексом питања која он неминовно намеће представља веома сложен и обиман задатак. Ни једна друштвена наука не може претендовати на такву свеобухватност. Нормално је да се све друштвене и друге науке, свака у својој области, баве проблемима рата, што оне у ствари и чине. Тако рат као друштвену појаву, са разних тачака гледишта, изучавају политичке, економске, историјске и друге науке. Међутим, рат је на првом месту продужење политике посебним, тј. специфичним средствима силе. Оружана борба је битна делатност земље у рату, тј. суштина рата и на њено успешно обезбеђење усмерене су мање-више све остале друштвене активности. Управо чињеница да је оружана борба суштина рата, а истовремено и његова специфична делатност, различита од свих других, намеће потребу да се њом бави посебна научнотеоретска област — војна наука.

Дакле, може се рећи да савремена совјетска војна мисао сматра оружану борбу предметом војне науке и суштином рата.

Совјетски војни теоретичари посебно наглашавају да је филозофска, идеја основа совјетске војне науке историјски материјализам и да њена методологија почива на материјалистичкој дијалектици. Основни задаци које она у научнотеоретском погледу решава углавном се свде на: истраживање и откривање објективних законитости и закона оружане борбе и, на основу њих, разраду метода и облика оружане борбе против непријатеља; истраживање и одређивање начина припреме оружане снага и територије земље за рат, као и свестрано обезбеђење оружане борбе у материјално-техничком, морално-политичком и другом погледу; разраду теоретске основа обуке и васпитања трупа у складу са захтевима рата; обраду питања развитка војне науке у целини и по деловима.

У рату, као и у миру, све области друштвеног живота подлежу дејству одређених објективних закона. Историја непобитно доказује да то важи и за оружану борбу. Наиме, оружана борба као друштвена делатност не може се строго издвајати — ван односа и узајамног дејства са свим осталим друштвеним делатностима. Оружане снаге се припремају и оружане борба води у одређеним друштвено-политичким, економским, просторно-географским, историјским и другим условима који, са многобројним и разноврсним факторима који се налазе у њиховој основи, управо опредељују основне карактеристике и рађају одређене објективне законитости оружане борбе. У вези с тим проучавање оружане борбе не може да се свде само на уски оквир питања начина употребе оружане силе, на методе и форме њеног дејства, тј. само на ратну вештину. За сваку науку, па и војну, једно од основних питања јесте истраживање и откривање објективних закона и закономерности у области коју дотична наука истражује. Сходно томе, један од основних задатака војне науке јесте упознавање објективних законитости оружане борбе, и то како општих, важећих за сва времена, тако и посебних за дату историјску ситуацију. На основу њих војна наука разрађује принципе, методе и облике изградње и дејства оружаних снага. Упознавање поменутих законитости истиче истовремено и потребу и указује на пут сагледавања дејства и утицаја постојећих услова и фактора на оружану борбу. С друге стране, познавање утицаја разних услова и фактора на оружану борбу кроз прошлост, нарочито најновију, омогућује сагледавање објективних законитости савремене

оружане борбе и утврђивање начела и облика који би били у складу с њима. У сваком случају, познавање објективних законитости оружане борбе у датом времену представља полазну основу научне разраде питања којима се бави војна наука у целини, а посебно њен најважнији део — ратна вештина. Субјективни фактор, тј. способност и стваралачки рад војних кадрова може бити и биће од огромног значаја само ако се заснива на познавању тих законитости и ако дејствује у складу с њима.

Једна од основних општих друштвених закономерности јесте зависност, у крајњој линији, свих друштвених појава од материјалних, тј. економских услова. Ова закономерност у односу на оружану борбу, за коју је дефиницију дао Енгелс и по коме „читава организација и борбени метод армије, а с њиме победе и порази зависе од материјалних, тј. економских услова, од људског материјала и оружја, према томе од квалитета и броја становништва и технике“, представља, према совјетским војним писцима, камен-темељац совјетске војне науке и војне изградње.

Условљеност војне изградње, броја и квалитета оружаних снага, метода и облика њихове употребе, материјалним, односно економским факторима испољава се кроз дејство низа других закономерности. Она уједно указује на следеће закономерности војне изградње и оружане борбе: пораст броја и квалитета технике у оружаним снагама по мери економског, а у вези с тим техничког развитка; примену нових метода, облика оружане борбе у складу са повећањем броја и квалитета технике којом су опремљене оружане снаге; повећање размаха оружане борбе како у погледу учешћа становништва тако и географског пространства у вези са општим економским и техничким развојем и повећањим техничким могућностима средстава борбе; повећање материјалних расхода, људских и материјалних губитака у вези са размахом рата и порастом броја и квалитета техничких средстава борбе итд.

У савременим условима улога и значај економике за изградњу оружаних снага и оружану борбу непрестано расту. Војна наука треба да познаје могућности коришћења економског потенцијала за оружану борбу, односно његовог обезбеђења за сопствену страну, као и могућности његовог рушења код противника. Проучавањем рата са становишта економике (пребацивања мирнодопске економике на ратни колосек, рада привредних организација у ратним условима, односно економског потенцијала у целини) баве се економске науке. Војна наука обрађује само одређена економска питања и то она којима се разјашњава улога економског потенцијала, тј. могућности његовог кориштења и обезбеђења у војној изградњи и оружаном борби. При томе се војна наука ослања на резултате економских наука. Само се по себи разуме да је проучавање улоге економских фактора у рату немогуће без солидних општих економских знања. „Савремени рат захтева да официрски кадар познаје основна економска питања и њихову примену у војсци. Од официрског састава који ради у органима војних команди стратегијског степена захтева се широко и конкретно војно-економско знање... Квалификовани војни економист у садашње време неопходан је у високом штабу исто толико колико и други штабни радници било које војне специјалности“.⁷

⁷ Генерал-мајор А. Лаговски, професор, доктор војних наука: *Стратегија и економика*, издање Министарства одбране СССР, Москва 1961. год.

Једна од основних законитости рата уопште, а савременог напосе, јесте одређена, управо одлучујућа улога народних маса у рату. У вези с тим припремама за рат обухваћене су не само оружане снаге већ цела земља, све снаге и средства народа. Војна наука мора да познаје могућности народа и земље и да разјасни начин и форме најбољег кориштења народа за оружану борбу. У уској вези са овим јесте и законитост да се у праведним ратовима морално-политички фактори претварају у велику материјалну снагу и да у крајњој линији могу да доведу до победе материјално и технички слабије стране. Ово нарочито важи за морални дух народа у револуционарним, грађанским и народнослободилачким ратовима. Због тога војна наука треба да познаје друштвено-политичке, економске и друге услове и факторе који леже у основи морално-политичког потенцијала и да проучава и разјашњава улогу и значај, односно кориштење и обезбеђење овог потенцијала за оружану борбу, и то како код сопствене тако и код противничке стране. У проучавању наведених питања војна наука се ослања и на остале друштвене и друге науке. Будући рат ће се вероватно водити масовним и високо технички опремљеним оружаним снагама. У вези с тим изразито се повећала улога техничке образованости народа, тј. великог броја људства способног да опслужује савремену сложену технику.

Проучавање улоге како војног тако и економског и морално-политичког потенцијала (кроз њихов узајамни однос) у оружаној борби обеју противничких страна потребно је војној науци ради сагледавања односа војних снага и одређивања најпогоднијих начина дејства. При томе ваља истаћи да искуство ратова у прошлости указује и на такву законитост оружане борбе по којој, при приближно једнаким осталим условима, у рату побеђује она страна која је остварила повољнији однос снага и средстава у поређењу са противником, рачунајући у те снаге и средства све политичке, војне и друге факторе. Међу те факторе мора се убројити и субјективни фактор, тј. начин употребе оружаних снага зависно од општег односа снага, њиховог састава и карактера особина наоружања и технике, као и умешности вођења оружане борбе. У рату се наине догађа да страна која има повољнији однос снага и средстава трпи поразе уколико их правилно и вешто не користи.

Неки совјетски војни писци сумњају у то да у рату, у савременим условима, зараћена страна која не располаже нуклеарним оружјем може да победи другу страну која тим оружјем располаже, без обзира какав начин вођења рата применила.⁸

У савременим условима огромног техничког напретка и масовног увођења све новијих и савршенијих техничких средстава у оружане снаге, дошао је до изражаја нов закон оружане борбе, закон јединства, целисходности и узајамне повезаности оружане борбе на копну, мору и у ваздуху. Из овог закона произишло је једно од основних начела совјетске ратне вештине по коме се у савременим условима оружана борба може успешно водити само заједничким напорима свих видова и родова ору-

⁸ Тако, на пример, говорећи о томе да држава мора увек водити рачуна да начини вођења рата одговарају војно-економским могућностима, степену техничке опремљености оружаних снага и карактеру рата, аутори „Војне стратегије“, између осталог, кажу: „На пример, у рату у савременим условима, ако држава не располаже нуклеарним оружјем, тешко да ће јој поћи за руком да постигне победу над противником који то оружје поседује па ма какав начин вођења рата одредила државна политика.“

жаних снага. У основама ратне вештине налази се и дејствује низ других закона и закономерности који произилазе из оних о којима је већ било речи. Једна од важних јесте условљеност успеха дејства оружаних снага обезбеђењем снага и средстава који одговарају постављеним циљевима. Постоје и закономерности везане за видове и обим (размер) дејстава у оружаном борби, као, на пример, да промена размера дејстава и квантитативних показатеља доводи до радикалних квалитативних промена. На овој закономерности заснива се подела совјетске ратне вештине на стратегију, оперативну вештину и тактику.

Већ је речено да се војна наука у разради одређених економских и морално-политичких питања оружане борбе, њене законитости, карактера итд. ослања на економске и друге друштвене науке. За разраду теоретских основа припреме оружаних снага, метода и облика њихове употребе, војна наука се ослања и на низ других научних знања, усмеравајући их на изучавање одређених проблема војне изградње и оружане борбе и стварајући на тај начин у свом оквиру одређене војнонаучне дисциплине. Тако војна наука преко војне историје изучава искуства оружане борбе у прошлости, нарочито најновијој, утицај постојећих услова и фактора на ту борбу у одређено време итд. и то на темељу података историје уопште, а историје ратова наполе. Ово упознавање са искуствима из прошлости омогућује војној науци, поред осталог, сагледавање законитости оружане борбе и, у вези с тим, олакшава разраду начелних питања изградње оружаних снага и припреме земље за рат у савременим условима.

Проблеми производње и кориштење опреме и наоружања, нарочито у савременим условима, војна наука не би уопште могла решавати без војнотехничких наука. На основу достигнућа техничких наука и потреба, односно захтева ратне вештине, војнотехничке науке решавају она питања која се односе на материјално-техничко обезбеђење оружаних снага, тј. конструисање, производњу и што успешнију примену ратне технике. Значај војнотехничких наука у оквиру војне науке изразито је порастао у савременим условима с обзиром на потребе оружаних снага за масом све боље и сложеније војне технике и на то да број и квалитет технике, као и умешност у њеној примени, спадају међу најважније факторе за успешно вођење борбе. Исто тако треба напоменути да је у савременој војној делатности изразито порастао значај егзактних наука, нарочито математике и физике.

Припреме оружаних снага за рат не би се могле замислити без наставно-васпитног процесa кроз који се војници, старешине, јединице и установе оружаних снага оспособљавају за вођење оружане борбе. Тај процес, нарочито у савременим условима, мора да се заснива на научној основи. Због тога у оквиру војне науке постоји посебна научна дисциплина — теорија обуке и васпитања, која разрађује методе и форме борбене и политичке припреме оружаних снага. Теорија обуке и васпитања се користи достигнућима и поставкама цивилних педагошких наука и на њиховој основи разрађује оне специфичне, организационе, методолошке и друге наставно-васпитне проблеме који одговарају оружаним снагама. Кроз борбени и политичку припрему сваки припадник, све јединице и сви органи оружаних снага треба да стекну знање, умешност и друге особине које захтевају ратна доктрина и ратна вештина. Једна од најважнијих поставки

теорије обуке и васпитања управо истиче захтев да обука и васпитање морају одговарати захтевима савременог рата, тј. морају бити што више прилагођени (приближени) страним ратним условима.

Савремени војни механизам постао је веома сложен. Његов живот и рад, обнављање и покретање његове организационе структуре, у целини и по деловима, морају се разрађивати на научним основама. Тим питањем, у оквиру војне науке, бави се посебна теорија — војна администрација (или војна организација). Војна администрација разрађује теоретске основе организације и командовања оружаним снагама, њихове попуње, војне службе, мобилизације, демобилизације, организације и рада позадине итд. и то према захтеву ратне вештине, на првом месту стратегије, и на основу економских, политичких и других могућности земље.

Најзад, војна наука не би могла теоретски решавати низ питања у погледу припреме оружаних снага и вођења оружане борбе без одређених знања која даје војна географија. Она проучава природне, економске, политичке и војне услове разних земаља, војишта и појединих рејона са становишта њиховог утицаја на припрему рата, тј. оружане борбе и ратних дејстава. У проучавању наведених питања војна географија користи закључке и податке политичке, економске и физичке географије, као и низ других социјално-политичких, економских и осталих наука. Војна географија одређује степен утицаја физичко-географских услова на ратна дејства. Ови закључци, као и подаци о политичком, економском и другим стањима потребни су првенствено стратегији ради оцене датих услова у односу на могућности припреме и вођења оружане борбе, у погледу разраде ратних планова и у оквиру њих одређивања стратегијских објеката, рејона, праваца итд.

Из предњег произилази да војна наука обухвата прилично широк круг знања и да би било погрешно сматрати је конгломератом низа различитих наука. Војна наука је, у ствари, јединствен систем учења и знања о припреми и вођењу оружане борбе. Она, као и свака друга наука, произилази из праксе и служи интересима праксе, тј. оружане борбе. Због тога она, осим теоретских поставки о припреми и вођењу рата кроз оружану борбу, има и свој практични, односно примењени (експериментални) вид кроз који се проверавају теоретске поставке. За разлику од других наука, потпуно проверавање вредности теоретских поставки војне науке могућно је само у ратној пракси.

Совјетски војни теоретичари не одричу постојање научних елемената и у буржоаској војној науци. И поред идеалистичке, ненаучне, идејно-филозофске основе и постојања у њој, на основу тога, одређених противречности и недоследности, буржоаска војна наука је способна да у одређеном степену одражава објективне законитости оружане борбе. Таква способност буржоаске војне науке последица је корекција које у њу уносе живот и пракса. При томе треба имати у виду да су искуства оружане борбе из прошлости заједничка свим војним наукама. Теоретске поставке војне мисли из прошлости једнако су доступне представницима војне мисли свих земаља. Осим тога, материјално-техничка база и војно-технички садржај совјетске и буржоаске војне мисли су мање-више слични или једнаки. Тиме се и може објаснити чињеница да видови и облици које разрађује војна теорија буржоаских земаља и совјетска војна наука

имају неке сличне или заједничке црте, нарочито у специјалним војно-техничким питањима. Због тога совјетска војна наука сматра целисходним упознавање достигнућа војне мисли и других земаља и критичко одабирање и прихватање онога што је научно и корисно.

Совјетски војни писци истичу непрекидан процес развитака војне науке у складу са општим, на првом месту економским и научно-техничким развитаком. Тај процес се одвија кроз проналажење и прихватање нових, а одбацивање застарелих поставки о оружаном борби. Промене у војнонаучној мисли утолико су брже и радикалније, уколико су брже и радикалније економске, научнотехничке и друге промене које их условљавају. Тако је најновији буран развитак науке и технике, који је омогућио производњу и масовно увођење у оружане снаге квалитативно новог, ракетно-нуклеарног оружја, радио-електронике и других најмодернијих средстава борбе, довео до револуционарних промена у војној мисли. Сагледавање тога новог, револуционарног и на бази тога доношења нових (практичних) закључака и решења, критичко одабирање и одбацивање свега онога из искуства прошлости што је супротно том новом, односно прихватање онога што је у складу са њим — један је од основних задатака војне науке.

Војна наука се такођер снажно развија и кроз праксу оружане борбе, и то нарочито против моћног противника. Такав случај је био и са совјетском војном науком у току II светског рата, нарочито у области ратне вештине. Процес развоја војне науке одвија се и кроз повећање обима питања које она проучава с обзиром на све већу, односно све тешњу повезаност и испреплетеност оружане борбе са другим видовима борбе у рату.

Однос између војне науке и ратне доктрине је питање којим се исто тако баве совјетски војни теоретичари. Иако су тесно међусобно повезане и узајамно условљене, војна наука и ратна доктрина су два појма. Значење појма „ратна доктрина“ својевремено је одредио познати војсковођа и војни мислилац из времена грађанског рата и првих година совјетске власти — Фрунзе. Његову дефиницију ратне доктрине прихватили су готово потпуно и савремени совјетски војни теоретичари који такођер настоје да што јасније одреде однос између ратне доктрине и војне науке. Тако према речима пуковника И. Седељникова,⁹ „Совјетска ратна доктрина представља прихватање јединствених, принципијелних, руководећих погледа од стране совјетске државе који се односе на карактер и циљеве евентуалног рата, основне проблеме припреме земље и целог народа за одбијање империјалистичке агресије, основне проблеме организације и учвршћења борбене моћи оружаних снага СССР, као и њихове употребе у рату. Совјетска ратна доктрина заснива се, природно, на закључцима совјетске војне науке и представља у неку руку синтезу, уопштавање војнонаучних достигнућа и војнонаучних знања. Али то не значи да је ратна доктрина пасивна у односу на војну науку. Поставке совјетске ратне доктрине, када се коначно формулишу и постану руководеће, представљаће путоказ за даљи развој совјетске војне науке“.

На основу проблематике коју војна наука обухвата и разрађује, а о којој је до сада било речи, совјетски војни теоретичари су израдили и

⁹ О совјетској ратној доктрини, „Краснаја звезда“ од 11. маја 1962. год.

прихватили овакву њену класификацију (поделу): општа теорија (опште основе) војне науке, теорија ратне вештине, војноисторијска наука, теорија обуке и васпитања трупа, војна администрација (или војна организација), војна географија и војнотехничке науке.

Сви ови делови или гране војне науке тесно су међусобно повезани и усмерени на заједничко проучавање оружане борбе, с тим што у томе сваки део има одређену улогу. Основну улогу и значај имају општа теорија војне науке и теорија ратне вештине. Предмет и садржај војне науке у целини одређује се у ствари њима. Остале научне дисциплине имају задатак да опслужују, тј. да обезбеђују и помажу развој ових двеју основних научних дисциплина.

Општа теорија војне науке је заједничка полазна основа, тј. увод у све остале њене саставне делове. Она проучава законе и закономерности оружане борбе, улогу и утицај датих услова и фактора, односно место и улогу економског, моралног и војног потенцијала у тој борби и у вези с тим основне карактеристике оружане борбе и сл. На тај начин општа теорија поставља основу методима и облицима оружане борбе, као и материјалном и материјално-техничком обезбеђењу оружаних снага. Она одређује смер и принципе изградње оружаних снага, бави се предметом и методологијом војне науке и сл.

Теорија ратне вештине је најважнији саставни део војне науке и бави се питањима припреме и вођења оружане борбе на копну, мору и у ваздуху, видовима и облицима те борбе у свим размерама, облицима партизанских дејстава итд. Поставке ратне вештине, односно њене потребе и захтеви, одређују смер научноистраживачке делатности војне науке у целини. Начела ратне вештине и облици оружане борбе које она разрађује изражавају објективне законитости оружане борбе. Због тога је теорија ратне вештине научна.

За развитак теорије ратне вештине, поред знања, неопходни су још умешност и стваралачки рад и команданата, због чега совјетска ратна вештина придаје велики значај способности старешина и војсковођа. Последњих година, под утицајем општег развоја, дошло је до великих промена и у развоју совјетске ратне вештине, до потпуно нових погледа на начин припреме и вођења оружане борбе, на употребу видова и родова оружаних снага и сл.

По усмерености и узајамној условљености својих саставних делова (делови за одређени обим дејства), совјетска ратна вештина је јединствена, тј. недељива. Међутим, она истовремено проучава и специфичности разних обима оружане борбе, као и њиховог узајамног односа. Исто тако ратна вештина разматра и специфична својства и дејства одређених видова и родова оружаних снага. Ради тога се ратна вештина као јединствена целина, с обзиром на то какве обиме (размере) ратних дејстава разматра, дели на стратегију, оперативну вештину и тактику, а с обзиром на специфична својства одређених видова и њихове употребе, у оквиру јединствене ратне вештине, постоје (као њене гране) ратне вештине ракетних снага стратегијске намене, КоВ, снага ПВО, ратне морнарице и ваздухопловства. Истовремено совјетска војна мисао одриче самосталан карактер

рата на мору, копну или у ваздуху. Постоје само ратна дејства у овим сферама у оквиру рата као целине, која су потчињена тој целини.

Ратна вештина сваког поменутог вида, изузев вида ракетних снага стратегијске намене, дели се на оперативну вештину и тактику. Што се тиче стратегије, она је једна за све видове. У погледу искориштења видова у оружаној борби, стратегија по сваком виду има одговарајући раздео. Разматрањем употребе вида стратегијских ракета искључиво се бави стратегија.

Војна стратегија чини водећи, саставни део совјетске ратне вештине. Теорија војне стратегије разрађује начелне поставке припреме земље и њених оружаних снага у складу са циљевима и карактером рата, начине и одлике оружане борбе у оквиру целог рата и у појединим периодима, заједничка дејства видова, као и дејства сваког вида посебно. Совјетска војна стратегија придаје нарочито велик значај карактеру и начину вођења почетног периода рата који може бити одлучујући за ток и исход целог рата. Основни начин вођења евентуалног светског рата, према гледиштима совјетске војне стратегије, састојао би се у примени масираних ракетно-нуклеарних удара. „Војна стратегија у условима савременог рата постаје стратегијом дубоких ракетно-нуклеарних удара, усклађених са дејством свих видова оружаних снага ради истовременог пораза и уништења оружаних снага и економског потенцијала на целој дубини територије противника како би се циљеви рата постигли у кратком року“.¹⁰

Циљеви и задаци стратегије одређују се и непосредно произилазе из циљева и задатака државне политике. Војна стратегија је основни инструмент политике у рату. Према томе, у односу на војну стратегију политика има руководећу улогу кроз цео рат.

Полазећи од тога да земљама социјалистичког лагера може бити наметнуто да воде и рат локалних размера и да стога морају бити спремне и за такву врсту ратова, совјетска војна стратегија се бави проучавањем питања вођења како светског тако и локалних ратова.

Један од веома важних задатака теорије стратегије јесте разрада и проучавање војних, економских, моралних и других услова вођења оружане борбе за сопствену и противничку страну, а у вези с тим природе и карактера рата и ратних дејстава стратегијских размера. Теорија стратегије бави се одређивањем основних видова и облика ратних дејстава, праваца, рејона и објеката испољавања главних напора оружаних снага у складу са постављеним циљевима и могућностима.

Теоретске поставке стратегије представљају путоказ у решавању проблема организације и припреме оружаних снага и територије земље, односно војишта, припреме и спровођења стратегијског развоја, плана рата и сл. Стратегија је исто тако умешност или вештина руковођења ратним припремама и оружаном борбом у целини, односно дејствима стратегијских размера. На основу политичких циљева, изучавања услова и фактора који одлучују о току и исходу рата, стратегијско руководство доноси одлуке којима се одређују видови стратегијских дејстава оружаних снага за постизање одређених циљева, затим мере у погледу припреме земље за рат

¹⁰ Маршал Совјетског Савеза В. Д. Соколовски на челу групе од 15 војних писаца, генерала и пуковника: *Војна стратегија*, издање Министарства одбране СССР, Москва 1962.

у војном и материјално-техничком погледу, као и командовања оружаним снагама у целини и појединим крупним групацијама; уједно се постављају конкретни задаци оружаним снагама и појединим групацијама према развоју ситуације у току рата, уопштавају искуства постигнута кроз претходна дејства и преносе на трупе итд.

Стратегијско руководство учествује у одређивању количина и квалитета извора и резерви свих врста, како у живој сили тако и у материјално-техничким средствима, неопходним за оружане снаге и оружану борбу.

Резиме свега досад реченог о стратегији као водећем делу ратне вештине може се изразити њеном дефиницијом у књизи „Војна стратегија“ која гласи: „Војна стратегија представља систем научних знања о законмерностима рата као оружане борбе у име одређених класних интереса. На основу изучавања искустава ратова, војно-политичке ситуације, економских и моралних могућности земље, нових средстава борбе и погледа вероватних противника, она истражује услове и карактер будућег рата, начине његове припреме и вођења, видова оружаних снага и основе њихове стратегијске употребе, а исто тако и основе материјалног и техничког обезбеђења, као и руковођења ратом и оружаним снагама.

Истовремено то је област практичне делатности највишег војно-политичког руководства, врховне команде и виших штабова која се односи на вештину припреме земље за рат и вођење оружане борбе у конкретним историјским условима.“

Аутори „Војне стратегије“ указују на то да је, под утицајем појаве и развоја ракетно-нуклеарног оружја и других најновијих техничких средстава борбе, низ руководећих принципа, норми и појмова војне стратегије у последњем рату подвргнут темељитом преиспитивању или је потпуно изгубио значај. Такав је случај са принципом концентрације снага и средстава на одлучујућем правцу, са стратегијским принципом економије снага, принципом делимичне победе по коме се општа победа састоји од делимичних успеха, са представом о војишту, о стратегијском развоју, маневру итд. Изгубили су значај ранији, основни видови стратегијских дејстава, стратегијска одбрана и стратегијско наступање који су били везани за дејства на линијама, тј. фронтovima у рејонима непосредног додира групација КоВ, којима су садејствовале снаге свих осталих видова. Раније је судбина рата решавана на копненим војиштима, а сада се тежиште оружане борбе преноси на најважније рејоне и објекте размештене у дубокој позадини противника.

Удари ракета стратегијске намене по објектима у дубокој позадини противника, као и по групацијама његових оружаних снага, који ће имати основни значај за ток и исход рата, не могу се сврстати у оквир стратегијске одбране или стратегијског наступања везаних за дејства КоВ. Такођер се ни дејства снага за одбрану територије земље од нуклеарних удара, а исто тако ни дејства на морским просторствима не могу више потчињавати дејству снага КоВ. Наравно, дејство на копненим војиштима имаће посебно велики значај у довршавању разбијања и уништења непријатељевих снага, у заузимању територије противника, у одбрани сопствене и заузете територије итд.

Писци „Војне стратегије“ истичу да би било веома опасно прихватити стратегијску одбрану, односно одбрамбену стратегију и да офанзивној стратегији евентуалног агресора морају бити супротстављена одлучна офанзивна дејства ракетно-нуклеарних удара. Одбрана ће постојати само у оперативним и тактичким оквирима. Ови писци износе следеће основне видове стратегијских дејстава у евентуалном светском рату:

Први, принципијелно нов вид стратегијских дејстава представљају ракетно-нуклеарни удари по најважнијим војним и другим објектима на целој територији противника; овај вид дејства изводио би се кроз ударе стратегијских ракета и операције стратегијске авијације.

Други вид стратегијских дејстава представљала би дејства на копненим војиштима за потпуно разбијање копнених групација противника, заузимање и окупацију непријатељеве територије, као и за спречавање упада његових снага на сопствену територију. Овај вид стратегијских дејстава спроводио би се углавном кроз копнене, нападне и одбрамбене операције.

Трећи вид стратегијских дејстава обухвата одбрану територије земље — првенствено од нуклеарних удара — и то снагама и средствима противавионске и противракетне одбране (ПВО). Овај вид дејстава спроводио би се кроз противракетне и противавионске операције.

Четврти, самостални вид стратегијских дејстава јесу дејства на морским војиштима, усмерена на разбијање групација противничке морнарице, нарушавање његових поморских комуникација, односно заштиту сопствених, као и сопствене обале од нуклеарних удара с мора. Иако ће овај вид дејстава, по мишљењу ових писаца, попримити знатно веће размере него у прошлом, отаџбинском рату, тешко је рећи да ће он имати одлучујући значај за исход рата. Овај вид стратегијских дејстава спроводиће се кроз поморске операције.

Као могућан вид стратегијских дејстава совјетска војна стратегија разматра и дејства у космичком простору.

Партизанским дејствима и унутрашњем отпору народа као специфичном виду, који је у прошлом рату одиграо значајну улогу, савремена совјетска војна стратегија не придаје посебно велик, стратегијски значај. Овај вид се разматра у оквиру партизанске дејства у случају да на појединим војиштима непријатељским групацијама пође за руком да се пробију на територију земље.

Стратегијски напад и стратегијска одбрана могу сачувати ранији значај само у локалним ратовима који би се водили конвенционалним средствима.

Средства стратегије су оружане снаге у складној повезаности и јединству свих видова, с тим што главна, водећа улога припада ракетном виду стратегијске намене.

Оперативна вештина (оператика) се сматра најмлађим саставним делом совјетске ратне вештине, а темељи су јој ударени у току I светског рата. Оперативна вештина је добила прву значајнију практичну примену у грађанском рату после велике октобарске револуције, а пуну теоретску и практичну разраду у току II светског рата. Појава оперативне вештине у најужој је вези са стварањем крупних здружених војних формација које су, због релативно велике покретљивости (у прво време то су били коњички корпуси и армије), биле средство за дубоке продоре, односно за развијање тактичких успеха и њихово претварање у продоре кроз оперативни распоред противника. На темељу искустава из I светског рата, а нарочито из грађанског рата, као и пораслих могућности оружаних снага (кроз развитак тенковских и моторизованих снага, авијације и морнарице, и уопште кроз сталан пораст броја и квалитета технике у оружаним снагама), теорија оперативне вештине се даље развијала да би кроз искуство II светског рата била разрађена као посебан, самосталан део ратне вештине.

Оперативна вештина се бави изучавањем операција, односно конкретних израза и форми видова стратегијских дејстава. Савремене операције представљају „сложени комплекс разноврсних борбених дејстава обједињених јединством замисли, средстава и циљева, која се изводе на копну, у ваздуху и на мору крупним групацијама састављеним од оперативних формација различитих видова оружаних снага и које дејствују на одређеном оперативном или стратегијском правцу“.¹¹

За разлику од стратегије која је једна, јединствена за све видове оружаних снага, оперативна вештина изучава питања припреме и извођења операција како обједињених групација више видова, тако и оперативних формација само једног или претежно једног вида. Према томе, оперативна вештина, као део ратне вештине, је с једне стране, у наведеном смислу, заједничка за више видова, а са друге, постоји и као део ратне вештине сваког појединог вида, осим ракетног вида стратегијске намене.

Зависно од учешћа једног или више видова у њима, операције се деле на заједничке и самосталне. У односу на простор где се изводе, на копну, мору, у ваздуху или једновремено у све три ове сфере, а такођер зависно од начина извођења, операције могу бити копнене, ваздушне, противваздушне (противракетне и противавионске), поморске, десантне и противдесантне.

Копнене операције могу бити нападне (подразумевајући ту и противнападне) и одбрамбене (подразумевајући ту и одступне).

Потпуно самосталних, изолованих операција оперативних јединица, или дејстава видова оружаних снага у целини, у савременим условима не може бити.

Циљ сваке операције је разбијање и уништење оперативних групација противника, разбијање и уништење његових економских објеката или заузимање објеката односно рејона од оперативног или стратегијског значаја, тј. таквог објекта или рејона чијим се овлађивањем стварају повољни услови за наредна дејства.

¹¹ Кандидат војних наука, генерал-мајор М. В. Смирнов и пуковници И. С. Ваз, С. Х. Казлов и П. А. Сидоров: *О совјетској војној науци*, издање Министарства одбране СССР, Москва 1960. год.

У одређеним случајевима, по размаху и резултатима, операције могу непосредно да утичу на етапне стратегијске циљеве рата и тада оне имају стратегијски значај.

Савремена теорија оперативне вештине има свој чисто теоретски и примењени део. У теоретском делу оперативна вештина изучава карактеристике савремених операција, законитости и принципе њихове припреме и извођења, организацију, могућности и особине оперативних формација видова, облике припреме и извођења операција групацијама обједињених видова или формацијама појединих видова, питања оперативног обезбеђења, командовања и сл. За питања материјално-техничког обезбеђења операција, оперативна вештина, односно сваки вид оружаних снага у оквиру своје оперативне вештине, има самостални раздео — оперативну позадину.

У примењеном делу оперативна вештина се бави разрадом конкретних питања у односу на припрему и извођење нападних и одбрамбених операција свих обима и у најразличитијим условима, операција група фронтана, фронтана и армија, операција КоВ, морнарице, ваздухопловства и снага ПВО земље, заједничких операција, затим разрадом оперативних маршева, прегрупација, видова оперативног обезбеђења, рада позадине и сл.

Оперативна вештина је истовремено умешност организовања и руковођења операцијом, што значи да од способности и стваралаштва команданата и штабова зависи примена поставки оперативне вештине у пракси.

Тактика се бави питањима боја на копну, мору и у ваздуху. Циљеве и задатке тактици одређује оперативна вештина или, боље речено, тактичка дејства произилазе из замисли операције и воде се у њеном интересу. Успех боја се цени искључиво по томе колико доприноси успеху операције.

Бој је организовани оружани сукоб тактичких јединица КоВ, ваздухопловства и морнарице, самостално или кроз узајамно садејство, са циљем да се уништи или зароби непријатељ или да му се нанесу такви губици који ће га приморати да се одрекне од извршења добијених задатака. Бој је ограничен временски, просторно и по јачини снага и средстава које у њему учествују.

У оквиру операције или самостално, бој се може водити на земљи само копненим снагама или уз подршку снага ваздухопловства и морнарице, у ваздуху само ваздухопловним снагама или уз подршку средстава ПВО с копна и мора, на мору само снагама морнарице или уз подршку са копна или из ваздуха.

Тактика се дели на: општевојну која изучава законитости и основе општевојног боја и тактику видова и родова као, на пример, тактику пешадије, тенковских јединица, артиљерије и ракета, авијације, војнопоморских снага и снага ПВО.

Материјално-техничким проблемима боја бави се посебан раздео тактике — трупна позадина, која се дели на тактику организовања и уређења трупе позадине у разним видовима боја, на војномедицинску тактику итд. У припремном делу тактика се бави разрадом разних видова и облика боја у најразноврснијим условима борбене ситуације. Кроз приме-

њени део тактика разрађује планирање и извођење боја, све видове борбеног обезбеђења, организацију командовања, материјално-техничко обезбеђење, дотур, евакуацију, санитетско збрињавање итд.

Стратегија, оперативна вештина и тактика су у тесној узајамној повезаности. То и условљеност саставних делова ратне вештине, као и њено водеће место, одређени су потчињеношћу делимичних успеха општим циљевима рата. Отуда поставке тактике морају одговарати циљевима оперативне вештине који опет произилазе из циљева стратегије.

Ратну вештину (до одређене мере и општу теорију) обезбеђују низом података и закључака све остале научне дисциплине војне науке. Без таквих научних дисциплина као што су: војна администрација, теорија обуке и васпитања, војнотехничке науке у савременим условима, ратна вештина не би могла да постоји нити да се развија.

До сада је било речи, у општим цртама, само о основним питањима којима се бави совјетска војна наука, а посебно о најважнијем делу војне науке — ратној вештини. У једном чланку није ни могуће обухватити сву проблематику нити посебно обрадити и остале саставне делове совјетске војне науке.

Треба напоменути да се совјетска војнотеоретска мисао, судећи по досад објављеним издањима из ове области, претежно бави проблемима припреме и вођења оружане борбе у евентуалном светском рату. Овај рат совјетски војни писци сматрају најсложенијим и он би се по својим основним карактеристикама битно разликовао од свих досад познатих. Светски рат би, како се истиче у совјетској војној публицистици, био судар између две моћне коалиције земаља, супротних друштвено-политичких система, и водио би се одлучно и бескомпромисно уз неизбежну масовну употребу ракетно-нуклеарног и другог оружја за масовно уништавање и као такав би имао до сада непознат уништавајући и рушилачки карактер. Услови у којима би се такав рат водио и фактори који би утицали на његов ток и исход, његове карактеристике и, у вези с тим, питања припреме земље и посебно оружаних снага, као и начини њихове употребе, управо заузимају доминирајуће место у издањима савремених совјетских војних писаца. У вези са свим што је напред речено, разумљиво је што оружана борба у разним локалним, ограниченим ратовима (евентуални локални ратови наметнути социјалистичким земљама, мали империјалистички ратови, народноослободилачки и грађански револуционарни ратови), као и начини и облици њеног вођења заузимају ограничено место у њиховим радовима.

Савремени совјетски војни писци истичу да се у прилажењу војнотеоретским проблемима савремена совјетска војнонаучна мисао ослања на војна дела класика марксизма-лењинизма, нарочито на Лењинову војну делатност, на војнотеоретске радове истакнутих војних мислилаца из првог периода изградње и развоја совјетске државе и армије, као Фрунзеа, Шапошњикова, Тухачевског, као и на богата искуства из великог отаџбинског рата. При томе се нарочито инсистира на потреби проучавања и сагледавања свега новог и прогресивног што материјални развитак и нови услови доносе са собом и да се у складу с тим потраже нова решења у

војној делатности. У том смислу нарочито велики значај и утицај на развој војне мисли испољиле су одлуке, односно закључци XX, XXI и XXII конгреса КПСС. Одлуке ових конгреса по питању одбрамбене способности земље представљају, како често напомињу совјетски војни писци, полазну основу теоретских разрада и практичних решења у целој војној делатности. На основи истих ових одлука дошло је до видног оживљавања и полета дискусије у совјетској војној теорији.

Као што је познато, на последњим конгресима КПСС разматрани су далекосежни економски планови комунистичке изградње СССР. За руководећи принцип совјетске спољне политике проглашена је борба за мирну коезистенцију држава са разним друштвеним системима, за опште и потпуно разоружање, за искључивање рата из живота друштва, као и за економско, научно и друго такмичење између два светска система. Полазећи од тога да је рат као средство за постизање политичких циљева туђ социјалистичкој земљи, затим од великог пораста снага социјализма и мира итд., на конгресима је истакнуто да у савременим условима „рат није тотално неизбежан“, иако опасност од његовог избијања постоји све док постоји империјализам и активност агресивних кругова у свету. Та опасност намеће, како је истакнуто у програму КПСС донесеном на XX конгресу, „неопходност одржавања одбрамбене моћи совјетске државе и борбене способности њених оружаних снага на нивоу који обезбеђује одлучно и потпуно разбијање сваког непријатеља који би се усудио да посегне на совјетску домовину“. Наведени и други слични ставови присутни су у свим совјетским војнотеоретским радовима. Они у великој мери опредељују теоретска разматрања и практична решења питања изградње и употребе совјетских оружаних снага у евентуалном светском рату. Високу техничку опремљеност и спремност за одлучна дејства оружаних снага у сваком моменту совјетска војна мисао сматра једним од основних предуслова да се агресор обузда, тј. одрекне агресивних намера, а ако се ипак одлучи на агресију, да моментано добије уништавајући противудар. У вези с тим, као главни вид оружаних снага изграђен је вид стратегијских ракета, а за први вид стратегијских дејстава сматрају се ракетно-нуклеарни удари по најважнијим објектима противничке стране. Истовремено тај вид стратегијских дејстава совјетска војна мисао сматра принудним и њему би совјетске оружане снаге прибегле само у случају туђе агресије.

Развијајући се на бази нових, ванредно великих материјалних и научнотехничких достигнућа, у духу одлука последњих конгреса КПСС, и кроз борбу са остацима култа личности, савремена совјетска војна мисао, њена уопштавања и закључци кроз радове совјетских војних писаца или иступања најистакнутијих војних руководилаца свакако су од интереса за војне старешине, посебно оне који се баве војном теоријом.

С. Поповић

Francuska kontragerila u Alžiru

Partizanskom i gerilskom, odnosno protivpartizanskom i protivgerilskom ratu pridaje se danas znatno veći značaj nego pre i u toku II svetskog rata. Moglo bi se čak reći da je nastala kvalitativna promena u shvatanju suštine »malog« rata jer se očekuje da će partizanska i gerilska dejstva u pozadini neprijatelja, odnosno protivpartizanska i protivgerilska dejstva u sopstvenoj pozadini, biti sastavni i veoma značajni deo operacija na frontu, pa u izvesnim situacijama eventualnog atomskog rata i jedina mogućna forma borbe. Zato gotovo sve vlade i generalštabovi u svojim planovima predviđaju konkretne mere za organizovanje ovih dejstava u budućem ratu. Radi toga se u okviru oružanih snaga stvaraju posebne gerilske i protivgerilske formacije; KoV i avijacijska podrška se prilagođavaju uslovima takvog rata; uvodi se nova tehnika (posebno helikopteri u većem broju) pogodna za dejstva protiv partizana. Posebna se pažnja posvećuje proučavanju dosadašnjih iskustava, naročito iz zadnjih ratova, u kojima su »kontragerilska« dejstva, kako se najčešće nazivaju na Zapadu, imala značajnu ili dominantnu ulogu. U tom sklopu pitanja posebno su interesantna iskustva francuskih oružanih snaga u ratu protiv oslobodilačkog po-

U članku »Francuska kontragerila u Alžiru« izneseni su metodi francuske kontragerile prema sledećim materijalima:

Revue de défense nationale, Francuska, jul 1956. god.; *Revue militaire d'information*, Francuska, april 1955, april 1956. i decembar 1958. god.; *L'Armée — La Nation*, Belgija, oktobar 1959. god.; — *Army, SAD*, avgust 1960. god.; — Zdravko Pečar: *Alžir*; — *Nacionalnooslobodilački front Alžira*, članak u »Socijalizmu« br. 5 i 6/61. god.

kreta u Alžiru. Ta su iskustva od naročitog značaja i za zavisne i kolonijalne narode koji se sa oružjem u ruci bore za svoju slobodu, kao i za sve manje zemlje kojima će opštenarodni rat biti glavna forma borbe protiv eventualnog agresora.

Pri sagledavanju iskustava iz rata u Alžiru moraju se stalno imati u vidu sve okolnosti u kojima se on vodio. Naime, on se vodio u uslovima relativnog svetskog mira i po formi je bio lokalni, ali je u suštini predstavljao sukob progresivnih i reakcionarnih snaga u širem obimu. Francuska je, prema mnogim inostranim podacima, nastojala da »lokalizuje« svoju oružanu intervenciju u Alžiru i da taj rat prikaže kao »interni problem pacifikacije jednog dela svoje teritorije«. U tome očigledno nije uspeła. Alžirski problem je neminovno postao »svetski problem«. Sve miroljubive snage sveta pružale su određenu podršku borbi alžirskog naroda i vršile donekle pritisak na Francusku. Posebno treba imati u vidu činjenicu da se Alžir neposredno graniči sa Tunisom i Marokom koji su, i pored raznih teškoća i uticaja sa strane, bili spremni da njegovim oslobodilačkim snagama pruže pomoć. Sa druge strane, u to vreme francuske oružane snage nisu bile angažovane u nekim drugim sukobima, sem što su imale određenih obaveza prema NATO-u. Zbog toga je Francuska i mogla da upotrebi gotovo sve svoje efektivne u borbi protiv Alžirskog oslobodilačkog pokreta. U tome joj je olakšavala situaciju i sama blizina Alžira. Teško je pretpostaviti povoljnije uslove od ovih za fizičko vođenje anti-gerilskog rata, pa ipak su rezultati i ovde izostali.

Rat za slobodu koštao je alžirski narod ogromnih gubitaka.¹ Međutim, i

¹ Prema alžirskim podacima, od početka oružane borbe do konca 1957. godine Alžirci su imali sledeće gubitke: poginulo je oko 50 000 boraca i 500 000 odraslih stanovnika.

francuski narod je tim ratom mnogo izgubio.² U Francuskoj su, kako se tvrdi u stranoj štampi, u vezi sa ratom u Alžiru izbile na površinu najreakcionarnije snage koje su ozbiljno poljuljale njen ugled u svetu. Pa i francuska ekonomika je pretrpela ozbiljne štete. Uprkos tome što je Francuska u tom ratu angažovala ogromne snage, njena okupacija ove zemlje nije bila svrsishodna. Taj sedmogodišnji kolonijalni rat očigledno je pokazao nemogućnost veštačkog zadržavanja i sprečavanja zakonitog istorijskog procesa nacionalnog oslobođenja.

Poznato je kako je došlo do rata u Alžiru i kakve su njegove posledice. Alžirske mase su odmah posle završetka II svetskog rata, u kojem je i alžirski narod dao svoj doprinos pobeđi nad fašizmom, zatražile — shodno Atlantskoj povelji — slobodu i nacionalnu nezavisnost. Francuske vlasti su se tome suprotstavile. One su želele, kako se tvrdi, da zadrže svoju okupaciju ove zemlje, pre svega, zbog značaja Alžira

Prema francuskim podacima prosečni alžirski gubici iznosili su 100 ljudi dnevno. Iz saopštenja francuskog Ministarstva odbrane vidi se da je u toku sedmogodišnjeg rata, tj. do kraja 1961. godine, poginulo oko 141 000 alžirskih boraca. S druge strane, prema podacima iz knjige Zdravka Pečara o Alžiru vidi se da su Alžirci do 1959. godine imali preko 600 000 žrtava.

Bivši urednik lista »Alve republike« i autor poznate knjige »Tortura« Anri Aleg, koji je posle višegodišnjeg tamnovanja nedavno pobjegao iz zatvora u Francuskoj, izjavio je rumunskom listu »Kontemporanul« da je dosad izginulo u borbi za nezavisnost preko 1 000 000 Alžiraca. (»Politika«, 3. XII 1961. god.)

² Prema francuskim podacima, od početka oružanog ustanka do konca 1957. godine, gubici francuske armije bili su sledeći: poginulo 1600 oficira i 83 000 podoficira i vojnika, ranjeno 2700 oficira i 43 000 podoficira i vojnika, a nestalo ili onesposobljeno 13 000 oficira, podoficira i vojnika.

Prema podacima FLN prosečni francuski gubici iznosili su oko 50 ljudi dnevno.

Međutim, prema zvaničnom saopštenju francuskog Ministarstva odbrane, u Alžiru je od početka rata do kraja 1961. godine poginulo 17 250 pripadnika francuskih trupa, ranjeno 51 800 oficira i vojnika, a nestalo 198.

Od ukupnog broja poginulih, dve trećine francuskih vojnika izgubilo je živote u borbama na frontu u Alžiru, dok su ostali nastradali prilikom sabotaža. Od ukupnog broja ranjenih, 27 900 vojnika i oficira povređeno je u raznim incidentima i sabotažama (»Politika«, 9. III 1962.).

u privrednom i vojnostrategijskom pogledu. Činjenica da je jedan deo alžirskog stanovništva (svega 10%) francuskog porekla, poslužila im je kao izgovor za to.

Oslobodilačka borba alžirskog naroda otpočela je 1. novembra 1954. godine. Pripreme su vršene u izuzetno dubokoj ilegalnosti. Izgleda da francuska vlast nije očekivala ustanak već je, naprotiv, verovala da u Alžiru neće i ne može doći do oslobodilačkog pokreta kakav je bio u Tunisu, Maroku i Indokini. Početni period tog rata nije imao formu masovnog ustanka, već je započeo nizom atentata i napada diverzantskih grupa i komandosa. Nekih 30—40 borbenih grupa Alžiraca odmah su preduzele napade na žandarmerijske postaje i policijske komesarijate, na farme,³ kasarne, skladišta oružja i druge objekte, a obračunavali su se i sa raznim kvislinškim formacijama, lugarima i drugim koji su nastavili da služe francuskoj administraciji. Kasnije, a naročito 1956. godine, ustanak je postajao sve masovniji.

PRVA REAGOVANJA FRANCUSKIH VLASTI NA USTANAK

Prema inostranim podacima ustanak u Alžiru iznenadio je kako francusku upravu, tako i njene vojne krugove u toj zemlji. Početne borbe Alžiraca bile su olakšane nesuglasicama koje su u to vreme postojale u vojno-političkim vrhovima Francuske. Vlada je, izgleda, htela da taktizira prema Alžircima, pripremajući »reformu« statusa Alžira, dok se pred inostranstvom čitava stvar prikazivala kao »interni francuski problem«, čije rešenje treba tražiti u okviru policijskih mera francuske armije. Međutim, komanda francuskih oružanih snaga, poučena iskustvima rata u Indokini, tražila je i otpočela da preduzima

³ Farme su krupnija imanja (poljoprivredna dobra) koja su držali koloni (dospeljeni Francuzi, Italijani i dr.), a kao radna snaga za njihovu obradu korišćeni su domoroci.

ozbiljne mere za ugušivanje pokreta još u začetku.

Posle prvih kolebanja preduzete su masovne represalije nad stanovništvom, otpočela su brojna hapšenja, ubijanja ljudi i paljenja sela. Zatim su preduzete akcije čišćenja, kao i slanje trupa u planinske oblasti Oresa i Kabilije — u predele u kojima su se pojavile prve ustaničke grupe.

To je najpre zaplašilo alžirski narod, čije su simpatije bile na strani nacionalnooslobodilačkog pokreta. Ustaničnici su uložili mnogo napora da razbiju taj strah i objasne ciljeve svoje revolucije, što su i postigli izvođenjem raznih akcija. Uprkos ovakvom reagovanju francuskih snaga, oružana borba u Alžiru se brzo razvijala da bi krajem 1955. i početkom 1956. godine poprimila širi karakter i u nekim oblastima prerasla u opštenarodni ustanak.

Poznato je da je francuska komanda posle prvih neuspeha počela da dovlači pojačanja. Ranija francuska posada brojala je oko 70 000—80 000 vojnika i policajaca. Od oktobra 1954. do sredine 1955. godine, brojno stanje oružanih snaga povećalo se za 3—4 puta, tako da je sredinom 1955. godine iznosilo 250 000—300 000 francuskih vojnika, bez snaga lokalne milicije. Tada je otpočela energična akcija da se uguši ustanak i svaka misao koja je išla za tim da se promeni »status quo«. Oružane snage su sprovodile akciju »čišćenja« po celom Alžiru. Istovremeno je sproveden i princip kolektivne odgovornosti, koji je doveo do masovnog uništavanja Alžiraca i njihovog odvođenja u logore oko francuskih uporišta. Francuske vlasti su, prema podacima, to proglasile akcijom zaštite civilnog stanovništva od terora ustanika. U stvari, hteli su da im narod posluži kao živi zid oko tih francuskih uporišta.

I ta akcija francuskih snaga nije dala željene rezultate. Nasuprot tome,

ustaničke snage su u proleće 1956. godine porasle na nekoliko desetina hiljada vojnika i pristupile formiranju i organizovanju prvih regularnih jedinica sa savremenijim naoružanjem, koje su zaplenjivale od francuskih vojnika prilikom sukoba, a delom ga dobijale izvana. Na stranu ustanika prešli su mnogi odredi »Alžirskih strelaca« i druge jedinice u kojima su bili Alžirci, a koje je francuska komanda poslala u Alžir radi gušenja ustanka.⁴ Zbog toga je francuska komanda preostale jedinice alžirskih vojnika u francuskoj vojsci prebacila u Nemačku i na Korziku.

Pošto se dotadanje snage nisu pokazale dovoljnim, a ni preduzete mere efikasnim, to je francuska komanda ponovo pristupila povećanju svojih efektivna i preduzimanju novih mera. Povećala je svoje oružane snage na pola miliona vojnika i preduzela organizovanje sistema kontrole alžirske teritorije.

SISTEM KONTROLE TERITORIJE I DRUGE MERE

Mere u pogledu organizovanja sistema kontrole alžirske teritorije sastojale su se, pored ostalog, u stvaranju tzv. »kadijaža«⁵ u svrhu definitivne »pacifikacije Alžira«. Na svim važnijim zemljišnim tačkama i objektima (komunikacijama, prevojima, instalacijama i sl.) izgrađena su uporišta — »kadijaži«. Uporišta su postavljena na međusobnom udaljenju od 10—15 km (dok su kasnije, na utvrđenim graničnim linijama prema Tunisu i Maroku, postavljena na svega 3—5, a ponegde i na

⁴ U proleće 1956. godine, mesec dana posle prelaska prve jedinice »Alžirskih strelaca« na stranu ustanika, još četiri veće jedinice (odreda), sa celokupnim naoružanjem, pridružile su se ustaničima. Posle toga usledili su prelazi i drugih manjih jedinica. Samo u Oraniji — 5. vilaji — prešlo je 6 četa »Alžirskih strelaca«, a u 4. vilaji — 3 čete, itd.

⁵ Sahovski raspored uporišta (garnizona) koji pomoću manjih grupa i patrola, artiljerijske vatre i avijacije, efikasno kontrolišu zaposednute teritorije od strane francuskih oružanih snaga.

1—4 km) i bila su vrlo različitog sastava. U njima su, obično, naročito u većim, bili zastupljeni svi rodovi vojske (pešadija, artiljerija, oklopna kola i tenkovi), a jačina snaga kretala se od 10—400 naoružanih vojnika (Francuza i domorodaca).

»Kadrijaži« su predstavljali uporišta postavljena u obliku četvorougaoznika, koja su se međusobno pokrivala artiljerijsko-minobacačkom vatrom, uz tereno sadejstvo i podršku avijacije. Pri svakom pokušaju prilaza i napada na jedno od pomenutih uporišta, u dejstvo su stupala i ostala tri. Načelno, u svim tim uporištima 50% sastava jedinica bilo je u strogoj pripravnosti, dok je druga polovina bila u stalnom pokretu na zemljištu koje dotično uporište kontroliše.

S obzirom da je teritorija Alžira veoma prostrana i da je ostao još uvek znatan prostor za manevar alžirskih ustanika, ovakav sistem razbacivanja snaga po čitavoj teritoriji nije doneo željene rezultate, niti je mogao obezbediti kontrolu i sprečiti aktivnost FLN,⁶ naročito u planinskim delovima, posebno u oblastima Velike Kabilije, Oresa itd. U takvom sistemu obezbeđenja i kontrole teritorije francuske snage su bile povremeno i odsečene i opkoljene u planinskim delovima, zbog čega je francuska komanda bila prinuđena da ih snabdeva pomoću aviona i helikoptera. Sem toga, FLN je u planinskim oblastima prema Tunisu i Maroku uspešno održavao svoj autoritet i sproveo svoju vlast, nesmetano izvodio regrutaciju, pregrupisavao svoje jedinice, snabdevao ih hranom, odećom, oružjem i prikupljao pomoć itd. U mnogim zonama koje su planinske, sigurnost francuskih oružanih snaga preko dana postizana je i bila obezbeđena rasporedom snaga u vidu četvorougaoznika. Međutim, sve to nije bilo dovoljno za obezbe-

đenje tih snaga preko noći, kada su ustanici naročito bili aktivni.

»Kadrijaž« u južnom delu Alžira — prema Sahari — nije primenjivan u onom obimu kao u severnom delu u prvim godinama rata. Međutim, zbog objekata od vitalne važnosti koji se тамо nalaze (izvori petroleja, naftovodi, poligoni i vojno-opitni centri), a koji su bili izloženi neprekidnim diverzijama ALN,⁷ francuska armija je bila primorana da preduzme slične mere i u toj oblasti.

»Kadrijaž« pomorskim snagama bio je stalan i sastojao se u držanju jedinica francuske RM u alžirskim vodama, kao i u vodama Tunisa i Maroka.

Sagledavši izvesne praznine u sistemu »kadrijaža« i dobivši informacije o širini ustaničkih priprema za izvođenje obimnijih dejstava u 1956. godni, Glavni štab francuske vojske u Alžiru bio je primoran da zatraži masovno pojačanje u ljudstvu i materijalu. Tvrdi se da je tom prilikom zatraženo oko 600 hiljada ljudi i potreban broj aviona i helikoptera kako bi mogao da se proširi i potpuno sprovede totalan sistem kontrole u vidu »kadrijaža«, odnosno obezbede pokretne rezerve za brze intervencije, posebno na granicama prema Tunisu i Maroku, i na taj način spreči manevar ustaničkih jedinica, prebacivanje oružja i kadrova.

Kada je francuska komanda u Alžiru dobila nova pojačanja, preduzela je juna 1956. godine, pored sistema »kadrijaža«, veliku ofanzivu koja se u stvari sastojala u izvođenju ofanzivnih dejstava u tri pravca, radi potpunog čišćenja Alžira od ustanika. No, ni ta ofanziva nije donela očekivane rezultate.

Uporedo sa sistemom kontrole teritorije preduzimane su u tom periodu i druge mere: zaveden je policijski čas⁸

⁷ Nacionalnooslobodilačka armija Alžira.

⁸ Tako je policijski čas u selima počinjao u 5 časova posle podne, a u gradovima u 8 časova uveče.

⁶ Front nacionalnog oslobođenja Alžira.

kako u gradovima tako i u selima, gradovi (naročito veći) opasivani su bodljivom žicom, preduzimane su propagandne mere, organizovane diverzije na alžirske rukovodioce i pokušavana podmićivanja itd. Ujedno je preduzeta pojačana propaganda kako bi se stanovništvo, koje je davalo masovnu podršku ustanicima, ubedilo da su francuske oružane snage »najbolji štiti za zaštitu domaćeg stanovništva«. Pri tome su korišćene razne metode: fotografije, govori, deklaracije lojalnosti prema mesnom stanovništvu, najavljivana je potpuna »pacifikacija« pojedinih oblasti Alžira. Tako je bilo, na primer, sa Sumamom, Kabilima, Oresom, Serifom i dr. Više puta je najavljivano potpuno uništenje političko-teritorijalnih organizacija pobunjenika u nekoj oblasti ili gradu, a to je bilo praćeno velikim brojem hapšenja i ubistava. Iznošeni su netačni podaci o gubicima FLN i ALN i pokušavane druge mere u svrhu demoralisanja stanovništva.

Tvrđi se da su Francuzi posebno razvijali propagandu unutar svojih oružanih snaga, navodeći da će svaki vojnik, podoficir i oficir koji se preda u toku borbe biti mučen i na kraju zaklan od ustanika. Izgleda da je to imalo izvesnog odraza na pripadnike francuske armije, koji su se kasnije teško predavali.

Diverzijama na rukovodioce alžirskog pokreta, koje je organizovala francuska obaveštajna služba u toku 1955. i 1956. godine, naneti su ustanici-ma osetni gubici u komandnom i rukovodećem kadru. Francuska obaveštajna služba je nastojala da unese razdor i sumničenje u štabove ustanika, a raspirivala je i lične razmirice.⁹

⁹ Tako je francuski agent Adžel Adžul, u oblasti Džerufa u Nemenčasu, osumnjičio gerilskog komandanta Šihanija, organizovao na licu mesta suđenje i odmah ga streljao. Adžel Adžul, koji je dotle bio pomoćnik Šihanija, preuzeo je posle njegove likvidacije komandovanje jedinicom i pokušao da se zajedno sa njom preda. Vojnici su odbili da ga siede, pa

U to vreme izvršena je i otmica pe-torice alžirskih rukovodilaca na čelu sa Ben Belom.¹⁰ Zahvaljujući razvoju svoje obaveštajne službe, gubici Alžiraca od ovih akcija francuske obaveštajne službe bili su kasnije sve manji.

U Alžiru su, prema alžirskim podacima, vršeni mnogobrojni pokušaji podmićivanja pojedinih alžirskih rukovodilaca da prekinu borbu. Alžirskim komandantima zarobljenim u borbi nude-ni su značajni ustupci; francuska komanda im je obećavala da će ih pustiti na slobodu, dati im vile, automobile, dobre plate, funkcije itd., ako ubede svoje rukovodioce u potrebu obustavljanja vatre. Oni su davali takva obećanja, ali čim su bili pušteni na slobodu, nastavljali su borbu protiv francuskih jedinica.¹¹

Od posebnog značaja su mere preduzimate protiv civilnog stanovništva. Preduzimano je istrebljivanje civilnog stanovništva u pojedinim — za francu-

se on sam predao i na francuskoj strani postao jedan od komandanata izdajničke organizacije HARKI.

Ben Bulaid, komandant 1. vilaje, ubijen je 27. marta 1956. godine prilikom jedne diverzije francuskog obaveštajnog biroa. U njegov štab poslan je nov radio-aparat koji je eksplo-dirao kada je Ben Bulaid htio da sluša emisiju vesti.

Preko svoje obaveštajne službe Francuzi su septembra 1956. godine, u blizini Sidi Mešriha, ubili iz zasede Juzefa Ziruta, kovača, čuvenog komandanta vilaje, poznatog kao izvanrednog organizatora. Pošto nisu imali njegov identitet, oni su ranije, preko obaveštajaca, dobili otiske njegovih prstiju na osnovu kojih su ga identifikovali posle uistva.

¹⁰ 21. oktobra 1956. god., kada su pomenuti rukovodioci putovali avionom iz Maroka na konferenciju u Tunis, francuski lovci prisilili su njihov avion da se spusti na francusku teritoriju i na taj način je uhvaćen glavni deo rukovodstva Alžirskog pokreta. Francuzi su smatrali da će na taj način likvidirati ili bar paralizovati taj pokret.

¹¹ Interesantan je slučaj Azedina (pravo ime Zerari Rabah), dvadesetpetogodišnjeg radnika, trinaest puta ranjavanog u borbama protiv francuske vojske. On je zarobljen novembra 1958. godine u oblasti Palastera. U bolnici su ga posećivali najviše francuski komandanti, među kojima i general Masi koji mu je, trudeći se da zadobije njegove simpatije, rekao: »Slušaj Azedine, tvoje je delo što mi je u vojnoj knjižici upisan jedini poraz koji sam ikad doživeo«. Masi je mislio na bitku kod Bu Zegze, početkom avgusta 1957. godine, u kojoj su ustanici naneli francuskim vojnicima velike gubitke i naterali u bekstvo veće odrede francuske vojske.

ske jedinice najtežim — oblastima ustanka. Na čitavim prostranstvima paljena su sela iz aviona i uništavana stoka, a pohvatano stanovništvo streljano. Civilni sa tih terena bili su primorani da se sklanjaju u planine ili da beže u Tunis i Maroko.¹²

Prema inostranim podacima primenjivani su 1957. godine i sledeći metodi:

Iz napadnutih sela naterivano je goloruko muško stanovništvo u šumu. Tom merom Francuzi su, izgleda, želeli da primoraju ustanike da mobilišu sve te ljude sposobne za borbu i tako stvore velike, nepokretne i slabo naoružane jedinice, koje bi kasnije postale lak plen francuskih jedinica. Rukovodstvo FLN i ALN je, međutim, prozrelo te namere i ostalo na malim, dobro naoružanim i pokretljivim jedinicama. Iako im je to teško padalo i predstavljalo za njih

veliko iskušenje, vraćali su to goloruko stanovništvo natrag u njihova sela.

U sistemu mera francuskih vlasti protiv civilnog stanovništva značajnu ulogu odigrala je i takozvana taktika »zabranjenih zona«. Stvarane su zone, u stvari »ničije zemlje« između Tunisa i Alžira na istoku, odnosno Maroka i Alžira na zapadu, kao i u unutrašnjosti, na primer, u okolini luke Kalo u oblasti Konstantina, zatim u oblasti Džidželija, El Milija, Tajera, Bužija, Luar-senisa — planinskog predela Oresa, planine Nemenčas i dr. Na tim teritorijama istrebljivano je celokupno civilno stanovništvo: ili je ubijano, ili terano u logore ili primoravano da beži u Tunis i Maroko. U tim zonama nije se više obrađivala zemlja, jer niko nije imao pravo da se u njima kreće.¹³

¹² Evo samo nekih primera kako su se Francuzi obračunavali sa alžirskim civilnim stanovništvom. Samo u toku jednog dana u oblasti El Milije uništili su jedno selo sa 700 kuća i 2000 stanovnika.

Odgovarajući na akcije alžirskih komandosa u oblasti Konstantina, Francuzi su na stadionu Filipvila okupili oko 5000 Alžiraca i poubijali ih. U isto vreme nad civilnim stanovništvom izvršene su velike odmazde u Kenšeli, Bistri, Lamiju, Ued Zenati, pored Konstantina, Ain Abudu i u Kabilima. Takvih primera bilo je bezbroj u toku alžirskog rata. Prilikom raznih mučenja primenjivani su: električna struja, voda, vatra itd.

¹³ Sredinom marta 1959. godine, pariski list »Mond« objavio je opširne podatke o velikim »logorima za pregrupisanje«, kojima je u Alžiru rukovodila francuska vojna komanda. U njima je bilo okupljeno blizu milion Alžiraca koji su bili prisilno odvedeni iz svojih mesta, posebno iz onih oblasti nad kojima francuska vlast godinama nije mogla da uspostavi kontrolu i da ih »pacifirira«. Politika koncentracionih logora za alžirsko civilno stanovništvo dovela je, prema pisanju »Monda«, do formiranja bezbroj novih logora u kojima su okupljeni Alžirci umirali, jer su bili izloženi raznim bolestima usled rđavih higijenskih uslova i slabe ishrane.

»Mond« je istovremeno upozoravao na činjenicu da te logore ne treba mešati sa koncentracionim logorima koje su u Alžiru nazivali

U sprovođenju terora nad alžirskim stanovništvom posebnu ulogu je odigrala teroristička organizacija kolona »Crvena ruka«, koja je organizovana posle početka alžirskog ustanka radi obračunavanja sa svim »sumnjivim elementima«. Ona je organizovala čitav niz atentata i izvodila masovne pokolje domaćeg (alžirskog) stanovništva. Vojne odrede te organizacije obučavali su pripadnici francuske vojske. U tu svrhu formirani su i posebni centri za obuku. Štaviše, »Crvena ruka« je dobijala od francuske vojske i oružje, a odredi policije uvek su joj se stajali na raspolaganje kad bi polazila u akciju.¹⁴

U isto vreme počele su i akcije masovnog spaljivanja žetve, kako bi se i narod i ustaničke snage lišili hrane. Sela koja su se nalazila u blizini francuskih uporišta bila su prisiljena da stokove svog žita predaju francuskoj vojsci, koja im je onda delila određen broj kilograma po glavi stanovnika. ALN i stanovništvo borili su se za žetvu. Noću bi kosili žito i odnosili u planine gde su ga sklanjali za zimu. Uprkos nepostojanja civilnog stanovništva u pojedinim oblastima, jedinice ALN snabdevala se preko veza iz gradova i uporišta ili bunkerskih skladišta, a koristile su i postojeća mesna sredstva. Da bi sprečili zadržavanje ustaničkih

»centrima za nadzor« i koji su postojali od samog izbijanja ustanka.

Osvrćući se na logore za »raseljena lica«, »Mond« je istakao da su se takvi logori pojavili već prvih dana rata. »Kada je to bilo neophodno zbog vojnih operacija, francuska vojna komanda« — pisao je list — »iseljavala je stanovništvo iz pojedinih oblasti, ponekad i čitava naselja«. Proglašavajući pojedine oblasti »zabranjenim zonama« iz kojih se stanovništvo preseljava u logore, francuska vojna komanda je verovala da će ustanicima prekinuti neophodne izvore snabdevanja i da će ujedno preispitati logoraše.

To je prvi put da je francuska štampa otvoreno priznala i pisala o »logorima za regrupisanje« i o takozvanim »raseljenim licima u Alžiru«.

¹⁴ Svoje akcije pripadnici »Crvene ruke« sami su nazivali »lov na veprove«. Obično bi se sastajali uveče i kada bi nastupio policijski čas svaka bi se grupa upućivala prema mestu akcije, praćena od policijskih organa koji su nosili liste sa imenima i adresama osoba koje je trebalo likvidirati te noći.

jedinica u planinskim i pošumljenim zonama, Francuzi su napalm bombama¹⁵ masovno spaljivali te prostorije.¹⁶ Tako su spaljivali i uništavali ogromne komplekse šuma i u pojedinim oblastima ostavljali pravu golet.

U tom periodu je došlo i do stvaranja i organizovanja kvislinške (plaćeničke) vojske, koja je bila formirana u posebne jedinice, s ciljem — borba protiv vlastitog naroda. Ta vojska je bila organizovana u kvislinške formacije pod raznim nazivima: »Plava ptica«, »dopunske muslimanske jedinice«, »grupe za odbranu objekata i komunikacija«, »grupe alžirskih konjanika« i »pokretne grupe za seosku i gradsku zaštitu«. Kasnije su sve te jedinice, počele da se osipaju i nisu odigrale onu ulogu koju su im Francuzi namenili.¹⁷

KRUPNIJA OFANZIVNA DEJSTVA I ZATVARANJE ALŽIRSKIH GRANICA

Francuzi su u 1958. godini ponovno pristupili povećanju vojnih efektiva, i to prebacivanjem novih jedinica iz »Crne Afrike«, metropole i Nemačke, tako da su njihove oružane snage u Alžiru u 1958. i 1959. godini dostizale brojno stanje od 700 000—800 000 vojnika. Te snage su bile opremljene sa oko 1000

¹⁵ Te bombe su teške od 180 do 340 kg, razvijaju temperaturu od 800 do 1200 stepeni u prečniku od 40 do 60 m. Bacane su u serijama, od po 10 do 12 komada, sa 5 do 6 aviona, s tim što je svaki nosio po 2 bombe.

¹⁶ Velike šume hrastova — plunjaka koji zbog svoje kore vrlo lako gore, gotovo su potpuno spaljene, tako da su čitave planine na kojima raste taj hrast danas potpuno ogolele, dok su šume sa običnim hrastom i ostalim drvećem ipak sačuvane. Hrast — plunjak nekada je predstavljao glavno bogatstvo zemlje.

¹⁷ Prema nekim francuskim podacima, u tim formacijama bilo je oko 180 000, a prema drugim oko 100 000 Alžiraca. Prema alžirskim podacima iz 1960. godine vidi se da je u francuskoj armiji bilo oko 180 000 Alžiraca, i to 80 000 u regularnoj armiji, a 100 000 u pomoćnim jedinicama. Međutim, prema nekim drugim podacima ispada da je bilo svega 34 000 ljudi, jer se navodno veći deo od broja koji iznose Francuzi osipao do 1959. godine i prelazio na stranu ustanka ili je bežao kućama. Sem toga, Alžirci u izjavama podvlače da je dobar broj ljudi bio po zadatku u francuskoj vojsci i administraciji i da su se oni u određeno vreme vraćali u redove ALN.

aviona i oko 50 000 vozila. Sa tim efektivama i uz pomoć jedinica sredozemne flote, Francuzi su preduzimali krupna ofanzivna dejstva. Pošto su koncentrisali tako jake snage,¹⁸ prešli su na tzv. treći način dejstava — zasnovan na upotrebi krupnih brzopokretnih jedinica u svrhu izvođenja velikih ofanzivnih operacija, podržanih jakom artiljerijom, avijacijom i helikopterima. Istovremeno su preduzeli i zatvaranje granica prema Tunisu i Maroku radi sprečavanja manevra i snabdevanja snaga ALN izvana.

Ovu taktiku Francuzi su nazvali »planom Šal«. Prvi put je primenjena u oblasti Uarsenisa kao eksperimenat, a izvedena je sa jedinicama korpusa iz Alžira i Orana. S obzirom da su tu postignuti izvesni rezultati, francuska komanda nastavila je da je primenjuje i u ostalim oblastima Alžira. Na taj način ona je počela da odstupa od svog ranijeg plana (teritorijalnog rasporeda uporišta-garnizona u vidu četvorougao-nika). Nov plan je predviđao veću pokretljivost jedinica unutar pojedinih sektora, koje nisu više bile vezane samo

za dejstva na svojoj teritoriji, nego su se mogle prebacivati i sadejstvovati u operacijama i snagama drugih sektora, zona, pa čak i korpusnih oblasti. U stvari, nova taktika dejstva jedinica francuske vojske ogledala se u većem manevru svih jedinica, a ne samo jednog njihovog dela, isključivo namenjenog za izvođenje ofanzivnih dejstava. Pokretne jedinice u tim operacijama bile su podržavane statičkim snagama i elementima. U okviru tih jedinica formirane su specijalne jedinice i grupe lovaca-komandos za kontragerilu i brze akcije sa zadatkom danonoćne borbe sa protivnikom. Te su grupe podržavane vatrom artiljerije, avijacije i helikoptera. Dok su ranije operacije trajale svega po nekoliko dana, novim planovima su predviđana neograničena dejstva jedinica — sve dok se snage ALN ne unište i teren ne očisti. Nakon toga, jedinice bi se prebacivale tamo gde se protivnik nalazi i nastavljale bi borbu do njegovog potpunog uništenja.

Operacije čišćenja u unutrašnjosti teritorije vršene su po sistemu frontalnog potiskivanja ili okruživanja uz primenu helikopterskih desanata. Frontalne napade preduzimale su i manje jedinice, naravno u ograničenom obimu, radi oslobođenja komunikacija, odbijanja pritiska na neki objekat itd.

Sistem okruženja primenjivala je francuska komanda prilikom čišćenja većih teritorija. U takvim akcijama najčešće su angažovane snage cele divizije, a ponekad i jače, sa jakom artiljerijom i avijacijom — najčešće uz podršku nekih 40 aviona i 20—30 helikoptera i upotrebu ogromnih količina municije. Kada bi ustanici uspeli da probiju jedan обруč, Francuzi bi vršili manevar snagama (naročito helikopterskim) i stvarali novi. Po završenoj akciji čišćenja, ostavljali bi potreban broj jedinica, a glavne snage povlačili u garnizone. Vatrenu nadmoćnost su obezbeđivali gustim rasporedom pešadije, rela-

¹⁸ Ako se uzme da je jačina svih snaga francuske armije u Alžiru bila oko 800 000 vojnika, žandarmerija, policajaca i pripadnika teritorijalne milicije (što prema svim raspoloživim podacima izgleda približno tačno), onda je jedan francuski vojnik dolazio na 12,5 stanovnika Alžira. Kolika je to gustina okupacije bila najbolje se vidi ako se ti podaci uporede sa gustinom nemačke okupacije u pojedinim zemljama u II svetskom ratu:

u Francuskoj 1 okupatorski vojnik na — — — —	84 stanovnika
u Belgiji 1 okupatorski vojnik na — — — —	84 „
u Danskoj 1 okupatorski vojnik na — — — —	95 „
u Holandiji 1 okupatorski vojnik na — — — —	217 „
u Norveškoj 1 okupatorski vojnik na — — — —	19 „
u Jugoslaviji 1 okupatorski vojnik na oko — — —	24 „

Ako se od ukupnog broja alžirskog stanovništva odbije oko 1 000 000 kolona koji su na razne načine pomagali (ili čak i aktivno učestvovali) francusku armiju, onda će taj odnos biti daleko izrazitiji u odnosu na Alžir (okupacija gušća — veća). Sem toga, treba napomenuti da je površina naseljenog dela Alžira približno jednaka površini Jugoslavije, dok je broj stanovnika gotovo upola manji.

tivno jakom artiljerijom na čitavoj teritoriji, kao i upotrebom avijacije. Francuski oficiri imali su podvojena mišljenja o taktici vođenja rata protiv FLN i ALN. Jedni su bili (Bižar i dr.) pristalice taktike koja se sastojala u suprotstavljanju gerilcima sa manjim ali dobro izvežbanim ofanzivnim jedinicama. Iako su Francuzi imali ogromne snage, pristalice takvog načina dejstava tvrdili su da veći deo snaga treba angažovati za kontrolu teritorije, a manji za preduzimanje ofanzivnih dejstava. Međutim, u leto 1958. godine francuska komanda se odlučila za upotrebu jačih snaga (taktiku 10:1, a negde i daleko više), uz veliku koncentraciju motomehanizovanih jedinica, artiljerije, avijacije i helikoptera. U borbi protiv voda ili čete boraca oslobodilačke armije Alžira, angažovano je po nekoliko francuskih bataljona, koji su sa velikom upornošću napadali položaje alžirskih boraca.

Francuzi su u ovim ofanzivnim borbama, pored avijacije, koristili i helikopterske desante (jačine voda, čete, pa ponekad i jače) koje su ubacivali pozadi snaga ALN koje bi još davale otpor i vodile borbu, a sa fronta bi angažovali brzopokretne jedinice i na taj način pokušavali da brzo raščiste situaciju. Alžirskim snagama, odnosno borcima zadavali su posebno mnogo muke i žrtava baš ti helikopterski desanti, koji su se pojavljivali na svakom mestu, bez obzira na karakter zemljišta. Sa njima su Alžirci imali više muke nego sa avijacijom i brzopokretnim jedinicama, jer su na njihova dejstva dobrim delom uticali vremenski i zemljišni uslovi. Francuski komandanti su helikopterske desante upotrebljavali čak i protiv grupica alžirskih boraca.

U borbama protiv alžirskih ustanika Francuzi su organizovali jedinice raznih tipova. Učestvovala su: jedinice komandosa, padobranske jedinice, jedinice Legije stranaca, trupe sastavljene od

Francuza, i Alžirci koji su bili mobilisani u francuskim oružanim snagama. Francuzi su najčešće upotrebljavali specijalne — udarne jedinice (padobranice i jedinice Legije stranaca), koje nisu imale stalno mesto dislokacije, a dejstvovala su samostalno ili u sklopu većih jedinica. Takvim načinom dejstva težilo se racionalnom iskorišćavanju jedinica sa malim borbenim iskustvom (regruti i rezervisti), zahvaljujući prisustvu jedinica sa većim borbenim iskustvom, kao i podizanju morala trupa koji je bio u stalnom opadanju.

Svaku i najmanju akciju francuske jedinice su izvodile uz podršku avijacije, koja je u većim ili manjim talasima

stalno kontrolisala određene sektore, bacajući rakete, zapaljive i razorne bombe. Veliku pažnju poklanjale su sredstvima koja su im omogućavala brzu intervenciju (helikopteri, sve vrste klipne avijacije, laka motorizovana i oklopna vozila — uključujući tu i tenkove, masovna upotreba radio-stanica itd.), sa kojima su jedinice bile manje-više već zasićene.

Cilj ofanzivnih operacija francuskih jedinica bio je uništenje snaga ALN; drugim rečima, trebalo je očistiti Alžir od tih snaga i učiniti ga ponovo francuskim, izolovati alžirsku teritoriju od susednih zemalja, sprečiti ponovno oživljavanje ustanka i tako dokrajčiti ovaj rat koji je Francusku prilično kompromitovao u očima svetske javnosti, a samim tim i ponovo povratiti njen ugled i ulogu u svetu. Izgleda da je ova koncepcija upotrebe francuskih oružanih snaga protiv jedinica ALN imala najviše uspeha. U svojim ofanzivama 1958, a naročito u poslednjoj velikoj ofanzivi 1959. godine, francuske oružane snage su snažno potisle jedinice ALN i nanele im osetne gubitke. Ujedno su ih podvojile na tri izolovane grupacije: snage potisnute u Tunis, druge u Maroku i na grupe koje su ostale u unutrašnjosti Alžira. Uređenjem savremenih linija prema Tunisu i Maroku i određivanjem jačih snaga za njihovu kontrolu i intervenciju, kao i uspostavljanjem niza uporišta i garnizona u najosetljivijim predelima Alžira, Francuzi su uspehli da u većoj meri parališu dejstvo FLN i ALN i da vođstvu FLN nametnu problem izbora formi i pronalaženja mogućnosti daljeg vođenja rata.

Nekako u isto ovo vreme preduzeto je i zatvaranje granica prema Tunisu i Maroku. Francuzi su od početka, a naročito u 1959. godini, preduzimali mere radi ograničavanja mogućnosti alžirskom pokretu da preko tih granica prima pomoć u ljudstvu i oružju. Stoga su podigli sistem »utvrđenih« linija (ži-

čanih i električnih), u stvari prepreka ojačanih odbrambenim objektima. Te linije su nazvane »Moris« i »Šal«. Ideja za njihovo podizanje rodila se u Parizu još 1957. godine, posle čega je i otpočela njihova izgradnja.

»Morisova«¹⁹ linija, prema tuniskoj granici, protezala se od mediteranskog grada Bona pa na jug preko Souk Ahrasa i Tebese do El Ma El Abioda na ivici alžirske Sahare, tj. na dužini od oko 400 km. Bila je različito udaljena od alžirsko-tuniske granice, u proseku od 30 do 60 km, što je zavisilo od rokadnih puteva, železničke pruge i brisanog prostora. Tamo gde rokadnih puteva nije bilo, pravljeni su novi, koji su korišteni za snabdevanje i manevar snaga duž te linije. Ta linija prepreka i utvrđenja gradila se i usavršavala postepeno, tako da je tokom vremena postala za ALN, s obzirom na snage i sredstva s kojima je raspolagala, skoro nesavladiva.

Linija je obuhvatala više elemenata. Žičana prepreka sastojala se od jednog reda stubova, sa 8 redi žice, visine oko 2 m. Stubovi su bili postavljeni u betonske podloge na međusobnom odstojanju od 5 m, dok su redovi žice bili na 20 cm. Na pojedinim osetljivim mestima ova žičana ograda postavljana je i u tri reda, a mestimično su postavljane skupine bodljikave i naelektrisane žice niskog, srednjeg i visokog napona (koje su Francuzi napajali preko dalekovoda ili posebnim agregatima), tako da je ograda na tim mestima dostizala širinu i do 10 m. Po čitavoj dužini prepreka bila je kombinovana (obična bodljikava žica, naelektrisana — visokog i manjeg napona, signalne žice koje javljaju o kvaru ili pokušaju sečenja i čelične mreže protiv dejstva bazuka). Sve to Francuzi su dopunjavali minskim poljima raznih vrsta (obične mine, osvetljavajuće i dr.). Raspored mina na

¹⁹ Nazvana po imenu nekadašnjeg ministra narodne odbrane u Gi Moleovoj vladi.

pojedinih pravcima bio je gušći nego obično (oko 10 mina na jedan metar dužine, a negde čak i gušći). U planinskim predelima gradili su 2—3 ovakve linije.

Akustične mine postavljane su ispred linija prepreka na mestima odakle su alžirske jedinice mogle dejstvovati minobacačima na sistem prepreka.

Duž cele linije Francuzi su izgradili mnogobrojne osmatračnice, kontrolne stanice, radarske stanice, reflektore, kao i niz utvrđenja i drugih objekata stalne fortifikacije.

Te prepreke neprekidno su kontrolisane motorizovanim izviđačkim patrolama (oklopna vozila i tenkovi), avijacijom i helikopterima. Sem toga, povremeno su upotrebljavani i oklopni vozovi u zahvatu železničke pruge.

Čitava linija imala je nekoliko utvrđenih pojaseva na dubini 30—40 km, a negde i većoj (II pojas udaljen od I—5, a III od II — oko 10 km). Sistem prepreka branile su snage u jačini oko 50 000 vojnika (oko 30 000 vojnika držano je dublje i oni su služili kao rezerva). Sve te snage bile su raspoređene po raznim objektima. Posadne jedinice, koje su branile linije prepreka, raspoređene su po uporištima (tzv. »postovima«)²⁰ na međusobnom rastojanju od 100 do 1000 m; ova uporišta su bila ograđena betonskim zidovima debljine 0,5 m i podešena za kružnu odbranu. Branjena su snagama jačine 50—100 ljudi, naoružanim sa dva laka tenka, MB 120 mm i teškim mitraljezima.

Pozadi ovih uporišta raspoređivana je artiljerija, koja je bila namenjena za podršku bunkera prve linije, tako da je mogla tući svaku tačku na liniji prepreka. Naime, ispred uporišta, a neposredno iza prepreka, nalazio se sistem betonskih bunkera na međusobnom ra-

stojanju 250—500 m, a na važnim pravcima i do 100 m. Bunkeru su bili klasičnog tipa i namenjeni za odbranu prepreka. Vatrene sistem bio je dobro sinhronizovan sa sistemom prepreka. Bunkeru su se obično posedali noću jednim odeljenjem sa mitraljezom ili puškomitraljezom.

Ispred odbrambene linije, tj. između granične i zaštitne linije (na »ničijoj zemlji«), Francuzi su na najvažnijim pravcima postavljali jača uporišta, u stvari »postove«, koje su posedali sa 200—300 ljudi naoružanih teškim i lakim mitraljezima, MB 81 i 120 mm, haubicama 105 mm i sa po nekoliko tenkova i oklopnih kola. Ta su uporišta bila postavljena na različitim udaljenjima, čak i do 10 km ispred linije, na međusobnom udaljenju 2—3 km. Sadejstvovala su jedno drugom i podržavala se artiljerijskom vatrom. Njihova namena je bila da se spreči prilaz liniji i razvoj jedinica ALN.

Za odbranu sistema prepreka postavljana je pozadi linije uporišta, kao što je ranije već rečeno, artiljerija — haubice 155 mm, i to po baterijama. Te baterije su imale više položaja i po potrebi su vršile manevar pokretom, dok su se njihove zone dejstva dodirivale. Čitav teren u zahvatu tih prepreka bio je potpuno raščišćen.

Pokretne jedinice bile su grupisane na sledeći način: za patroliranje u graničnoj zoni nalazila se kod svakog uporišta po jedna grupa iz sastava motorizovanih i oklopnih jedinica, naoružana sa 2 tenka AMX, ili 2 laka američka tenka od 25 tona, ili oklopnim izviđačkim kolima. Pozadi uporišta, na raznim odstojanjima, raspoređivane su snage za intervenciju i rezerve. One su bile sastavljene od brzopokretnih jedinica (tenkova, motorizovane pešadije i komandosova).

»Šalova« (Krepenova) linija bila je organizovana prema Maroku. Njene

²⁰ Postovi su objekti u vidu manjih uporišta. Njih ima 2—3 vrste (po veličini i nameni), a obično se sastoje od jedne ili više običnih ili montažnih zgrada i baraka, ograđenih bodjiljkavom žicom, utvrđenih i podešenih za odbranu.

tehničke norme odredio je i započeo njenu izgradnju francuski general Krep-
pen (bivši komandant u Oranu), a dovr-
šio je general Šal. Protezala se od Port
Saua (na moru) do severozapadno od
Kolomb-Bahara, u dužini od oko 450
km. Izgrađena je bila slično »Moriso-
voj« liniji, samo daleko slabije, s obzi-
rom da su se glavne snage ALN i alžir-
ska vlada nalazile u Tunisu. Međutim,
i prema Maroku u okviru te linije, a i
nešto dublje, držane su snage od oko
70 000 vojnika.

Ovako postavljene i organizovane li-
nije prepreka, na najpogodnijem tere-
nu i sa vešto raspoređenim snagama,
obezbeđivale su blagovremenu inter-
venciju Francuza skoro na čitavoj svo-
joj dužini.

Posadne jedinice dejstvovala su sa-
mo iz objekata. Jedinice koje su branile
linije prepreka alarmirane su pomoću
raznih signala i preko radija. Sistem
obaveštavanja o diverzijama na liniji
bio je vrlo brz i efikasan. Izviđanje is-
pred linije vršilo se pomoću reflektora,
radarima, seizmološkim aparatima (no-
vijeg tipa), aktiviranjem minskih polja
sa osvetljavajućim minama, uređajima
za noćno osmatranje (IC), optičkim pu-
tem itd.

Bunkereri su se posedali predveče, a
napuštali izjutra. Patroliranje je poči-
njalo padom mraka. Svrha i bunkera i
patroliranja bila je da se spreči ukla-
njanje i oštećenje prepreka i alarmira-
nju glavne snage u slučaju pokušaja
proboja od strane alžirskih boraca.

Kad bi se utvrdilo da se neka grupa
probila kroz utvrđenu liniju, odmah bi
se angažovala izviđačka avijacija radi
otkrivanja njenog položaja. Pošto bi
ona dala potrebna obaveštenja o pokre-
tima i mestu grupe, odmah su upućive
lovačko-bombarderska i bombard-
erska avijacija sa zadatkom da uspore-
njen pokret. Zatim je upućivan heli-
kopterski desant, koji je imao zadatak
da blokira grupu i omogući pristizanje

glavnih brzopokretnih snaga koje bi
pristupale uništenju.

NOV RASPORED I GRUPISANJE FRANCUSKIH SNAGA

Posle ofanzivnih dejstava u 1958. i
1959. godini, u kojima je francuskim
snagama uspelo da najveći deo opera-
tivnih jedinica ALN istisnu iz Alžira, i
izgradnje utvrđenih linija, francuske
snage su izvršile nov raspored i grupi-
sanje snaga. Grupisanje je izvršeno na
korpusna područja i divizijske zone. Di-
vizija je branila zonu. Zone su se delile
na pukovske sektore. Komandanti zona
(divizija) imali su pod svojom koman-
dom oko 30 helikoptera. Divizija je ra-
spolagala sopstvenom avijacijom (avi-
jacije KoV).²¹ Snage su u osnovi bile
podeljene na posadne (za kontrolu) i
pokretne jedinice. Posadne jedinice su
se nalazile u objektima stalne fortifika-
cije ili utvrđenim logorima, bilo u gra-
ničnim pojasevima, bilo po uporištima
u unutrašnjosti zemlje (na teritoriji Al-
žira bilo je preko 2000 ovakvih fortifi-
kacijskih objekata).

Što se tiče komandovanja, koman-
danti područja bili su neposredno pot-
činjeni komandi celokupnih snaga. Ko-
mandanti zona bili su potčinjeni ko-
mandantima područja. U okviru svojih
zona oni su komandovali kako posad-
nim, tako i pokretnim manevarskim
snagama. Pored operativnih komanda-
nata zona postojali su i teritorijalni ko-
mandanti.²² Između jednih i drugih do-
lazilo je do sukoba oko kompetencija.
Sadejstvo između komandanata zona u
pogledu obezbeđenja i kontrole spoje-
va, naročito u graničnim zonama koje
su Alžirci koristili za organizovanje
prolaza, nije u potpunosti postojalo.

²¹ U borbama protiv ALN Francuzi su
upotrebljavali uglavnom klipnu avijaciju.

²² Ti komandanti su, u stvari, bili ruko-
vodioči 15 francuskih departmana na koje je
bio podeljen čitav Alžir. Departmani bi po ve-
ličini teritorije odgovarali našim srezovima, a
neki su bili i veći.

Zbog toga je posle dolaska generala Šala za komandanta francuskih oružanih snaga u Alžiru izvršena reorganizacija komandovanja.²³

I posle potiskivanja glavnih snaga ALN u susedne zemlje i zatvaranja granica prema Tunisu i Maroku, francuska taktika i metodi primenjeni pri kontroli teritorije i u borbi protiv alžirskog naroda ostali su u suštini isti i nisu se umnogome menjali. Pojačane su francuske snage za zatvaranje granica i obezbeđenje linija, koje su stalno bile u pripravnosti radi sprečavanja ponovnog ubacivanja jedinica ALN i pothranjivanja pokreta izvana. Međutim, nikakvim vojnim ni političkim merama i metodima Francuzi nisu mogli da slome oslobodilački pokret alžirskog naroda, već su bili primorani da, zbog odlučnosti tog naroda koji se borio za svoju slobodu i uticaja progresivnih snaga i javnog mnjenja u svetu, usled čega je došlo i do javne diskusije u OUN, zatraže rešenje u pregovorima sa zvaničnim predstavnicima alžirskog naroda — privremenom vladom Alžira. Do tih pregovora je došlo već 1959. godine, a do konačnog sporazuma i rešenja alžirskog pitanja 18. marta 1962. godine.

M. Papić

Tendencije razvoja divizijskih formacija

u nekim zapadnim zemljama

Uopšte uzev, koncepcije izvođenja borbenih dejstava, stepen i brzina razvoja borbene i ostale tehnike, kao i mogućnosti pojedinih zemalja u pogledu njenog korišćenja za potrebe oružanih snaga uticali su, pored ostalih faktora, i na razvoj organizacijsko-formacijske strukture divizijskih formacija.

Da bi se dobila jasnija slika u kojoj su meri navedeni faktori uticali na razvoj divizijskih formacija, uporedićemo (po određenim pitanjima) divizijske formacije iz II svetskog rata sa savremenim. Međutim, ovom prilikom neće se moći obuhvatiti sva pitanja koja zadiru u tu problematiku, niti će se i ona zahvaćena obraditi sasvim detaljno. Zbog toga ćemo se u ovom članku ograditi na iznošenje najkarakterističnijih momenata po sledećim pitanjima: razvoj divizija po vrstama, opšte karakteristike organizacijske strukture, osnovne karakteristike jedinica za podršku, razvoj naoružanja i opreme, rešavanje problema pokretljivosti, tendencije osamostaljenja pojedinih jedinica u okviru divizije.

Razvoj divizija po vrstama. U II svetskom ratu većina zemalja, sa brojnijim armijama, imala je u sastavu

²³ Radi uvođenja više dinamizma i elana u francuske oružane snage, koncem 1958. i početkom 1959. godine izvršene su izvesne promene u sistemu komandovanja. General Šal je smenio sa položaja veći broj komandanata sektora u Alžiru. Načelno, dužnost komandanata sektora poveravana je višim oficirima (čina pukovnika) koji su, u okviru plana »Šal«, imali zadatak pripreme i vođenja jedinica prilikom čistki predela gde su se nalazile jedinice alžirskih ustanika (ALN).

U ovom članku razmatraju se divizijske formacije nekih armija NATO, i to pretežno većih zemalja prema materijalima iz sledećih časopisa: *Deutschland in Wiederaufbau*, decembar 1958; *L'Armée - la Nation*, Belgija, oktobar 1960; *Military Review*, SAD, april 1958, april 1961. i januar 1962; *Infantry*, SAD, jul—avgust i septembar—oktobar 1961; *Army*, SAD, jul 1961.

svoje kopnene vojske pešadijske, oklopne, motorizovane, brdske (planinske) i vazdušno-desantne divizije. Pored toga, SAD, Nemačka i Francuska imali su i konjičke divizije (SSSR i konjički korpus) koje su često, u taktičkim i operativnim okvirima, izvršavale i zadatke od odlučujuće važnosti.

Pojedine vrste navedenih divizija, kao, na primer, konjičke, potpuno su nestale posle II svetskog rata iz sastava oružanih snaga, dok su druge, kao, na primer, brdske (planinske), ukoliko nisu potpuno otpale (u SAD više ne postoje), svedene na minimalan broj (kod nekih zemalja umesto divizija formiran je izvestan broj brdskih brigada).

Dalji razvoj tehnike (povezan sa ostalim faktorima) uticao je da su kod pojedinih armija i pešadijske divizije porasle, ili je taj proces još u toku, u motostreljačke i mehanizovane, tako da čisto pešadijske divizije više i ne postoje. U novije vreme sve više dolazi do izražaja tendencija da se broj vrsta divizija svede na minimum. Tako kod nekih zemalja postoje samo dve osnovne vrste divizija (motorizovane ili mehanizovane i oklopne) ili čak jedinstven tip divizije sa eventualnim varijantama (ili su jače zastupljeni tenkovi ili delovi motorizovane, odnosno mehanizovane pešadije). Tipičan primer ovakve divizije je zapadnonemačka divizija tipa 1959, koja ima dve varijante: oklopno-grenadirska, sa dve oklopno-grenadirske i jednom oklopnom brigadom, ili oklopna divizija sa dve oklopne i jednom oklopno-grenadirskom brigadom.

Izuzetak u pogledu broja vrsta divizija čine SAD koje su najnovijom reorganizacijom povećale broj vrsta divizija — uvodeći novu, mehanizovanu diviziju.¹ S obzirom na namenu i zadatke svoje KoV, SAD stoji na stanovi-

¹ Na osnovu najnovije reorganizacije u sastavu američke KoV sada postoje četiri vrste divizija: pešadijska, mehanizovana, oklopna i vazdušnodesantna.

štu da je za njih nemoguće da prihvate koncepciju samo jedne — standardne divizije, jer ona ne bi mogla biti upotrebljena na svakom zemljištu, u bilo kom delu sveta.

Pored navedenih osnovnih vrsta divizija, neke od zemalja imaju, mada, relativno, mali broj (ne samo u odnosu na ostale vrste divizija, već uopšte), vazdušnodesantne (SAD, Zap. Nemačka) i brdske divizije (Zap. Nemačka, Francuska, Italija).

Bitan uticaj na organizacijsko-formacijsku strukturu brdskih divizija ima i karakter zemljišta na kome će one dejstvovati. S obzirom na kanalisanosnost pravaca na brdsko-planinskom zemljištu i širinu fronta dejstva koju divizija može dobiti, smatra se da je za brdske divizije najpogodnija trojna formacija — tri puka (brigade) i neophodna sredstva podrške. Međutim, treba istaći da iako postoje posebne brdske (planinske) divizije, kao specifične jedinice (u Italiji se, na primer, u ovim jedinicama još uvek primenjuje konjska vuča), s obzirom na brojno stanje motorizacije u njihovom sastavu, to više nisu klasične brdske (planinske) jedinice (tipični primer planinskih jedinica predstavljaju alpske brigade u Italiji). Tako, na primer, kako u kojoj zemlji, u ovim divizijama se nalazi od 25 do 70 tenkova, zatim artiljerija na motornu vuču, kao i veliki broj motornih vozila (od 2000 do 5000).²

Vazdušnodesantne divizije po svojoj organizacijsko-formacijskoj strukturi slične su pešadijskim (bez teške opreme). Isto tako i bataljoni u sastavu ovih divizija skoro su istovetni sa bataljonima u pešadijskim divizijama. Ovakav sastav bataljona omogućuje da se i bataljoni iz sastava pešadijskih di-

² Iz ovoga proizilazi da će se osnovna dejstva brdskih divizija odvijati u zahvatu komunikacijskih pravaca, a da će teže prohodni meduprostori biti kontrolisani manjim delovima, kao i izvidanjem iz vazduha (avionima i helikopterima koje ove divizije imaju u svom sastavu).

vizija mogu, bez posebnih teškoća, upotrebiti za vazdušnodesantna dejstva radi ojačanja (pridavanja) vazdušnodesantnih divizija.

Tendencija smanjenja broja vrsta divizija kod svih zemalja (izuzev SAD iz navedenih razloga), ili njihovo svodjenje na jedinstven tip, smatra se potpuno normalnom pojavom s obzirom na uslove u kojima bi se vodio eventualni budući rat. Standardizacija divizija, a posebno nižih jedinica, pored mnogih drugih koristi, omogućuje i razne kombinacije u pogledu sastava pojedinih jedinica (za izvršenje svakog konkretnog zadatka), uprošćuje obuku i komandovanje jedinicama, rešava mnoge postojeće probleme snabdevanja, olakšava zamenu čitavih jedinica usled gubitaka do kojih će dolaziti na nuklearnom bojištu itd.

Opšte karakteristike organizacijske strukture. U II svetskom ratu, skoro kod svih armija, divizije su imale trojnu formaciju — tri puka. Od jedinica za podršku postojale su artiljerijske jedinice, protivtenkovske, inžinjerijske, izviđačke, za vezu, pav jedinice, pozadinske, i ostale pomoćne jedinice. Jedinice za podršku bile su, uglavnom, jačine čete ili bataljona, izuzev artiljerije za podršku čija se jačina kretala oko jednog puka.

Danas postoje dvojne, trojne i četvorne formacije divizija (kod SAD, s obzirom da je najnovija reorganizacija još u toku, i petorna formacija); zatim divizijske formacije zasnovane na pukovskom i brigadnom sistemu. Pored toga, kod nekih zemalja ne postoje stalne divizijske formacije, već samostalne brigade različite vrste (na primer, kod Austrije).

Jedinice podrške koje su postojale u II svetskom ratu i dalje se razvijaju i povećavaju, a uvode se i nove jedinice za podršku. Artiljerijske jedinice su sada brojnije i dobijaju kvalitetnija oru-

đa i opremu. Tenkovske jedinice nisu više samo jedinice za podršku, već prema svojoj brojnosti i jačini predstavljaju jedan od osnovnih elemenata (nosioca) borbenih dejstava. Tako, na primer, kod divizija četvorne formacije, pored tri motostreljačka puka, četvrti puk je tenkovski; ili kod divizija trojne formacije, pored dve mehanizovane (oklopno-grenadirske) brigade, treća je oklopna. Pored toga, u sastav divizije uvode se i nove jedinice za podršku, kao što su jedinice za lansiranje nuklearnog oružja, jedinice pt vođenih projektila, avio i helikopterske jedinice (za izviđanje, transport i sl.) i druge.

Zajednička karakteristika divizijskih formacija Zapadne Nemačke i SAD sastoji se u tome što kod ovih zemalja, kao osnova svih vrsta divizija, postoje iste jedinice borbene i pozadinske podrške, dok se vrsta divizije određuje prema brojnom odnosu tenkovskih i mehanizovanih jedinica koje ima u svom sastavu. Ovako usvojenim principom, pored ostalog, izbegava se da u okviru jednog roda postoji veći broj različitih jedinica, što je od posebne važnosti za vođenje borbe u nuklearnim uslovima (pored ostalog, pojednostavljuje se zamena čitave jedinice).

Kao što postoji tendencija ka smanjenju broja vrsta divizija, tako isto postoji težnja kod velikih sila na Zapadu da se što više ujednači i organizacijska struktura divizija.

Tendencije koje se ispoljavaju u razvoju organizacijske strukture divizija kreću se u pravcu stvaranja dovoljno elastičnih struktura za vođenje borbenih dejstava, kako u nuklearnim tako i u konvencionalnim uslovima. Tipičan primer takvih tendencija, pored već ranije usvojenih divizijskih struktura (kao, na primer, kod Zapadne Nemačke), predstavljaju najnovije izmene u strukturi divizije KoV SAD.

Iako nije prošlo mnogo vremena od izvršene reorganizacije divizija po

»pentomic« sistemu (petorna formacija na principu borbenih grupa), SAD su već početkom 1962. godine prešle na novu organizacijsko-formacijsku strukturu divizija,³ koja se zasniva na brigadnom sistemu. U stvari, postoje tri štaba brigade (trojni princip) i odgovarajući broj samostalnih bataljona. Načelno, pešadijska, mehanizovana i vazdušnodesantna divizija imaju po 10 bataljona, a oklopna 11 (svaka brigada može imati u svom sastavu 2—5 bataljona i jedinice podrške).⁴

U pogledu organizacijske strukture divizija karakteristično je istaći da dok kod pojedinih zemalja (kao, na primer, kod Grčke, Italije i Francuske) postoje fiksne divizijske formacije, kod drugih (na primer, kod V. Britanije, pa i SAD) to nije slučaj. Naime, kod nekih zemalja postoje samo štabovi divizija (na primer, kod V. Britanije) kojima se prema potrebi pridaje broj samostalnih brigada (ili brigadnih grupa) — zavisno od konkretnog zadatka i situacije u kojoj će se dejstvovati. Međutim, i kod nekih od zemalja koje imaju fiksne formacije može doći, zavisno od situacije, do povećanja naših borbenih jedinica, tako da i one nisu fiksne u bukvalnom smislu (tako divizije Zapadne Nemačke u svom sastavu mogu imati i 5 brigada, a divizije SAD i do 15 bataljona).

Prilikom traženja rešenja o organizacijsko-formacijskoj strukturi divizija nastoji se, pored ostalog, da one bu-

³ Iako se smatralo da »pentomic« sistem divizija predstavlja jedno od najboljih rešenja za vođenje borbe u savremenim uslovima, došlo se ubrzo do zaključka da promene nastale u oružju i opremi, zatim koncepcije u pogledu vođenja borbenih dejstava u eventualnom budućem ratu, zahtevaju i novo prilagodavanje organizacijsko-formacijske strukture divizija.

⁴ Bataljoni, i to samostalni, uzeti su kao osnovne borbene jedinice zbog toga što se smatra da će oni, s obzirom na uslove u kojima bi se vodio eventualni budući rat, predstavljati najpogodnije jedinice (dovoljno jake) koje se mogu dodavati ili oduzimati pojediniim brigadama za izvršenje konkretnih zadataka, kao i za lakšu zamenu jedinica usled gubitaka do kojih će dolaziti u nuklearnim uslovima (svi bataljoni jedne iste vrste istog su organizacijsko-formacijskog sastava).

du što manjeg brojnog stanja (što manje glomazne), a da istovremeno budu što pokretljivije i da imaju što veću vatrenu moć. U vezi s tim primećuje se da brojno stanje sadašnjih divizija nije pretrpelo izrazito velike izmene u odnosu na divizije istih zemalja u II svetskom ratu (izuzev kod oklopnih divizija). Zapaža se da je u pojedinim zemljama, u periodu posle II svetskog rata, postojala tendencija da se brojno stanje divizija osetnije smanji, ali se pri tom pokazalo da to nije bilo nadoknađeno i odgovarajućim povećanjem njihove vatrene moći, te se opet prišlo povećanju brojnog stanja.⁵

Osnovne karakteristike jedinica za podršku. Na osnovu sastava, jačine i sredstava kojima raspolažu jedinice za podršku, jasno dolazi do izražaja tendencija da divizije budu osposobljene za uspešno izvođenje dejstava i bez posebnih ojačanja iz više komande, kao i uz izvesna ojačanja za samostalna dejstva za relativno duže vreme. Na to ukazuje i odnos između brojnog stanja osnovnih borbenih jedinica i jedinica podrške. Tako se, na primer, taj odnos između jedinica u sastavu pukova i jedinica podrške van pukova (u organskom sastavu divizija) kreće od 64 do 69 prema 31 do 36%. (Jedna trećina od ukupnog brojnog stanja divizije otpada na jedinice za podršku). Međutim, ako se uzmu u obzir i jedinice podrške koje se nalaze u sastavu pukova (brigada), onda se taj odnos znatno menja u prilog jedinica za podršku. Tako, ako se računaju sve jedinice podrške van sastava borbenih bataljona, onda on iznosi oko 50:50%.

Jedinice borbene podrške divizije organizovane su tako da mogu biti upo-

⁵ Tako je, na primer, prilikom prelaska na organizacijsko-formacijsku strukturu po »pentomic« sistemu, brojno stanje pešadijske divizije SAD iznosilo 13 748 ljudi (pešadijska divizija SAD u II svetskom ratu brojala je nešto više od 15 000), dok po najnovijoj organizacijsko-formacijskoj strukturi američka pešadijska divizija broji nešto ispod 16 000 ljudi.

trebljene kako za neposrednu podršku pojedinih nižih borbenih jedinica (pukova, brigade), tako i za opštu podršku divizije u celini. Kolike su jačine i kakvog sastava jedinice koje bi načelno imale jednu ili drugu namenu zavisi, uglavnom, i od toga koje jedinice za podršku, i kakvog sastava, postoje u potčinjenim borbenim jedinicama (pukovima, brigadama). U vezi s tim došle su do izražaja dve tendencije.

U divizijama nekih zemalja (kao, na primer, Zapadne Nemačke) potčinjene jedinice (pukovi, brigade) imaju u svom sastavu sve osnovne jedinice za podršku, a osnovna namena divizijskih jedinica za podršku je podrška za račun divizije (mada se i ovde, za izvesne situacije ne isključuje mogućnost odvajanja izvesnih delova za ojačanje nižih jedinica — pogotovo ako i divizija dobija ojačanje). Kod drugih zemalja (kao, na primer, SAD), jedinice za podršku nalaze se u organskom sastavu divizije, a potčinjenim jedinicama se pridaju one jedinice i u onoj jačini koja je potrebna za konkretnu situaciju (organizacijski su postavljene tako da je za svaku potčinjenu jedinicu predviđena i orgovarajuća jedinica za podršku). U vezi sa tim, u prvom slučaju potčinjene jedinice (pukovi, brigade) su i snabdevački organi, dok u drugom ne ulaze u lanac snabdevanja (na primer, potčinjene jedinice — pukovi, brigade — kod Z. Nemačke ulaze u lanac snabdevanja, dok kod SAD i Italije ne ulaze).

Artiljerijske jedinice čine gro jedinica za podršku. Njihova organizacijska struktura i sastav usklađeni su sa namenom pojedinih delova artiljerije. Tako, na primer, divizije SAD imaju tri diviziona za neposrednu podršku (tri brigade), sastavljena od haubica 105 mm, a jedan mešoviti divizion (tri baterije haubica 155 mm i baterije haubica 203 mm) i divizion za lansiranje

nuklearnog oružja (4 lansirna postolja) kao sredstva za opštu podršku divizije (mada se ne isključuje mogućnost da i brigade budu date brigadama kao sredstva za podršku). Kod Zapadne Nemačke, s obzirom da brigade za neposrednu podršku imaju u svom sastavu artiljerijski divizion, artiljerijski puk divizije načelno služi za opštu podršku divizije (za manevar artiljerijskom vatrom).

PAA jedinice se nalaze u sastavu divizija svih armija, izuzev SAD kod kojih se one nalaze u sastavu korpusa i armija. Jačina divizijskih PAA jedinica kreće se od 3 do 5 baterija.

Inžinjerijske jedinice u organskom sastavu divizija u jačini su jednog bataljona. Međutim, kao i artiljerijske i inžinjerijske jedinice se razlikuju prema svojoj strukturi, sastavu i nameni. Kod nekih zemalja, kao, na primer, kod Zapadne Nemačke, s obzirom da i brigade imaju u svom sastavu inžinjerijske jedinice (jačine čete), inžinjerijski bataljon je namenjen, načelno, za izvršenje zadataka za račun divizije kao celine, dok kod drugih zemalja, kao, na primer, kod SAD, ovi inžinjerijski bataljoni, pored delova za izvršenje zadataka za račun divizije kao celine, imaju u svom sastavu i jedinice (jačine čete) čija je osnovna namena podrška potčinjenih jedinica. Pored jedinica za izvođenje pionirskih radova, inžinjerijski bataljoni imaju i sredstva za forsiranje reka (pontonsku opremu i mostovne parkove), što ukazuje na tendenciju da divizije budu i sa te strane osposobljene za brza i neprekidna dejstva.

Avio i helikopterske jedinice različitog su sastava i namene. Kod nekih zemalja, kao, na primer, kod Italije, namenjene su isključivo za potrebe osmatranja (otuda je i njihov broj mali), dok su kod drugih, kao, na primer SAD, Z. Nemačke, pored zadataka

osmatranja, namenjene i za dotur materijala i evakuaciju ranjenika, sa jasno izraženom tendencijom daljeg osposobljavanja i za prenos manjih taktičkih desanata. Tako, na primer, avio-bataljon SAD, pored jedinica čija je osnovna namena osmatranje i neposredno izviđanje, ima i posebnu jedinicu za prenos trupa kojom može da u jednoj turi prebaci streljačku četvu.⁶

Izviđačke jedinice, iako ne spadaju u elemente za podršku, s obzirom na tendenciju razvoja, sastav, mesto i ulogu, kao i zadatke koje izvršavaju, trebalo bi posebno istaći. Naime, za razliku od izviđačkih jedinica koje su postojale u sastavu divizija u II svetskom ratu, ovim jedinicama se danas pridaje daleko veća važnost. One sve više postaju borbene jedinice jer u svom sastavu imaju i osnovne jedinice rodova (artiljeriju i tenkove), a izviđački bataljon američke armije i helikoptere, među kojima, pored onih za osmatranje i izviđanje, ima i helikoptera namenjenih za vatreno dejstvo (naoružanih mitraljezima i uređajima za lansiranje raketa). Ovakav sastav izviđačkih jedinica divizije uslovljen je i novim zadacima koji se pred njih postavljaju, kao i načinom na koji će se izviđanje izvoditi (jače izraženo izviđanje pod borbom). Pored osnovnih zadataka (izviđanje), izviđačke jedinice mogu biti upotrebljene i za aktivna dejstva, kao što su ona u međuprostorima, za zaštitu krila i bokova, a eventualno i za obezbeđenje pozadinskog rejonu od dejstava infiltriraca, partizanskih jedinica i vazдушnih desanata.

Jedinice vojne policije postoje gotovo u svim divizijama zapadnih zemalja. Tako, na primer, u američkim divizijama postoji četa vojne policije jači-

⁶ To svakako ukazuje i na koncepciju da američka divizija bude osposobljena i za izvođenje samostalnih taktičkih desanata u toku svojeg dejstva.

ne oko 180 ljudi, u francuskim divizijama jačine oko 170, dok u italijanskim i zapadnonemačkim jačine svega 120 ljudi.

Osnovni zadaci tih jedinica jesu: obezbeđenje saobraćaja, hvatanje dezertera, sprovođenje zarobljenika, prikupljanje i sprovođenje izbeglica (civila) itd.

Od jedinica veze sve vrste divizija imaju bataljone različitog sastava i jačine. Ovi bataljoni imaju posebne jedinice (čete) za organizovanje veze u okviru štaba divizije, a posebne (isto čete) za organizovanje veze štaba divizije sa potčinjenim jedinicama.

Jedinice pozadinske podrške. Pored nastojanja da se divizije što više osamostale u pogledu organskih sredstava borbene podrške, postoji ista tendencija i u odnosu na pozadinsku podršku. Od ukupnog brojnog stanja divizija, na jedinice pozadinske podrške u sastavu divizija i pukova otpada 10—20%. Pored snabdevačkih i sanitetskih jedinica, u sastavu pozadinskih jedinica savremenih divizija posebno mesto zauzima ju transportne jedinice, kao i jedinice za održavanje i opravke.

Naoružanje i oprema. S obzirom na važnost i ulogu, obimnost i raznovrsnost naoružanja i opreme koji se nalaze u organskom sastavu divizija, u ovom članku ne mogu biti obuhvaćena niti detaljnije obrađena sva pitanja. Zbog toga ćemo ovde samo ukazati na neke opšte tendencije u pogledu što većeg poboljšanja pojedinog naoružanja, kao i uvođenja novog.

Broj artiljerijskih i minobacačkih oruđa u sadašnjim divizijama manji je od njihovog broja u divizijama u II svetskom ratu.⁷ Međutim, ovako grubo

⁷ Tako je, na primer, američka pešadijska divizija u II svetskom ratu imala u svom sastavu preko 200 artiljerijskih oruđa i minobacača, dok ih nova divizija ima ispod 200. Kod nekih drugih armija taj odnos je još izrazitiji u korist divizija iz II svetskog rata.

poređenje daje pogrešnu sliku o značaju i ulozi koji se danas pridaju artiljeriji i minobacačima. Naprotiv, dosadašnja nastojanja (a i dalje tendencije) pokazuju da se njihovom kvalitetu poklanja puna pažnja (poboljšan domet, preciznost, brzina gađanja, manevarska sposobnost). O tome govore i sledeće činjenice:

Mnoga od artiljerijskih i minobacačkih oruđa iz II svetskog rata izbačena su iz sadašnjeg naoružanja. Tako, na primer, u sadašnjim divizionima skoro i ne postoje više minobacači 50 mm i 60 mm, koji su u pešadijskim divizionima Nemačke i SAD u II svetskom ratu bili zastupljeni sa 56—67%. Dalje, izbačeni su iz upotrebe, pored ostalih, topovi 37, 45, 76, 150, 152 mm; haubice 75 mm i druga oruđa.

Poboljšan je kvalitet, pa i broj oruđa koja su ostala u naoružanju. Tako je, na primer, broj haubica 155 mm povećan od 12 na 18 oruđa, a broj minobacača 81 mm od 54 na 63 itd.

Uvedena su u naoružanje i potpuno nova artiljerijska oruđa i minobacači: topovi 85 mm, haubice 120 i 203 mm, minobacači 106,7 mm 120 mm, 160 mm i dr.

Pored toga, s obzirom na upotrebu tenkova u eventualnom budućem ratu, njihovo mesto i ulogu, kod armija skoro svih zemalja nastoji se da ne samo divizija, već i njene potčinjene jedinice, imaju u svom organizacijsko-formacijskom sastavu sredstva za borbu protiv tenkova. Pored tenkova i artiljerijskih oruđa, kao nova sredstva uvedeni su pt vođeni projektili, bestrzajni topovi, a sve su izrazitije tendencije i za poboljšanjem kvaliteta samohodnih pt oruđa itd. S obzirom na predviđanje brzih prodora oklopnih jedinica i mogućnost njihovog brzog izbijanja i u pozadinske rejone, pozadinske jedinice moraju takođe imati u svom sastavu sredstva neposredne protivtenkovske odbrane.

Tenkovi su se u II svetskom ratu nalazili samo u sastavu pešadijskih divizija nekih zemalja, na primer, Francuske. Međutim, danas ne samo što pešadijske divizije imaju u svom sastavu tenkove, već sve više dolazi do izražaja tendencija njihovog uvođenja i u niže jedinice (tako, na primer, tenkovske bataljone u sastavu brigada ima Z. Nemačka, dok SAD imaju tenkovske brigade u sastavu mehanizovanih divizija). Na taj način tenkovi sve više predstavljaju vrlo važno sredstvo za obezbeđenje uspeha u borbi. Puna pažnja poklanja se ne samo povećanju njihovog broja već i poboljšanju kvaliteta. Kod savremenih tenkova, u odnosu na one iz II svetskog rata, došlo je do povećanja veličine, kvaliteta motora, radijusa dejstva; tenkovi su dobili topove jačeg kalibra (najveći deo ima topove kalibra od 90—122 mm), a opremljeni su stabilizatorom za gađanje u pokretu i infracrvenim uređajima za noćnu vožnju i dejstvo itd.

Veliki broj tenkova u sastavu divizija, kao i poboljšanje navedenih kvaliteta uticali su, pored ostalog, i na znatno povećanje vatrene moći sadašnjih divizija, njihovu probojnu moć, mogućnost eksploatacije efekata dejstva nuklearnog oružja itd.

Sredstva za lansiranje nuklearnog oružja (u sastavu jedinica) predstavljaju novinu u odnosu na II svetski rat. Do pre nekoliko godina ona su se nalazila u rukama viših komandi. Međutim, i ovde sve više dolazi do izražaja tendencija njihovog uvođenja i u niže jedinice. Tako se ova sredstva danas nalaze i u organskom sastavu divizija Zapadne Nemačke, SAD i Francuske. Iako njihov broj nije velik,⁸ s obzirom na jačinu nuklearnih bojevih

⁸ Postoje tendencije i brojnog povećanja. Tako je »pentomic« divizija SAD imala dva lansirna postolja *Honest John*, a nove divizije imaju po 4 postolja (haubice 203 mm, takođe mogu lansirati nuklearne bojeve glave).

glava koje mogu lansirati, ona u velikoj meri, mogu da povećaju ofanzivnost jedinica.

Tendencija uvođenja sredstava za lansiranje nuklearnog oružja i u niže jedinice došla je do izražaja i u najnovijoj reorganizaciji divizija SAD, po kojoj i borbeni bataljoni (kao i izviđački) u sastavu novih divizija dobijaju sredstva za lansiranje nuklearnog oružja — *Davy Crockett* (svaki bataljon po 3 lansirna postolja). Spuštanjem sredstava za lansiranje nuklearnog oružja čak do bataljona želelo se da i bataljoni budu što više osposobljeni za ofanzivna dejstva, da mogu što pre dejstvovati po pokretnim ciljevima, kao i radi povećanja sigurnosti sopstvenih trupa u dodiru prilikom dejstva po prednjim delovima neprijatelja.

Oprema koja se sada nalazi u sastavu divizija daleko je kvalitetnija od one koja je postojala u II svetskom ratu. Pored tendencije poboljšanja kvaliteta kod dosadašnje opreme, uvodi se i nova koja umnogome treba da poveća efikasnost dejstva jedinica pri različitim terenskim i vremenskim uslovima (sredstva za izvođenje radova, amfibijska i ostala sredstva za savlađivanje vodenih prepreka, motorna vozila uopšte, sredstva veze i dr.). Postoji tendencija da se, radi ostvarenja što efikasnijeg dejstva, mnoga sredstva koja su se ranije nalazila u organskom sastavu divizija (pa i viših jedinica) spuste i u niže jedinice.

Interesantno je istaći da se u sastavu američkih bataljona, pa i streljačkih četa, nalaze i radari za *osmatranje prednjeg kraja*.⁹ Potreba za ovakvim radarom pojavila se s obzirom na važnost izviđanja pokreta neprijateljevih jedinica (vozila i ljudi) koji se izvode

⁹ Bataljon ima ukupno 8 radara, od kojih svaka streljačka četa po 2. Prema podacima, radari u sastavu čete imaju maksimalni domet za otkrivanje pojedinaca u pokretu do 1,6 km, a većih transportnih sredstava do 5,4 km. Bataljonski radari imaju veći domet.

pod zaštitom mraka, magle ili dimne zavese, kako bi se onemogućilo neposredno iznenađenje od strane neprijatelja.

Poboljšanjem kvaliteta postojećeg i uvođenjem u sastav divizija novog naružanja, vatrena moć sadašnjih divizija povećana je u tolikoj meri, u odnosu na divizije iz II svetskog rata, da je u tom pogledu teško praviti poređenje. Naime, ona je povećana, zavisno od zemlje, za 3—7 puta, tako da njihova vatrena moć danas iznosi 70—100 (i više) tona u minuti (ne računajući nuklearno oružje). Ovo se može približno proračunati ako se uzme, recimo, kao primer, da je u II svetskom ratu vatrena moć nemačke pešadijske divizije iznosila 15 849 kgr/min.

Postoje izgledi za još veće povećanje vatrene moći divizija, odnosno za osetno povećanje vatrene moći osnovnih borbenih jedinica (pukova i bataljona).¹⁰ Sve to pokazuje težnju za što ofanzivnijim dejstvima, kao i da za nanošenje brzih i kratkih udara, koji će prouzrokovati što veće gubitke kod neprijatelja, treba da budu osposobljene i niže jedinice.

Rešavanje problema pokretljivosti. Težnja ka što većoj ofanzivnosti i većem tempu u izvođenju borbenih dejstava, zatim zahtev za ostvarenje što veće rastresitosti jedinica u uslovima upotrebe nuklearnog oružja kako bi se obezbedilo što brže zauzimanje rastresitog rasporeda, kao i koncentracija snaga na odlučujućim mestima, usloveli su da se rešavanju problema pokretljivosti uopšte, a u okviru divizija posebno, pokloni puna pažnja. Rezultati do sada postignuti u rešavanju ovog problema, u odnosu na raniji period, su veliki, sa daljom težnjom za usavršava-

¹⁰ Interesantno je istaći da je, na primer, vatrena moć austrougarske divizije u I svetskom ratu iznosila 3947 kg čelika u minuti, dok danas vatrena moć bataljona u pojedinim armijama iznosi približno isto.

njem postojećih transportnih sredstava i pronalaženjem novih.

Iako je tom problemu poklanjana velika pažnja i u periodu II svetskog rata, ipak su se i armije velikih sila dobrim delom oslanjale na transport zasnovan na konjskoj vuči. Tako je u II svetskom ratu nemačka pešadijska divizija imala u svom sastavu oko 5000 konja. Jedino je američka pešadijska divizija koristila samo motorni transport, ali nije imala toliko transportnih sredstava da istovremeno pokrene sve svoje ljudstvo i opremu.

Danas, međutim, kod ovih dveju navedenih zemalja, divizije su 100% motorizovane (izuzev američke pešadijske divizije). Broj motornih sredstava u sastavu savremenih divizija povećao se u odnosu na vozila iz II svetskog rata za 2,5—3,5 puta, a kod Zapadne Nemačke čak i za 8—9 puta, tako da se broj motornih vozila u nekim divizijama kreće i do 5000.

Rodi povećanja pokretljivosti i van puteva, divizije u svom sastavu imaju veliki broj oklopnih transportera, tako da se njihov broj danas kreće od blizu 400 do preko 650. Pored toga, radi ostvarenja što većeg tempa dejstva, nastoji se da i rečni tokovi ne predstavljaju više prepreke, čak i za pojedina sredstva borbene podrške.¹¹ Zatim, radi se na razvoju vozila koja će leteti neposredno iznad zemlje i omogućiti vojnicima da bez zadržavanja savlađuju terenske prepreke kao što su, na primer: močvare, reke, šume, kontaminirano zemljište, itd.

Pored mera koje se preduzimaju za povećanje pokretljivosti divizija na kopnu, proučavaju se i mere za prilagođavanje čitavih jedinica, njihovog naoružanja i opreme (uključujući i sredstva za lansiranje nuklearnog oružja) za prenos vazдушnim putem. Da-

¹¹ Tako su, na primer, oklopni transporteri H 105 i 155 mm u sastavu američkih divizija osposobljeni i za amfibijska dejstva.

nas se u armijama pojedinih zemalja (na primer, SAD i Z. Nemačke) i borbeni bataljoni iz sastava divizija osposobljavaju za upotrebu u vidu manjih taktičkih desanata, ili za pridavanje vazdušnodesantnim divizijama prilikom njihove upotrebe.¹²

Tendencije osamostaljenja pojedinih jedinica divizije. S obzirom na karakteristike eventualnog budućeg rata, sve više dolazi do izražaja tendencija osamostaljenja i nižih borbenih jedinica iz sastava divizija — pukova (brigada), pa i bataljona.

Pukovi (brigade) imaju u svom sastavu (ili se planira da dobiju) jedinice skoro svih rodova i službi: tenkove, artiljeriju za podršku i pt artiljeriju, minobacače, protivavionsku artiljeriju, inženjeriju i druge jedinice, tako da oni danas predstavljaju združene jedinice. Jačina ovih jedinica je različita. Tako, na primer, oklopno-grenadirski brigada zapadnonemačke divizije ima u svom sastavu oklopni bataljon, artiljerijski divizion, inženjerijsku četvu, bataljon za snabdevanje, izviđačku četvu. Brigade u sastavu novih američkih divizija takođe mogu imati bataljon tenkova, artiljerijski divizion za podršku, inženjerijsku četvu, izviđačku četvu i jedinice za snabdevanje (prema potrebi).

Bataljoni u sastavu pukova (brigada), kao i samostalni bataljoni u američkim divizijama, prema svom brojem stanju, naoružanju i opremi koju imaju u svom sastavu, takođe predstavljaju jedinice čijem se osamostaljenju sve više teži i u kojima su (ma-

¹² Može se uočiti da u okviru KoV velikih armija ima mali broj čisto vazdušnodesantnih divizija (iako se stalno govori i piše da će jedna od karakteristika eventualnog budućeg rata biti masovna upotreba vazdušnih desanata). Može se zaključiti da vazdušnodesantne divizije (ili njihovi delovi) služe samo kao jezgro za vazdušni desant, za osvajanje početne vazdušnodesantne osnovice i omogućavanje spuštanja pešadijskih divizija (ili njihovih delova).

da u manjoj meri) uglavnom zastupljeni svi rodovi i službe. Ovakva težnja — ka što jačim bataljonskim formacijama (čije brojno stanje iznosi i oko 1000 ljudi), u kojima su zastupljeni skoro svi rodovi i službe — ukazuje da će oni, s obzirom na uslove nuklearnog bojišta i zahteva koji se u vezi sa tim postavljaju, sve više predstavljati osnovne borbene jedinice.

U bataljonima postoje jedinice za vatrenu podršku, inženjerske jedinice, izviđačke, pt jedinice, jedinice za vezu, za snabdevanje i sanitetske. Od sredstava vatrene podrške, bataljoni, zavisno od armije, imaju minobacače 81 mm, 106 mm, 120 mm, a bataljoni SAD, kao što je napred izneto, i sredstva za lansiranje nuklearnog oružja. Osim toga, za borbu protiv tenkova, pored ručnih bacača i bestrzajnih topova, bataljoni SAD imaju i pt vođene projekte.

Promene u organizacijsko-formacijskoj strukturi divizije posle II svetskog rata bile su vrlo česte kod pojedinih zemalja i predstavljale su, pored ostalog, rezultat novih koncepcija u pogledu izvođenja borbenih dejstava, nov stepen razvoja tehnike i naoružanja, nužnu potrebu radi usklađivanja strukture sopstvenih divizija sa organizacijsko-formacijskom strukturom divizija ostalih zemalja, ili radi stvaranja divizije koja će se po svojoj strukturi i jačini moći suprotstaviti dejstvima odgovarajuće jedinice eventualnog neprijatelja.

Prilikom razmatranja i usvajanja sadašnjih organizacijsko-formacijskih struktura divizija, pored ostalog, pošlo se i od toga da: nova organizacijsko-formacijska struktura divizija omogućiti njihovu upotrebu kako u nuklearnim, tako i u konvencionalnim uslovima; odgovara uslovima rata koji će u svojoj suštini imati ofanzivan karakter; bude u skladu sa karakteristikama zemljišta na kome će se ove divizije upotrebiti; zatim, da to ne budu glomazne

jedinice, mada u pogledu tehnike dobro opremljene i velike vatrene moći, kao i da bude izvršeno združivanje rodova i kod nižih jedinica tako da se divizije i niže jedinice što više osposobe za vođenje samostalnih ili polusamostalnih borbenih dejstava; najzad, da broj komandnih veza komandanata bude što je moguće manji, kao i da se smanje problemi vezani za snabdevanje jedinica.

Na kraju, na osnovu napred iznetog, dolazi se do zaključka da se divizije danas smatraju višim taktičkim jedinicama, osposobljenim i odgovornim za vođenje odlučujućih borbenih dejstava, dok će korpusi i armije (tamo gde korpusi ne postoje) biti, uglavnom, koordinatori izvođenja dejstava na širem području. U vezi sa tim, jedinice potčinjene diviziji (pukovi, brigade) dobijaju sve važniju ulogu u borbi, zbog čega se i teži njihovom što većem osamostaljenju.

J. Manasijević

IZDATO U 1962

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA »VOJNO DELO«

a) Biblioteka — iz ratne prošlosti naših naroda

USTANAK NARODA JUGOSLAVIJE 1941 (Knjiga I). Cilj je ove knjige da pruži čitaocima onu sliku o ustaničkoj godini kakva je ostala u sećanjima aktera događaja. 20-godišnjica koja je proslavljena tokom 1961. godine, podstakla je učesnike da se u velikom broju odazovu pozivu na saradnju koji im je uputio Inicijativni odbor. Tako je prikupljeno oko 10 000 stranica teksta od blizu 700 autora.

Evociranje uspomena u protekloj jubilarnoj godini prigodom centralne, republičkih i lokalnih proslava osvežilo je sećanje na 1941. što je znatno doprinelo bogatstvu sadržaja napisa u ovoj ediciji. Autentičnost podataka koji su u njima izneseni proveravana je upoređivanjem sa sačuvanim ratnim dokumentima i preko drugih učesnika, putem njihovih recenzija, te će publikacija predstavljati bogat prilog ne samo izvornoj gradnji o prvoj godini rata i revolucije, već i njenoj istoriografiji. U napisima su zahvaćeni svi sektori oslobodilačke aktivnosti, svi ustanički rejoni naše zemlje, svi faktori koji su uticali na zbivanja, kao i sve raznolikosti situacija u kojima se borilo, počev od prvih priprema za ustanak, koje su otpočele pod rukovodstvom Partije odmah po ulasku okupatora u našu zemlju, do velikih oružanih okršaja sa okupatorskim i kvislinškim jedinicama i stvaranja odreda i brigada oslobodilačke vojske koji su plamen ustanka razbukitali širom zemlje.

Pored toga, ova knjiga donosi 65 ratnih dokumentarnih fotografija iz svih krajeva naše zemlje, a ilustrovana je sa 22 likovna priloga na temu NOB od naših poznatih umetnika i sa 44 umetničke vinjete.

Zivost i neposrednost kazivanja, čine ovu, sadržajno veoma bogatu, publikaciju izvanrednom literaturom za sve naše ljude, posebno za našu omladinu. (Knjiga I ima 916 strana, a cena joj je 1800 dinara — u prodaji samo komplet — 5 knjiga, 9000 dinara.)

Dr Grga Novak, JADRANSKO MORE U SUKOBIMA I BORBAMA KROZ STOLEĆA. U knjizi su obrađena zbivanja na Jadranu još od vremena najranijih stanovnika njegovih obala (od 4000. godine pre n.e.) pa do 1941. godine.

I deo obuhvata period od preistorijskih vremena do rušenja Salone (VII vek): najstariji stanovnici obala Jadranskog mora, starogrčko moreplovstvo i kolonizacija, ilirska država i njeni gusari, mornarice Cezara i Pompeja i Oktavijanovi ratovi u Iliriku i Panoniji, kao i pomorske bitke Vizantije sa Gotima;

II deo počinje sa dolaskom Slovena na Jadransko more i iznosi događaje do 1102. godine: prva mornarica Južnih Slovena, sukob Vizantije sa Francima i drugi sukobi u Sredozemnom i Jadranskom moru;

III deo — od zajednice sa Ugarskom do pada najvećeg dela našeg primorja pod vlast Venecije — obuhvata ratove na Jadranu u XII i XIII veku, zatim vojnu aktivnost u drugoj polovini XIV veka i organizaciju mletačke mornarice u srednjem veku;

IV deo — od prevlasti Venecije na istočnoj obali Jadrana do njenog pada 1797. godine — tj. dejstva na Jadranu do pojave Turaka, borbe s Turcima, uskoci i poslednje doba mletačke vladavine;

V deo — od mira u Kampoformiju (1797) do rata 1941. godine: austrijska mornarica, opšti razvoj brodarstva na Jadranu u XIX veku, Francuzi na Jadranu, politička situacija na Jadranu od 1870—1914, rat 1914—1918, Italija prema Sredozemnom i Jadranskom moru — 1918—1940, i jugoslovenska mornarica 1920—1941. godine.

Ova naučna studija je rezultat višegodišnjeg istraživačkog rada renomiranog autora koji je, preko naših i stranih arhiva, literature i arheoloških iskopina, došao do najnovijih značajnih podataka koji do sada nisu objavljeni. Tako studija u celini obuhvata vojnu i političku istoriju Jadrana.

Delo je, iako visoke naučne vrednosti, pisano popularno te je pristupačno širem krugu čitalaca. Uz to je obogaćeno sa 87 slika, registrima, a navedeni su i svi korišćeni izvori i literatura. (Knjiga ima 586 strana, a cena joj je 1400 dinara.)

Ahmet Djonlagić i Mišo Leković: NJEMAČKA OFANZIVA NA ISTOČNU BOSNU. Knjiga ima uvod, u kojem je iznet početak ustanka u Bosni i Hercegovini, i četiri glave. Prva glava obuhvata događaje koji su prethodili ofanzivi i to: rasplamsavanje i jenjavanje ustanka u istočnoj Bosni, odluku neprijatelja za ofanzivu i planove Vrhovnog štaba. U drugoj glavi izložena je neprijateljska ofanziva koja je nazvana romanijsko-birčanska operacija. U trećoj glavi opisana su dejstva neprijatelja protiv Ozrenskog partizanskog odreda, zvana ozrenska operacija, dok četvrta glava obuhvata situaciju posle neprijateljske ofanzive, likvidiranje ustaško-domobrinskih uporišta na Romanimi i Birču i stvaranje nove slobodne teritorije u prostoru Foča — Goražde — Čajniče. Težište je na opisu romanijsko-birčanske i ozrenske operacije (januar-februar 1942. god.) koja je kod nas poznata kao druga neprijateljska ofanziva.

Knjiga zahvata u celini događaje u ovoj ofanzivi, o kojoj je do sada objavljeno samo nekoliko fragmentarnih napisa, a napisana je na osnovu naših i neprijateljskih, temeljito i kritički proučenih, arhivskih izvora, objavljene literature i konsultovanja učesnika.

Knjiga je utoliko poučnija što je u njoj obrađena ofanziva u kojoj su partizanske snage uspešno primenile operativne i taktičke koncepcije borbe koje je tokom ustanka razradio Vrhovni štab i što su naše jedinice prvi put od početka ustanka ovde uspele ne samo da se održe na svojoj teritoriji već i da odmah posle neprijateljskog »čišćenja« preuzmu inicijativu i oslobode nove oblasti. (Uz knjigu, koja ima 226 strana, izrađeno je 14 preglednih skica, a cena joj je 600 dinara.)

Milutin Morača, RATNI DNEVNIK. U ovom originalnom dnevniku, vođenom gotovo iz dana u dan od 3. septembra 1942. do novembra 1944., autor je — kao komandant 4. krajiške udarne brigade — dao podatke o njenom formiranju i borbenom putu od 3. septembra 1942. do 19. maja 1943. godine, a zatim je — kao komandant 5. krajiške divizije — opisao borbena dejstva i druge aktivnosti brigada i drugih delova ove divizije do oslobođenja Beograda 20. oktobra 1944. Zabeležene su i borbe i marševi 2. proleterske divizije (15. mart — 20. maj 1944), kao i kraći podaci o svima našim partizanskim odredima, brigadama i divizijama, kao i jedinicama Sovjetske armije s kojima su jedinice pod autorovom komandom imale borbenog kontakta u periodu od 3. maja 1942. do oslobođenja Beograda. Pored borbenih dejstava, u dnevniku su izneti i život jedinica i štabova, atmosfera, lični utisci o susretu s narodom i ratnim drugovima i druge pojave koje su se odigrale na dugom borbenom putu brigade i divizije u Dalmaciji, u svim krajevima Bosne i Sandžaka u Crnoj Gori i najvećem delu Srbije.

Dnevnik je obogaćen kratkim objašnjenjima vojno-političke situacije u zemlji i na područjima gde su se odvijala borbena dejstva, a u napomenama su dati detaljni podaci o neprijateljskim jedinicama i druga objašnjenja. On predstavlja ne samo veoma značajan istoriografski dokument, već i korisnu literaturu za upoznavanje NOR-a. (Knjiga ima 304 strane a cena joj je 700 dinara.)

Dr Gligor Stanojević, DALMACIJA U DOBA MOREJSKOG RATA 1684 — 1699. Ovo naučno delo o učešću naših naroda, pretežno iz Dalmacije i susednih kra-

jeva, u morejskom ratu koji su hrišćanske države vodile protiv Turske (1684 — 1699), autor je napisao na osnovu mnogobrojnih originalnih dokumenata i obilne literature.

Morlacima su Mlečani nazivali seljake, turske podanike, pravoslavne i katolike, koji su do kandijskog rata živeli izvan mletačkih poseda u Dalmaciji (Crnogorci, Hercegovci, Bosanci, Ličani itd.). Mlečani su rado primali Morlake, naseljavali ih oko gradova i koristili u borbi protiv Turaka.

Kao istoričar, autor je u ovom delu dao opšti pregled zbivanja sa svim važnijim momentima. Pri tome nije ispustio iz vida da i manje značajnije okršaje i vojne akcije uskoka osvetli, istakne i objektivno prikaže. Dajući opšti presek uslova koji su uticali na tok događaja, autor se osvrće na stanje u Turskoj, Veneciji i Dubrovniku i sve to dovodi u međusobnu vezu kako bi se jasnije sagledali svi aspekti učešća naroda Dalmacije u ovom ratu.

Knjiga (podeljena na devet poglavlja) obuhvata situaciju pred rat, ratne akcije i posleratne posledice.

Delo ima ne samo vojni već i širi istorijski značaj za upoznavanje naših naroda pod Turcima i Mletačkom Republikom. Stoga je ova knjiga interesantna ne samo za pripadnike armije, već i za širi krug čitalaca, a posebno za naučne radnike i istoričare, utoliko više što se o učešću našeg stanovništva u ovom ratu, sem kroz narodne pesme, prilično malo zna.

Knjiga je pisana jasnim i jezgrovitim stilom, a sadrži 7 slika u slogu koje predstavljaju originalne crteže gradova i tvrđava u Dalmaciji s kraja XVII veka. Uz knjigu su dati kao prilogi: objašnjenje manje poznatih reči i pojmova i registri ličnih imena i geografskih pojmova. (Cena joj je 550 dinara, a ima 197 strana.)

PRVA PROLETERSKA. U dve knjige — pišu učesnici — sa ukupno 1520 stranica, sa 44 dokumentarne fotografije, oko 80 umetničkih vinjeta, spiskom poime-ničnog sastava brigade iz perioda njenog stvaranja; spiskom narodnih heroja brigade, registrima imena ličnosti i vojnih jedinica i kartom borbenog puta brigade. Platneni povež, umetnički omot Petra Lubarde. Cena obe knjige 2000 dinara.

Zbornik sadrži 295 originalnih radova, autentičnih sećanja 180 neposrednih učesnika — od Vrhovnog komandanta i rukovodilaca divizije, brigade, bataljona i četa, do boraca, bombaša, kurira i bolničarki. Tako su na neposredan način, onako kako su ih učesnici doživeli i videli, opisana ona veoma složena borbena dejstva, politički rad i život ove prve brigade NOR-a od njenog formiranja, 22. decembra 1941, do kraja rata. Tu su mnogobrojne borbe sa raznim neprijateljima, i to od podviga pojedinaca i najsitnijih jedinica do brigade u celini, zatim razne pojave, susreti i rad sa narodom, doživljaji i likovi pojedinaca, atmosfera koja je jedinice brigade pratila na dugom četvorogodišnjem ratnom putu širom naše zemlje. Pored toga, delo sadrži i 26 originalnih dokumenata (6 faksimila), a posebno treba istaći spiskove sa osnovnim biografskim podacima svih boraca i rukovodilaca iz perioda stvaranja brigade (po bataljonima i četama).

Pisano lakim i jasnim stilom, delo predstavlja veoma interesantnu i korisnu literaturu ne samo za vojni sastav već i za najširu čitalačku publiku.

b) Biblioteka — naši pisci

ARTILJERIJA U NOR-u. U knjizi je 20 autora, učesnika, mahom rukovo-dilaca ratnih jedinica, na osnovu sećanja i retkih ratnih zabeležaka, dosad objav-ljenih podataka i arhivske građe pokušalo da prikaže razvojni put naše artiljerije. Od prvih dejstava artiljerije kod Krupnja 1941. godine do njene podrške jedinica Jugoslovenske armije u završnim borbama za oslobođenje zemlje 1945. godine na-stojalo se da se, uporedo sa istorijskim podacima, izvuku i iskustva.

U knjizi ima veoma poučnih primera kao: iznenadni napad na neprija-teljeve artiljerijske jedinice; napadi na VP neprijateljeve artiljerije, skladišta artil-jerijskog materijala, municije i opreme; marš i prebacivanje artiljerijskih jedinica na brdskom, planinskom i uopšte teško prohodnom zemljištu; dejstvo oruđa za neposredno gađanje, manevar artiljerijskom poslugom, snabdevanje municijom; dejstva noću i po lošim vremenskim uslovima, dejstvo sa malih daljina, brzina, preciznost, brzo uništenje ili neutralisanje neprijatelja, ušteda municije itd. Način

dejstva, izneseni primeri i iskustva mogu se veoma korisno upotrebiti u obuci vojnika i starešina. (Knjiga ima 372 strane, a cena joj je 700 dinara.)

General-pukovnik Bogdan Oreščanin, VOJNI ASPEKTI BORBE ZA SVETSKI MIR, NACIONALNU NEZAVISNOST I SOCIJALIZAM. U ovoj studiji autor sa marksističke tačke gledišta rasvetljava neka vojna pitanja značajna za savremena zbivanja u svetu. U razmatranjima autor se naročito oslonio na postavke u Programu Saveza komunista Jugoslavije primenjujući ih na vojnu problematiku i povezujući vojna pitanja s opštedruštvenom problematikom, a posebno s borbom za svetski mir.

Posebno mesto u knjizi je dato našoj revoluciji, jer se kroz nju mogu veoma reljefno sagledati faktori i elementi snage nacionalnooslobodilačkih i klasnoprogresivnih pokreta.

Po problematici, analitičko-dijalektičkom metodu obrade, po originalnosti ideja i načina obrade pojedinih pitanja, pa i smelosti pojedinih gledanja, ova knjiga ima vidno mesto u našem vojnom delu. (Knjiga ima 523 strane, a cena joj je 1500 dinara.)

OKLOPNE JEDINICE JUČE DANAS I SUTRA. Ova knjiga ima za cilj da našim starešinama omogući jasnije sagledavanje problematike oklopnih jedinica, kao i njihovog mesta i uloge u eventualnom budućem ratu, posebno sa aspekta malih zemalja.

Knjiga je tako sastavljena da predstavlja jedinstvenu celinu. Članci se mogu podeliti na: one koji tretiraju razvoj tenkova, ratna iskustva iz upotrebe tenkova u I i II svetskom ratu i našem NOR-u; one koji razmatraju razvoj oklopnih jedinica posle II svetskog rata i one koji tretiraju oklopne jedinice kao združene formacije.

Obradena su i neka specifična pitanja oklopne pešadije, oklopne artiljerije, oklopne inženjerije i drugih rodova u sastavu oklopnih jedinica. (Cena ove knjige je 950 dinara, a ima 431 stranu.)

Savo Orović, MORALNO VASPITANJE. Postoji apsolutna skladnost između lika autora i tematike ove knjige, u koju je general Orović ugradio svoje veliko ratno i mirnodopsko iskustvo u ovoj vrsti vaspitanja sa željom da ga nesebično prenese na mlađe generacije.

»Moralno vaspitanje« je ustvari delo namenjeno ne samo ljudima u vojsci, već i širokim narodnim masama. U njemu je autor, na pelagićevski način blizak čitaocu, obradio niz kategorija iz oblasti morala (otadžbina, Tito, hrabrost, odanost, bratstvo i jedinstvo, disciplina, inicijativa, skromnost, taktičnost itd.), a svoja izlaganja je potkrepio mislima velikih ljudi kako savremenika tako i ljudi iz bliže i dalje prošlosti. Posle svake teoretske obrade pojedinih kategorija »moralnog vaspitanja«, on daje niz interesantnih i živo ispričanih primera, najviše iz naše nacionalne prošlosti, a naročito iz oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije 1941 — 1945. godine. Posebnu pažnju posvetio je izboru pesama, narodnih i umetničkih, što knjigu posebno osvežava i čini je još bližom današnjem čitaocu. (Knjiga ima 356 strana, a cena joj je 900 dinara.)

Milan Zelenika, PRVI SVETSKI RAT. Knjiga ima 666 strana i 68 skica u jednoj boji.

Kao učesnik u ovom ratu, autor je pokušao da, na osnovu raspoložive arhivske građe i dosad objavljenih dela o I svetskom ratu, kao i svog ličnog iskustva i poznavanja stvari, prikaže opšte stanje u svetu, naročito kod zaraćenih država u to doba; zatim, mirnodopske pripreme za rat i razvoj događaja u manevarskom ratu.

Autor je težio da čitaocima pruži što više podataka. Uzroke rata i kako je došlo do vojnih blokova izložio je sasvim kratko, dok je mirnodopske pripreme obradio nešto opširnije. Detaljnije je prikazao razvoj kopnenih snaga Nemačke i Francuske i pomorskih Velike Britanije. Takođe je detaljno dao vojnogeografske osobenosti ratišta između Rajne, Sene, Atlantskog okeana, Dnjepra, Karpata, Odre i Baltičkog mora. Ratni planovi su dati sa svim alternativama, a francuski i nemački su razmatrani u istorijskom razvoju. Naročita pažnja je posvećena Šlifеноvom planu, jer se iz njega čitalac može upoznati sa stratejskom problematikom

Nemačke za vođenje rata na dva fronta. U ovoj knjizi autor nastoji da istakne povezanost politike, strategije, operatike i taktike kako bi se stekla pravilna predstava o borbenoj aktivnosti. On odvojeno razmatra rad vrhovnog rukovodstva, a odvojeno rukovodstava armija. Širina pojedinih odeljaka u ovoj interesantnoj knjizi određivana je prema njihovom strategijskom značaju, specifičnosti i poučnosti.

c) Biblioteka vojnih udžbenika i priručnika

Pukovnik Božidar Stevanović, potpukovnik Todor Radošević i Miloje Sekulić, PREGLED ISTORIJE NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA. Knjiga ima 248 strana sa 45 skica u boji, a namenjena je kao udžbenik pitomcima podoficirskih škola JNA, za izučavanje narodnooslobodilačkog rata 1941. — 1945. godine. (Cena joj je 900 dinara.)

Pukovnici Jovan Luković i Tomislav Nižić, PREGLED ISTORIJE RATOVA. Knjiga ima 330 strana sa 94 skice u boji. Ovaj udžbenik koji obuhvata vojno-istorijska zbivanja zaključno sa I svetskim ratom, namenjen je oficirima i pitomcima vojnih akademija KoV, kao i kandidatima za polaganje prijemnih ispita za Višu vojnu akademiju. (Cena joj je 2200 dinara.)

d) Biblioteka — inostrani pisci

Lenjin, VOJNA DELA. U ovu zbirku Lenjinovih vojnih dela ušli su u celini ili izvodno radovi napisani u vremenu od 1900. do kraja 1922. godine u kojima on razmatra vojna pitanja tešnje vezana sa ratovima i revolucijama svog doba: ratom u Kini, rusko-japanskim ratom, revolucijom 1905. godine, balkanskim ratovima, prvim svetskim ratom, februarском i oktobarskom revolucijom, građanskim ratom, vojnom intervencijom u Rusiji i dr.

U navedenim radovima Lenjin otkriva prave uzroke ratova i proširuje marksističko učenje o ratu i vojsci; razrađuje metode i forme oružane borbe revolucionarne armije; iznosi osnove vojne nauke i vojne organizacije radničke klase; uopštava iskustva iz pobedonosnog rata protiv intervencionista i kontrarevolucije; određuje smernice daljeg razvitka socijalizma i jačanja oružanih snaga:

Izabrani radovi olakšavaju vojnim a i ostalim čitaocima uvid u Lenjinovu vojnu delatnost i omogućavaju im da se lakše snađu u rešavanju sličnih problema. (Knjiga ima 513 strana, cena joj je 1000 dinara.)

Mosor, OPERATIKA. Koristeći se teoretskim radovima, a naročito iskustvima iz I svetskog i sovjetsko-poljskog rata koji su se vodili pod različitim okolnostima, pisac u ovome delu studiozno obrađuje operatiku kao posebnu granu ratne veštine. Po svim bitnim postavkama njegova je »Operatika« uspešno izdržala ratnu praksu u toku II svetskog rata. Interesantna su piščeva razmatranja o problemu nadmoćnosti u okviru operatike i taktike, o značaju iznenađenja u ovim granama ratne veštine, o ulozi slobode dejstva, procene i ekonomije snaga, pravilne organizacije komandovanja. Naročito se ističe njegova analiza manevra od prvih početaka iz doba grčko-persijskih ratova, pa sve do formi savremenog manevra. Ovo delo treba da omogući mlađim oficirima jasan uvid u operatiku kroz istorijski razvoj njenih načela i elemenata. (Cena knjige je 1100 dinara, a ima 485 stranica.)

RAZVOJ TAKTIKE SOVJETSKE ARMIIJE U VELIKOM OTADŽBINSKOM RATU 1941 — 1945. Objavlivanjem ovog rada grupe sovjetskih autora čitaoci su dobili materijal iz kojeg će moći da se potpunije upoznaju sa razvojem taktike Sovjetske armije u drugom svetskom ratu.

Kroz četiri osnovna perioda rata autori obrađuju bitna pitanja razvoja taktike napada i odbrane, iznoseći mnogo karakterističnih detalja koji nam dosad nisu bili poznati. Iz njihovog izlaganja se vidi kako se sovjetska taktika razvijala, pronalazeći sve nove i nove taktičke postupke da bi se doskočilo neprijatelju koji takođe nije mirovao, već je i sam usavršavao načine svojih dejstava. Karakteri-

stično je da su u ovom nadmetanju Nemci postepeno gubili svoja početna preimućstva.

U tekstu i pregledima ima dosta podataka i dokumenata koji mogu poslužiti kao materijal za dublje upoznavanje taktike i sagledavanje njenog razvoja u savremenim uslovima.

Autori ističu i napore svih faktora SSSR koji su doprineli postizanju pobeđe, ali istovremeno ukazuju i na učinjene propuste i slabosti. (Ova interesantna i korisna knjiga ima 593 strana, a cena joj je 1300 dinara.)

Fajs, ČERČIL — RUZVELT — STALJIN. Već i sama imena Čerčil, Ruzvelt i Staljin pobuđuju veliku pažnju svakog čoveka koji želi da detaljnije upozna kako je II svetski rat vođen i kako je zaključen mir, a ovo delo upravo govori o tome. Knjiga zahvata događaje od nemačke agresije na Sovjetski Savez 1941. godine do kapitulacije Nemačke 1945. godine.

Pobediti Hitlera i nacizam, a to je značilo sile Trojnog pakta sa njihovim agresorskim težnjama u Evropi, Africi i na Pacifiku, bila je osnovna ideja u ratu koja se provlači kroz celo ovo Fajsovo delo. Kako su svi ti događaji izbijali na videlo, kako su se preplitali, sukobljavali i mirili u toku celog II svetskog rata, pisac dokumentovano pokazuje analizom strategijskih planova, bitaka, diplomatskih razgovora i malo poznatih dokumenata o sudbonosnim političkim i vojnim odlukama. Oživljavajući pred čitaocima niz ličnosti, pisac je nastojao da objasni kako je funkcionisao ratni savez, jedan tako složeni mehanizam, sastavljen od zemalja sa različitim društvenim uređenjem, ali pokretan jedinstvenom idejom — uništiti agresora. (Knjiga ima 900 strana, a cena joj je 1500 dinara.)

Fojhter, ISTORIJA VAZDUŠNOG RATA. Autor u ovoj knjizi razmatra razvoj i ulogu ratnog vazduhoplovstva od njegovog početka, pa kroz I i II svetski rat do današnjih dana; ujedno se osvrće na mogući izgled eventualnog vazdušnog rata u budućnosti.

U knjizi je naročito detaljno obrađen tehnički razvoj avijacije i ostalih sredstava, naoružanja i opreme koji su u vezi sa vazdušnim ratom, kao i njihov uticaj na borbena dejstva. Detaljno je razmotrena i organizacija vazduhoplovnih snaga velikih zemalja, a delimično i manjih država i analizirani su nedostaci i prednosti pojedinih od njih. Zahvaćeni su i odnosi između taktičke, strategijske i teritorijalne lovačke avijacije, kao i organizacija PVO. (Knjiga ima 410 stranica, a cena joj je 850 dinara.)

Ešer Li, VAZDUŠNA MOĆ. Autor je u II svetskom ratu proveo duže vreme u štabu britanske izviđačke avijacije i bio Čerčilov stručni savetnik po pitanjima nemačkog vazduhoplovstva, te je imao mogućnosti da se potpunije upozna sa uspesima i neuspesima vazduhoplovstva, kako nemačkog tako i anglo-američkog. Posle rata aktivno je radio kao savetnik i nastavnik u odgovarajućim institutima i vojnim školama, baveći se problemima vazduhoplovstva. Pored ove napisao je još nekoliko zapaženih knjiga.

U ovom delu autor na interesantan način razmatra niz vrlo važnih pitanja iz domena vazduhoplovstva i iznosi svoje originalne zaključke u pogledu vazdušnih dejstava u budućem ratu.

Delo sadrži sledeća poglavlja: strategijsko bombardovanje, vazdušni napad na komunikacije, protivvazdušna odbrana, vazdušno izvidanje, padobranske i vazdušnodesantne jedinice, transportna avijacija, podrška kopnenoj vojsci, pomorska vazdušna moć, objedinjavanje vidova oružanih snaga, vazduhoplovna obaveštajna služba, budućnost vazduhoplovstva i uravnoteženost vazdušne moći. (Cena ove knjige, sa 288 stranica, iznosi 650 dinara.)

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT JNA

Vlado Strugar, RAT I REVOLUCIJA NARODA JUGOSLAVIJE 1941 — 1945. Ova knjiga predstavlja naučno delo i u nešto sažetom obimu, mada sveobuhvatno, donosi istorijski pregled vojnih operacija i političkih i revolucionarnih

zbivanja u toku oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije. U njoj su uporedo dati prikazi vojnih i političkih događaja koji su, radi preglednosti, razvrstani u posebna iako sadržajno skladno povezana poglavlja, te u osnovi čine jedinstvenu celinu.

Knjiga ima pet delova. U prvom, uvodnom delu, autor je ukratko prikazao istorijski razvoj Kraljevine Jugoslavije od njenog postanka do sloma, što čitaocu omogućuje da sagleda uslove i subjektivne faktore koji su uticali na vođenje rata i revolucije. U drugom delu — Narodni ustanak protiv okupatora — prikazan je početak oružane borbe i razvoj ustanka u prvoj godini rata. Treći deo — Velike bitke Narodnooslobodilačke vojske — obuhvata period od pohoda Grupe proleterskih brigada u zapadnu Bosnu do završetka bitke na Sutjesci. U četvrtom delu — Stvaranje demokratske federativne države — prikazani su događaji od septembra 1943. do velike ofanzive NOB u Srbiji u leto 1944. god. Peti deo — Pobeda narodne revolucije — obuhvata vreme do proglašenja Republike, 29. novembra 1945. godine.

Kao dodatak knjizi, pored 19 skica u boji, dati su celokupan pregled Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, od početka do kraja rata, pregled vojnih škola, vojno-teritorijalnih komandi, kao i jedinica stranih narodnosti formiranih u NOVJ. Na kraju knjige štampan je registar i priložena fizička karta Jugoslavije. (Knjiga ima 745 strana, a cena joj je 1000 dinara.)

DRUGI SVETSKI RAT (knjiga II). Dok je I knjiga ovog značajnog dela zahvatila prvi period drugog svetskog rata, sa političkim događajima počev od Versajskog mira i svim ratnim operacijama do fašističkog napada na Sovjetski Savez, dotle II knjiga zahvata događaje od tog momenta pa do kraja 1942. godine. Prema tome, II knjiga sadrži ratna zbivanja drugog i trećeg perioda prošlog rata, zahvatajući operacije na kopnu, moru i u vazduhu, koje su u to vreme izvođene u Evropi, Africi i Aziji, kao i na Atlantskom, Tihom i Indijskom okeanu.

Iznenadan nemački napad na Sovjetski Savez, izvršen zorom u nedelju 22. juna 1941. godine, predstavljao je za Nemačku novi fatalni zaokret u daljem vođenju rata. Kakve su sve pripreme izvršene sa nemačke strane za ovakvu avanturu, kao i šta su sve Sovjeti preduzeli da bi osujetili ovaj fašistički plan; zatim, kolike su snage postavljene sa jedne i druge strane i kako su bile grupisane; koje su karakteristike istočnoevropskog ratišta i kako su tekle operacije, sve je to u ovom delu izneto studiozno, objektivno i uz strogu primenu kritičko-analičkog metoda. Čitajući ovo delo, uz korišćenje vrlo preglednih skica u boji, čitalac će lako sagledati kako su se odvijale početne operacije po prelasku sovjetskih granica na istočnom frontu, kao i sva dalja dejstva na pravcu Smolenska i Moskve, Lenjingrada i Ukrajine, a potom, kako je 6. decembra 1941. godine preduzeta sovjetska protivofanziva ispred Moskve.

U posebnim poglavljima su iznete operacije u Jugoslaviji čime je našem NOR-u dato zasluženo mesto u okviru svetskih zbivanja.

Dalje se ređaju operacije na Sredozemlju, u severnoj Africi, na Atlantiku, Dalekom istoku, Pacifiku, u Kini, kao i samostalna vazduhoplovna dejstva u Evropi.

Raspored gradiva u celom delu je logično i hronološki povezan, po frontovima i ratištima. Politika, strategija i operatika su tesno protkane kroz svaku operaciju. Posle svakog odeljka dat je zaključak u kome se ukazuje na bitna operativna iskustva. Ali ono čime se ovo delo posebno odlikuje jeste velika dokumentarnost. Za svaki važniji podatak, naročito kad se radi o inostranim armijama, dat je u napomeni ispod teksta naziv dela u originalu odakle je podatak uzet. Sem toga, na kraju dela, pored veoma iscrpnog registra, dat je i obiman spisak istaknutih inostranih dela koja su za proteklih dvadeset godina od događaja koji se opisuju u ovoj knjizi objavljena i poslužila kao izvor pri obradi ovog našeg dela. (Knjiga ima 775 strana, sa nekih 47 skica, a cena joj je 1200 dinara.)

Todor Vujasinović, OZRENSKI PARTIZANSKI ODRED. Ovo je prva knjiga iz edicije Monografije jedinica NOV i PARTIZANSKIH ODREDA Jugoslavije, u kojoj kao autori treba da se pojave prvenstveno rukovodioci ratnih jedinica i partizanskih odreda i organizatori ustanka u pojedinim krajevima naše zemlje.

Todor Vujasinović je napisao ovu knjigu uglavnom na osnovu sećanja. Koristio je pri tome i sačuvanu odredsku arhivu i neprijateljska dokumenta, a konsultovao je i izvestan broj preživelih ratnih drugova. U stvari, to je drugo izdanje

autorove knjige o Ozrenskom partizanskom odredu, koja se prvi put pojavila još 1949. godine. Sada je dopunjena novim podacima koje je autor u međuvremenu sakupio, naročito što se tiče nekih krupnijih događaja, kao što su ozrenska operacija decembra 1941. godine i neprijateljska operacija »Ozren II« krajem januara i početkom februara 1942. godine. Knjiga je proširena i poglavljem o obnavljanju Ozrenskog partizanskog odreda jula 1943. godine, o njegovim tadašnjim dejstvima, kao i o njegovom završetku.

Autor, iskusni partijski radnik od pre rata i organizator ustanka na Ozrenu, živim i zanimljivim stilom iznosi događaje onim redom kojim su se odigrali i onakvi kakvi su bili. Zbog toga će njegova hronika pružiti istoričaru obilje podataka koje ovaj ne može pronaći u istorijskim arhivama, a čitaocu vernu sliku o revoluciji u jednom delu naše zemlje. (Knjiga ima 360 strana i tri skice, a cena joj je 650 dinara.)

ZBORNİK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLOVENSKIH NARODA, tom II, knjiga 10. U ovoj knjizi objavljena su najznačajnija dokumenta Vrhovnog štaba NOV i POJ i Centralnog komiteta KP Jugoslavije za period od 1. jula do kraja oktobra 1943. godine o borbama u Jugoslaviji. Ukupno je objavljeno 225 dokumenata.

Dokumenti govore o prodoru i operativnim dejstvima Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba u istočnoj Bosni posle pete neprijateljske ofanzive i formiranju novih divizija NOVJ na tom terenu (16. vojvođanske i 17. istočnobosanske), o nemačkoj ofanzivi na tom terenu i prebacivanju Operativne grupe i Vrhovnog štaba u Bosansku krajinu. Zatim o događajima posle kapitulacije Italije, o formiranju novih korpusa i jedinica Mornarice NOVJ i o oslobođenju Dalmacije.

Knjiga na kraju sadrži registar ličnih imena, geografskih naziva, naziva jedinica i drugih pojmova koji se pominju u dokumentima.

Detaljna objašnjenja redakcije uz objavljenu dokumentaciju čine poseban i značajan prilog razumevanju i praćenju događaja NOR-a u tom periodu. (Knjiga ima 486 strana, 13 fotografija — originalnih dokumenata, a cena joj je 750 dinara.)

ZBORNİK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLOVENSKIH NARODA, tom IV, knjiga 22. Ovo delo obuhvata najznačajnije dokumente o borbama u Bosni i Hercegovini u februaru 1944 (NOV i POJ 154, nemačkih 1, ustaško-domobranskih 19, — ukupno 174). U tim borbama su učestvovalе jedinice 1. proleterskog i 3. i 5. korpusa i 5. i 29. udarna divizija NOVJ, a od neprijateljskih jedinica — nemački 5. brdski korpus i delovi 15. brdskog korpusa i ustaško-domobranske jedinice. Tokom februara jedinice NOVJ zauzele su Mrkonjić-Grad, D. Vakuf, Bugojno, Gračanicu, Sokol, Gacko, Kalinovik, Go-ražde, dok su se u Drvaru, Foči i Prnjavoru nalazile još od januara. Pored toga, vođene su žestoke borbe za oslobođenje Rogatice i Grahova.

Na kraju knjige dat je detaljan registar ličnih imena, geografskih naziva i naziva jedinica. (Knjiga ima 700 strana, 9 fotografija — originalnih dokumenata, a cena joj je 1000 dinara.)

ZBORNİK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLOVENSKIH NARODA, tom IV, knjiga 23. U ovoj knjizi objavljeni su najznačajniji dokumenti o borbama u Bosni i Hercegovini u martu 1944 (NOV i POJ 167, nemačkih 1, ustaško-domobranskih 22 — ukupno 190). Na tom području dejstvovalе su jedinice 1. proleterskog, 3. i 5. korpusa i 5. i 29. udarna divizija NOVJ, a od neprijateljskih — nemački 5. brdski korpus i delovi 15. brdskog korpusa i ustaško-domobranske jedinice. Najznačajnije borbe su bile na sektoru Bugojno — Jajce — Mrkonjić-Grad, u Hercegovini i u istočnoj Bosni. Sredinom januara 13. SS divizija »Handžar« forsirala je r. Savu i produžila napad ka Tuzli i Bijeljini, gde je (na Majevici) došlo do žestokih borbi sa jedinicama 3. korpusa NOVJ.

Na kraju knjige dat je detaljan registar ličnih imena, geografskih naziva i naziva jedinica. (Knjiga ima 750 strana, 11 fotografija — originalnih dokumenata, a cena joj je 950 dinara.)

ZBORNİK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLOVENSKIH NARODA, tom VI, knjiga 10. U ovom Zborniku

objavljena su 233 najznačajnija dokumenta o borbama u Sloveniji u januaru 1944. godine, od kojih 200 dokumenata jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije koje su operisale u tom periodu u Sloveniji i 33 dokumenta nemačkih okupatorskih komandi i ustanova. Na kraju knjige dat je registar ličnih imena, geografskih naziva i jedinica. (Knjiga ima 600 strana, 6 fotografija, a cena joj je 1000 dinara.)

ZBORNİK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLOVENSКИH NARODA, tom VIII, knjiga 3. U ovom Zborniku objavljeno je 177 najznačajnijih dokumenata jedinica Mornarice NOVJ o borbenim dejstvima na Jadranu u periodu od septembra 1944. do maja 1945. god., čime je iscrpljena postojeća arhivska građa o borbenim dejstvima na Jadranu te je ovo u isto vreme poslednja knjiga toma o Mornarici. Pored dokumenata koja obrađuju organizaciona pitanja jedinica, zatim prevoženje ljudstva i materijala iz baza u Italiji za Jugoslaviju i obratno, u knjizi su data najvažnija dokumenta desantnih operacija pri oslobodenju Dalmacije, Hrvatskog primorja i Istre. Na kraju knjige dat je registar ličnih imena, geografskih naziva i jedinica. (Knjiga ima 634 strana, 9 fotografija, 1 skicu u boji i tri tabelarna pregleda brojnog stanja i naoružanja jedinica Mornarice NOVJ, a cena joj je 900 dinara.)

REDAKCIJA VOJNE ENCIKLOPEDIJE

V tom Vojne enciklopedije, sa godinom izdanja 1962, izlazi u stvari polovinom 1963. godine i obuhvata materijal (prema planu) od »Krajinski NOP odred« do »Narodna armija«.

Veći i značajniji članci u ovom tomu su: Krstaški ratovi, Krstarica, Kupola, Lafet, Literatura, Lovačka avijacija, Lika, Madžarska, Magnetizam, Makedonija, Marna, Manevar, Marš, Maskiranje, Matematika, Mina, Minerstvo, Minski rat, Minsko polje, Medicina, Mehanizacija inženjerskih radova, Metali, Meteorološka služba, Mobilizacija, Mornaričko vazduhoplovstvo, Mostobran i Napoleonovi ratovi.

OSTALA IZDANJA:

Ivo Buljan, **PREVOŽENJE TERETA MOREM**, 17 sveska »Pomorske biblioteke« izdanje Mornaričkog glasnika, Split 1962. godine. Knjiga je namenjena pomorcima ratne i trgovačke mornarice radi njihovog stručnog usavršavanja u svome zvanju, ali i kao priručnik prilikom raznih vrsta prevoženja, a može da posluži i kao udžbenik u pomorskim školama.

U knjizi je autor, kroz zasebna poglavlja, detaljno obradio: razvitak brodova za prevoz tereta; savremeni brodovi za prevoz tereta; brodski uređaji i oprema za ukrcavanje i smeštaj tereta; klasifikacija i osobine tereta; ukrcavanje i slaganje tereta na brodu; promena stabiliteta broda za vreme ukrcavanja i iskrcavanja tereta; prevoz životinja; prevoz trupa; pravni aspekt tereta. Posebno je dat pregled naše trgovačke mornarice, kao i poglavlje »Norme ukrcavanja, smeštaja i iskrcavanja ljudi i tereta« što je od osobite važnosti jer se baš u tim podacima mnogo oskudeva, kako u našoj tako i svetskoj pomorskoj literaturi.

Izdanjem ove knjige znatno je popunjena naša stručna pomorska literatura. (Knjiga ima 276 strana sa 83 slike, a cena joj je 600 dinara.)

POMORSKI ZBORNİK, izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Zagreb, 1962. — Institut za historijske i ekonomske nauke Zadar. Zbornik je izdan povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942 — 1962. Na pripremi i izdavanju Zbornika radio je naročiti odbor sastavljen od predstavnika Ratne mornarice, pomorske privrede i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Predgovor ovom jedinstvenom naučnom delu iz oblasti našeg pomorstva, u kome je prvi put potpuno i studiozno obrađen razvitak našeg pomorstva, napisao je Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito.

U šest delova zbornika objavljeno je 89 radova naših najpoznatijih naučnih i stručnih radnika o pitanju pomorstva — akademika, admirala i viših oficira ratne mornarice, profesora univerziteta, društveno-političkih radnika i drugih pomorskih stručnjaka.

U I delu »Uvod« objavljeni su radovi: »Naše more« akademika dr Grge Novaka, »Jugoslaveni njihovo pomorstvo i ratna mornarica« admirala Mate Jerkovića, »Naša pomorska privreda 1945 — 1962« Vicka Krstulovića i »Brodovima ratne mornarice putem mira« kapetana korvete Dušana Vesića i Gavrila Antića.

U II delu »Razvoj našeg pomorstva kroz stoljeća do 1961. godine« objavljeno je na 670 strana 25 radova iz: geografije Jadrana i istorijskih zbivanja na njemu, razvoja brodogradnje i brodskog naoružanja, udela naših pomoraca u stranim mornaricama, ribarstva na Jadranu, trgovine Dalmacije sa zaledem u 17 i 18 stoleću, razvoja pomorskog prava na našoj obali, pomorske tematike u našoj književnosti, slikarstvu i muzici, zatim odjeci revolucionarnih kretanja na Jadranu (1917 — 1941), pomorske politike stare Jugoslavije, kao i ratne mornarice Jugoslavije od 1918 — 1941. godine.

U III delu »Naše pomorstvo od 1942 — 1962. godine« na 682 strane objavljena su 32 rada prvenstveno iz razvoja naše ratne i trgovačke mornarice i pomorske privrede u tom periodu. Ovde su objavljena tri članka iz vojnopomorske tematike i to: »Borba jugoslovenskih naroda za svoje more i slobodu njegovih obala 1941 — 1945. godine« viceadmirala Bogdana Pecotića, »Dvadeset godina Jugoslovenske ratne mornarice« admirala Mate Jerkovića i »Vojno pomorsko školstvo« kapetana bojnog broda Dušana Miljanića.

U IV delu »Dopunske rasprave iz našeg pomorstva« objavljeno je na 630 strana 26 radova prvenstveno iz razvoja naših luka i pomorstva, kao i pomorske istorije pojedinih gradova i oblasti na Jadranu.

U V delu objavljena je »Bibliografija knjiga (XIX i XX stoljeća) pomorstva Jugoslavije«, dok je u VI delu dat kratak prikaz rada na pomorskom Zborniku, abecedni spisak pisaca i spisak ilustrativnih priloga.

Zbornik je odlično i bogato ilustrovan vrlo velikim brojem fotografija u tekstu, većim brojem naročitih fotografija u prilogu, zatim sa 18 priloga u više boja, 186 priloga u bakrotisku, kao i 8 ostalih priloga (geografske karte i istočne obale Jadrana, šematski planovi luka itd.).

Zbornik je izdan u dve knjige, enciklopedijskog formata, na 1967 strana.

M. Knežević i M. Lipovšćak, *HELIKOPTER U RATU*, u izdanju Male vazduhoplovne biblioteke »Vazduhoplovnog glasnika«, Zemun. U prvom delu ove interesantne i korisne knjižice govori se, najpre, o podeli i performansama helikoptera, zatim o njihovim pogonskim grupama i perspektivi daljeg razvoja. Drugi deo sadrži mogućnosti i načela upotrebe helikoptera, njihova borbena dejstva (izviđanje iz vazduha, navođenje aviona na ciljeve na zemlji, vazdušni desanti, protivdesantna i protivtenkovska odbrana, napadi na ciljeve na zemlji, borba protiv podmornica i razminiranja na moru). Među pomoćnim dejstvima helikoptera pominje se: vazdušni transport, održavanje veze i komandovanje, spasavanje oborenih pilota i brodolomnika i, na kraju, vođenje brodova kroz minska polja. Knjižica ima 95 stranica.

UNIVERZALNA DECIMALNA KLASIFIKACIJA (UDK), izdanje Centralne naučnotehničke dokumentacije, 1962. Razvitak naučnoistraživačkog rada u Armiji, poboljšanje njene organizacije, kao i neprekidno podizanje borbene gotovosti zahtevaju, između ostalog, sistematizaciju sređivanja, čuvanja i korišćenja svih vrsta dokumenata koji se odnose na njenu organizaciju, naoružanje, opremu, obuku itd. Pošto je naša zemlja usvojila sistem decimalne klasifikacije, to su u ovoj publikaciji date tablice i indeks pojmova kako bi se što lakše mogao koristiti taj sistem u primeni.

NAUČNOTEHNIČKI INFORMATIVNI PREGLED. Mesečna publikacija Instituta za naučnotehničku dokumentaciju i informacije — izlazi na 80—90 strana. Objavljuje prevode i prikaze vojnih i opštetehtičkih članaka iz najpoznatijih svet-skih časopisa i listova. Namenjen je komandnom i tehničkom kadru JNA.